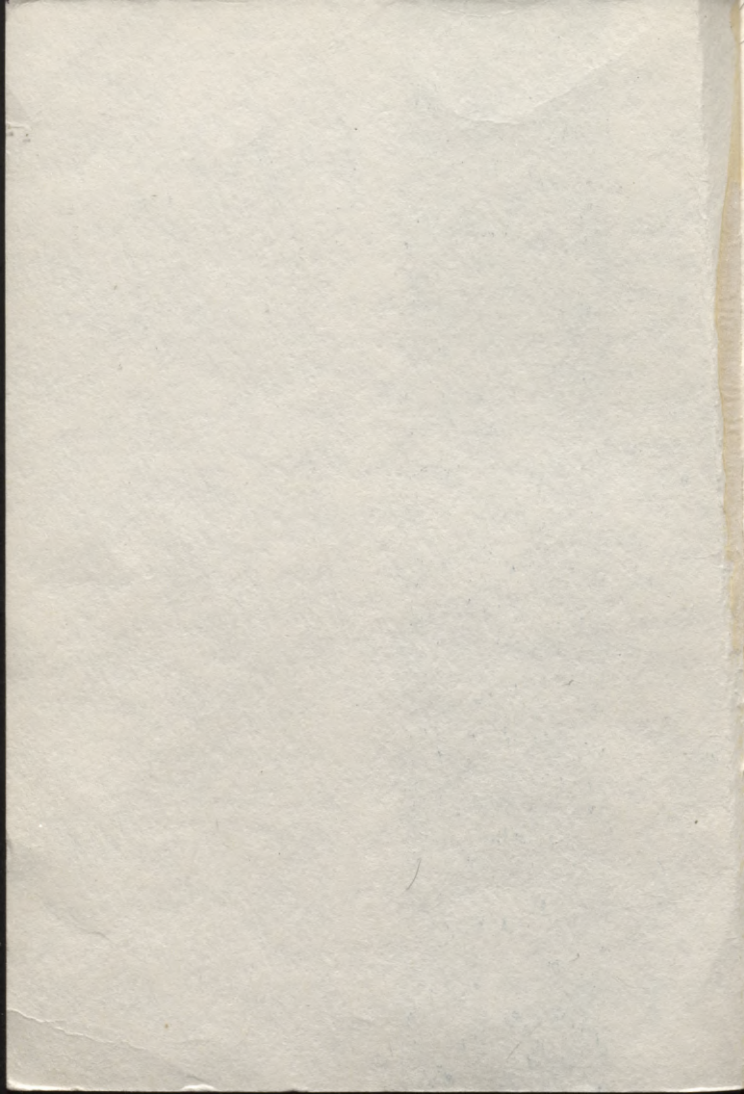

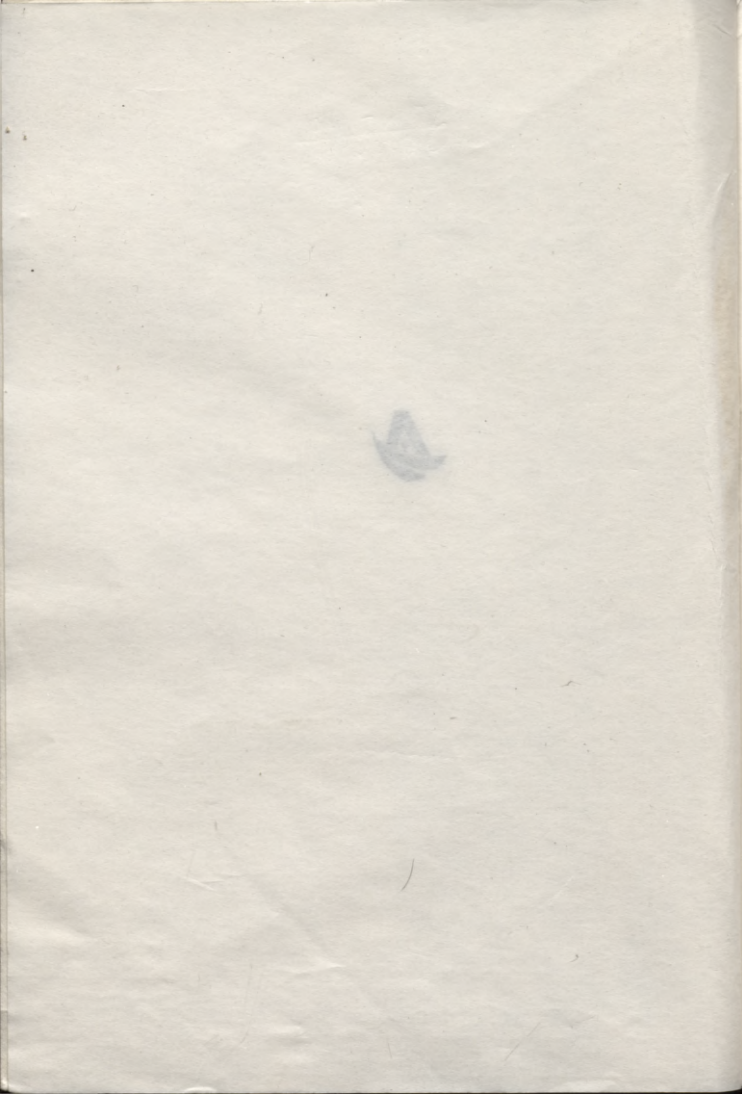

Varavīksne

1992

94-3
L 199

L
810

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~1987-11~~
11770200

Varavīksne – 1992

Literārā mantojuma gadagrāmata

Rīga "Artava" 1992

Latvijas Valsts
1992. gada "Artava" izdevums

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTEKA

94-5286
03050711

5-72
221

Vārsvārds - 1992
Latvijas nacionālās bibliotēkas katalogs

Sastādītāja L. Volkova
Redakcijas kolēģija:
I. Kalniņa, I. Kiršentāle un I. Pijols.

© Izdevums, "Artava", 1992

IEVADVĀRDI

“Varavīksne” ir izgājusi vairākus pārvērtību lokus. Pamatu šim kultūrvēsturiskajam izdevumam lika Ilgonis Bērsons 1967. gadā. Līdz 1969. gadam tā bija “Literatūrvēstures un kritikas gadagrāmata”, bet 1970. gada laidiena titullapā lasām: “Literārais mantojums”. Pavēršoties šādā virzienā, sastādītājs Ilgonis Bērsons sniedza latviešu literatūras vēsturei un lasītājiem lielu pakalpojumu. Cauri visiem tiem gadiem, kad lielākā daļa latviešu kultūras vērtību atradās aiz septiņām atslēgām, “Varavīksnē” ik pa laikam pavidēja atgādinājums, ka mūsu tautas garīgajā mantojumā ir kaut kas vairāk nekā tikai oficiāli atzītā daļa vien. Turklāt sāka parādīties arī dažu literatūrvēstures faktu pārvērtējumi un interesanti papildinājumi.

1980. gadā mainoties sastādītājiem, “Varavīksnes” pamatievirze mainījās. Kad pēc padomju cenzūras žņaugu krišanas cerējām beidzot sākt visdažādāko materiālu brīvu un plašu klajā laišanu, izrādījās, ka izdevniecības “Liesma” vadībai “Varavīksne” vairs nebija vajadzīga, jo, tāpat kā citi latviešu kultūras izdevumi, tā bija... nerentabla... Tā kā no citu – rentablo masu izdevumu peļņas kultūrai netika ziedots nekas, tad 1992. gada literārā mantojuma gadagrāmatai tika pasludināts nāves spriedums.

“Varavīksni” izglāba Latviešu Nacionālais Fonds Stokholmā.

Pateicoties fonda dibinātāja un ilggadīgā ģenerālsekretāra, dzejnieka Andreja Egliša izvirzītajam jautājumam par materiālu palīdzību un citu fonda locekļu atsaucībai, šis gadagājums iznāk. Savā aprūpē to paņēma apgāds “Artava”.

Tehnisku iemeslu dēļ parastais apjoms ir samazināts, tāpēc šoreiz “Varavīksne” ir veltīta vienīgi mūsu simtgadniekiem, kuru ir krietns pulks. Daļa no viņiem 47 gadus nav nemaz vai gandrīz nemaz pieminēti, jo viņu vārdi bija ierakstīti cenzoru melnajos sarakstos.

Sastādītāja un “Varavīksnes” pastāvīgie lasītāji izsaka pateicību Latviešu Nacionālajam Fondam un grāmatu apgādam “Artava” par sapratni un atbalstu.

Līvija Volkova

Didzis Liepiņš

LIELAIS KLUSĒTĀJS

Jūlijs Roze, kam 1992. gada 20. februārī aprit simt gadu jubileja, pieder pie vismazāk pētītajiem latviešu autoriem. Pieminot Rozi, lielai daļai lasītāju droši vien nāks atmiņā Jānis Roze, kura vārdu tagad varam redzēt lepni iekaltu virs grāmatnīcas Krišjāņa Barona ielā. Diez vai atrastos kāds, kas iedomātos citu Rozi – Jūliju, kuru neatkarības gados labi pazina un ieredzēja Rīgas latviešu inteliģence. J. Roze nebija ražīgs rakstnieks ne šeit, ne trimdā, turklāt izceļošana un nesadarbošanās ar šejienes kultkoma vīriem bija papildu iemesls, lai pēckara literatūras kritikā Rozi noklusētu.

Par Jūlija Rozes bērnību zināms visai maz. Lai gan J. Roze pats to apraksta savā atmiņu grāmatā "Latvijas rītausmā, saulrietā" ("Daugava", Stokholmā, 1978), tomēr faktu materiāls nav necik liels: atmiņas rakstītas galvenokārt par laikmetu, nevis sevi pašu.

Jūlijs Roze dzimis Mālpilī 1892. gada 20. februārī kalpa ģimenē. Nav zināms, kādēļ vecāki ar krietnu bērnu pulciņu izšķīrušies pāriet dzīvot uz Līgatni. Par J. Rozes māsu un brāli Rūdolfu zināms vienīgi, ka abi bijuši Jāņa Grīna skolnieki Cēsu vidusskolā "gaišām galvām, likās izcilu iespēju pilni un simpātiski, bet viņu varbūtības kaut kā dzīvē izlējās". (J. Grīns "Redaktora atmiņas", "Daugava", 1968, 161. lpp.) Tēvs iestājies strādāt Līgatnes papīra fabrikā, un ģimene dzīvojusi mājā fabrikas tuvumā (šī māja vēl saglabājusies).

Rozes ģimenē ābeci un reliģiju mācīja vecāmāte (Jūlija mātesmāte). No viņas stāstiem Roze guvis iespaidu uz visu mūžu: "Bailes no kungiem mani ir vēl līdz šai dienai, bet, kad biju paaudzies, tad vairojās dusmas, kas vēl joprojām kaut kur snauz dziļumā." ("Latvijas rītausmā, saulrietā", 10. lpp.)

Jūlija Rozes pirmā skola ir Līgatnes papīra fabrikas skola, ko Jūlijs beidz divpadsmit gadu vecumā. Vecāki grib, lai dēls būtu skrīveris, taču pats J. Roze vairāk tiecas uz praktiskām lietām – atslēdznieka arodu. Cerot, ka ar visu slikto rokrakstu no dēla tomēr varētu iznākt rakstvedis, tēvs viņu aizved uz Millera privātskolu Cēsīs ar cetrām zemākām reālskolas klasēm. Millers bija vēl tautiskā laikmeta latviešu filologs, viņam bija mēnešrakstos dažī apercerējumi par latviešu mitoloģiju un valodu, parakstīti ar pseidonīmu Zariņu Kārlis. Millera skolā J. Roze mācās tikai gadu, jo tuvojas 1905. gada revolūcija un vecāki, baidīdamies, ka dēls varētu tajā iesaistīties, priekšlaikus izņem viņu no

skolas. Kad nemieri noplok, J. Roze tiek nosūtīts uz Rīgas pilsētas reālskolu, ko beidz 1909. gadā. Tai pašā gadā viņš iestāties Tērbatas universitātē, kur ar pārtraukumiem līdz 1917. gadam studējis vēsturi un tiesību zinātnes. J. Rozes paziņa Pauls Ozols atceras, ka Tērbatas latviešu studentu sabiedrībā rosīgi apgrozījies arī Jūlijs Roze kopā ar Paulu Jureviču un Paula Ozola brāli teologu Alfrēdu Ozolu. Tur esot arī radusies laba daļa J. Rozes romantisko dzejoļu.

Jau 1910. gadā laikraksta "Latvija" 82. numurā iespiests pirmais J. Rozes daiļdarbs – dzejojums ar nosaukumu "Oda". Tas ir pagars dziedājums "Skaistuma Dievam". Oda ir īsti kosmiska dziesma, rakstīta ar lielu patosu un aizrautību:

Drebu es, raugoties Tavā Vaigā, viļņojas zeme
no tavas dvasas!
Pasaules liesmas un ūdeņi gāžas, vulkānos
vārās nāvīgā lava,
Zvaigznes krāc radības mokās un bailēs, slavējot
Tevī, ak mūžīgais Skaistuma Dievs.

P. Ērmanis (L. Bērziņa rediģētajā 1937. gadā izdotajā "Latviešu literatūras vēstures" 6. sējumā) rakstā par Jūliju Rozi teic šādus vārdus: "Šis jaunā dzejnieka pirmais darbs tādā ritmā un izjūtā bija tais laikos gluži kas neparasts, šī "Oda" ritmā un izjūtā liekas kā nezināma, nepazīta priekštece Sudrabkalna un īpaši Rih. Rudziša himniskiem dziedājumiem, kas radās apm. 10 gadus vēlāk." (190. lpp.) Vēlāk, jau trimdā, P. Ērmanis izteicis domu, ka "Oda" rada ekspresionismam ("Ceļa Zīmes", 1953, Nr. 14, 34. lpp.). Neparasts šis darbs tiešām bija un var likties arī tagad, bet diez vai tam kāds sakars ar ekspresionismu, un Rudzītis ar Sudrabkalnu arī mazliet apvaldītāki un rāmāki liekas. Var likties pārspīlēts "Odas" patoss, bet jāatceras, ka dzejojums publicēts, kad J. Rozem tikai astoņpadsmit gadu.

Tā paša gada "Latvijas" 262. numurā publicēts lielisks J. Rozes dzejolis Ļeva Tolstoja piemiņai "Bēru dienā", kur vēl manāma romantiskā trauksme un patoss, tikai nu jau stipri apvaldīts.

Studiju laikā J. Roze sarakstīja pirmo prozas darbu "Kains", kas iespiests 1911. gada "Latvijas literāriskā pielikuma" 27. numurā. Še vēl J. Roze ir romantiķis. Stāstā ar īsti romantisku trauksmi Roze radniecīgs Hofmanim un Baironam, tomēr nav epigonis abiem lielajiem rakstniekiem, bet radījis savu oriģinālu darbu. "Kaina" pamatā tradicionālais sižets no Bībeles: Kains, Nelabā kārdināts, nogalina savu brāli Ābelu. Stāsts apjomā īss un koncentrēts, aizrauj

lasītāju ar autora tēloto Kaina lepnumu, vareno mieru, mūžības alkām. J. Rozes "Kains" gan stilā, gan saturā tuvs romantismam. Jāievēro, ka viņa pirmajos publicējumos nav nekā no sentimentalitātes, kas Rozem sveša, bet tālaiki latviešu literatūrā bieži sastopama.

Karam sākoties, Roze cenšas izvairīties no dienesta krievu armijā, un tas viņam bez lielām pūlēm arī izdodas. Sanitāro transportu vadākot, Roze ceļo pa Krievijas impērijas nomalēm. Dzejošana un rakstīšana uz laiku jāpamet, līdz Roze, citu darbu meklējot, nonāk Valkā, kur atrod darbu Latviešu Nacionālo karavīru savienības avīzē "Laika Vēstis"; tur viņš strādā ļoti īsu laiku, jo lielinieki avīzi drīz aizliedz. Tad Roze dodas uz Valmieru un sāk strādāt par matemātikas skolotāju Valmieras proģimnāzijā, kuras priekšnieks bija Fricis Bārda. Arī tur nav ilga palikšana, jo vācu okupācijas iestādes Bārdas vadīto proģimnāziju slēdz. Jādomā, ka draudzība ar F. Bārdu neradās, jo Roze atmiņu grāmatā "Latvijas rītausmā, saulrietā" par savu priekšnieku izsakās ļoti skopi un atturīgi.

Tā nu Roze atkal nonāk Valkā, kur sāk strādāt Oto Nonāca vadītajā avīzē "Līdums". Vienlaikus viņš veic dramaturga pienākumus Pagaidu Nacionālajā teātrī, kas darbojas Latviešu Nacionālās padomes paspārnē ar J. Akuratera un Voldemāra Zāmeļa palīdzību.

Valkā Roze atsāk rakstīšanu, un blakus rosīgam darbam "Līdumā" un Pagaidu Nacionālajā teātrī viņš aktīvi publicējas literāri zinātniskā mēnešrakstā "Jaunā Latvija", kur gandrīz katrā numurā pa kādam J. Rozes darbam. "Jaunā Latvijā" publicēti daudzi dzejoļi, no kuriem daži vēlāk ievietoti Rozes dzejoļu krājumā "Fontans", kā arī stāsts "Studenti" (1918. gada 3. numurā). Šo stāstu kāds A. B. "Līduma" 30. jūnija numurā piemin kā labi tēlotu, bet psiholoģiski slimīgu, ar to domājot lielās mīlas kaislības latviešu studentu vidū Tērbatā. Recenzents tomēr nedaudz pārspīlējis, jo jūtība un emocionālitate nav nekas nedabisks romantiķiem. Lielas vērtības "Studentiem" gan nav, bet romantisma stilā sacerētu stāstu nevar vērtēt ar reālisma mērauklām, kā to A. B. darījis.

"Jaunajā Latvijā" vēl publicētas Rozes recenzijas par dažādiem kultūras dzīves notikumiem, piemēram, par B. Skujenieces uzstāšanos Valkā un citās Latvijas pilsētās. 1918. gada 3. numurā ievietots plašāks J. Rozes raksts "Delsartims (piezīmes par skatuves mākslas tehniku)", kur autors, aplūkojot dažādas parādības latviešu teātrī, ņemas skaidrot Delsarta "empīrisko mācību par žestu". Raksts liecina par Rozes dziļo aizraušanos ar teātri un arī par labām zināšanām teātra mākslas teorijā.

Lielinieku laikā J. Roze strādā statistikas komisariātā, kur piedzīvo grūtas dienas; pieredzētais vēlāk daļēji izmantots stāstā "Simjūda lieta" (žurnāls "Ri-

tums", 1922, Nr. 8).

Latvijas Republikas pirmajos gados arī J. Roze ir entuziasma pilns, un 1920. gadā apgādā "Vainags" iznāk viņa pirmais (kā vēlāk izrādās, arī pēdējais) dzejoļu krājums "Fontans". Liela daļa no tur ievietotajiem dzejoļiem jau agrāk bijuši iespiesti periodikā (galvenokārt "Jaunajā Latvijā").

P. Ērmanis savā apcerē par Jūliju Rozi ("Latviešu literatūras vēstures" 6. sējumā, 191. lpp.) raksta, ka dzejas draugi jau iepriekš ievērojuši Rozes dzejoļus un krājums "modinot apbrīnību". Gan Ērmanis, gan citi kritiķi Rozes "Fontanu" saista ar jaunklasisko virzienu latviešu literatūrā, proti, ar Dambergu un Eglīti. Kādas ietekmes no Damberga varētu būt (Roze ar Dambergu bijuši labos draugos jau agrāk, un "Fontanā" ir pat viens Dambergam veltīts dzejojums "Vecs stāsts", 23. lpp.), bet Roze palicis oriģināls. Viņš klasiskā mierā un apskaidrībā apdzejo vienlīdz gan matrožu krodziņus ("Matrožu dzertuve", 20. lpp.), gan baznīcu ("Dievnamā", 11. lpp.), apspēlē antīkos motīvus, jūsmo par lielisku mūziku, zīmē atmiņu ainas no Lietuvā pieredzētā Pirmā pasaules kara laika. Ir arī pa kādam ironiski ietonētam mīlas dzejolim. J. Rozes pants stingri veidots, klasiski vēss, atturīgs, par ko Roze saka tā: "Tik ritma, atskaņas un strofas cietos grožos / Tverts pants ir kaut ko vērts. Viss cits ir bērnišķs nieks." (No dzejojuma "Vasara pilsētā".)

"Fontanā" vairs nav ne vēsts no romantiskā patosa un brīviem formas meklējumiem. Roze, šķiet, atradis sev piemērotāko izteikšanās veidu, varētu darboties tālāk, tomēr pēc "Fontana" viņš aplkust. Kādēļ? Tā ir liela mīkla. To skaidrot un atminēt nēmušies daži viņa draugi un līdzgaitnieki, arī tādi, kas viņu ne pārāk labi pazina. Tā, piemēram, A. Johansons savā atmiņu grāmatā "Rīgas svārki mugurā" liecina, ka Roze vienmēr bijis delikāti atturīgs un par savu personisko dzīvi vairījies runāt. Johansons domā, ka pilnīga atteikšanās no dzejas nevarētu būt sarūgtinājums par neizpratni vai atzinības trūkumu, jo "Fontans" pēc izdošanas ieguvis plašas simpātijas. Johansons vēl izsaka minējumu, ka dzejniekā varbūt "nobrieda pārliecība, ka ko gluži jaunu, kas iezīmēs epohu, viņš latviešu lirikai nespēs dot un tāpēc labāk aplkust". ("Rīgas svārki mugurā", 167. lpp.) Toties labs J. Rozes pazinējs J. Grīns diezgan konsekventi apgalvo, ka "Roze apsika dzejot līrisko dotumu trūkuma dēļ". Tā tomēr neliekas, jo bez liriskiem dotumiem "Fontans" nerastos. Turpat tālāk Grīns savā atmiņu tēlojumā par J. Rozi "Atturīgais intelektuālists", šķiet, nonāk tuvāk patiesībai. Grīns apgalvo, ka Rozem lieliska mākslas gaume, valodu prasme, cieņa pret pasaules un latviešu klasiķiem, vienmēr lietišķs latviešu valodas stils. "Bet viņš nav sevišķi uzņēmīgs uz savu roku, kāpēc nepieciešami pamudinājumi un ierosinājumi", turklāt, sākot rakstīt, "viņš pats se-

vi norobežo, atteikdamies no pirmītējās koncepcijas, vēl apsvītro uzrakstīto, ka daudz vis pāri nepaliek". Arī P. Ērmanis atzīst, ka iemesli, kādēļ Roze pārtraucis rakstīt, ir "neatrisināma mīkla". Tāda tā ir vēl tagad, tomēr šķiet, ka pārāk stingra paškritika un pašdisciplīna, varbūt pat mazvērtības apziņa būvaina pie tā, ka aplklusis tik talantīgs dzejnieks.

Pēc "Fontana" Roze dzejošanu pilnīgi pārtrauc, tomēr vēl nedaudz turpinā jau "Latvijā" un "Jaunajā Latvijā" aizsāktu stāstu rakstīšanu. Žurnālā "Ritums" Jūlijs Roze publicējis savus labākos stāstus "Netikumīgais Marjažs", "Simjūda lieta" un "Vakars Miklavanos". Lai gan tie nav pieskaitāmi latviešu prozas virsotnēm, lasīt tos interesanti un vērtīgi vēl tagad.

No "Kainā" un – mazākā mērā – "Studentos" manāmās romantiskās trauksmes šais trīs stāstos, tāpat kā dzejā, vairs nav ne vēsts. Stāsts "Netikumīgais Marjažs" ("Ritums", 1922, Nr. 5) vēsta par kādu mūsu tautas raksturīgu īpašību, ar kuras palīdzību tā paglābusies no daudzām briesmām, proti, pasakās un teikās tik bieži sastopamo latviešu zemnieka viltību. Kāda miestīņu vecākais laiž darbā visu savu izmanību un blēdību, lai no nāves glābtu trīs pilsetīņus iedzīvotājus, kurus bez vainas apcietinājis truls baltvācu virsnieks for Dumpics. Tas vecākajam arī izdodas, un trīs vīri tiek palaisti brīvībā. Stāsts netrūkst humora, un, kā saka Ērmanis, tas ir "ar interesi lasāms", lai gan Roze mazliet pārspilējis klasiskajā reālismā tik iecienīto metodi – autora nepastarpinātu iejaukšanos notikumu norisē.

"Rituma" 1922. gada 8. numurā publicēts cits J. Rozes stāsts "Simjūda lieta". Baigajos juku laikos, kad Stučkas un vācu terors netraucēti plosījās Latvijā, atsevišķa cilvēka dzīvība nav ne plika graša vērtā. Tā arī stāsta galvenais varonis Simjūds, komunistu dienestā iesaistījies, aiz pārskatīšanās krit no savējo rokās. Simjūds no savas komunistiskās pārliecības atsakās, tomēr izšķiršanās nav viegla. Stāsts psiholoģiski meistarīgi uzrakstīts; var nosacīt runāt par J. Rozes pievēršanos psiholoģiskajam reālismam. Šo virzienu J. Roze ietur arī savā trešajā stāstā, kas publicēts "Rituma" 1923. gada 6. numurā. Kāds latvietis, krievu armijas kara ārsts, kļūst par liecinieku interesantam dzīves gājumam Latgales muižā, ko savās rokās no poļiem ieguvuši latvieši. Grāfa un latviešu zemnieces dēls, kurā tēvs muižu paspēlējis savam muižas pārvaldniekam latvietim, tomēr nevar beigt sapņot par kādreizējo Rzečpospoļitas varenību un spožumu, lai gan pats latviski runā labāk nekā poliski. Kā jau dažkārt mēdz būt ar lieliem sapņotājiem, arī šis iet bojā no kādas lodes, neredzējis savu ilgu piepildījumu – Polijas varenības atjaunošanu Latgalē. J. Roze stāstā lieliski apstrādājis savu pieredzi Lietuvā un Latgalē, jo kādu laiku tur bija kalpojis par Zemstu savienības dienestnieku Pirmā pasaules

kara laikā.

Tomēr arī prozas rakstīšana apsīkst. A. Johansona uzrunāts, ka nu būtu laiks nokārtot mazas stāstu grāmatīņas izdošanu, "Roze tikai kautrīgi iesmējās un pavināja abas rokas atvairīgā žestā". Droši vien tie paši motīvi, kas lika piekļust Rozem – dzejniekam, traucēja attīstīties arī Rozem – prozistam.

1927. gadā Latvijas kooperatīvu izdevniecības savienības apgādā iznāk Rozes viencēliena luga "Ietaupītais grasis". Autors apspēlējis sev iemīļotu tematu par kooperāciju, vienlaikus liekot risināties milas intrigai. Lai gan luga dramatiski veikli uzrakstīta, tomēr atzīstama par ne pārāk izdevušos darbu un noteikti daudz vājāka par Rozes iepriekšējos gados publicētajiem stāstiem. Varbūt tāpēc citkārt ļoti precīzais P. Ērmanis, "Latviešu literatūras vēstures" 6. sējumā par Rozi rakstot, lugu vispār nepiemin. Jānis Grīns toties to nesaudzīgi nodēvē par "propagandas ludziņu".

Jau Valkā iesācis, Roze neatkarības gados turpina darboties žurnālistikā. Strādājis daudzos preses izdevumos – "Laika Vēstis", "Līdums" (1918), "Latvijas Sargs" (1919 – 1920), "Balss" (1924 – 1926), "Daugava" (1928 – 1931), "Jaunākās Ziņas", žurnālā "Kopdarbība". "Līdumā" strādājot, atradies lielo politisko notikumu centrā un pastāvīgi bijis labi informēts par notiekošo. Reiz pat Nonāca uzdevumā ticies ar Kārli Ulmani – neilgi pēc neatkarība pasludināšanas. "Latvijas Sargā" pēc Artura Krodera uzaicinājuma Jūlijs Roze strādājis par ārpolitikas nodaļas vadītāju, un, kā liecina J. Grīns, "visiem patīka Rozes raksti par ārpolitikas jautājumiem – lietpratīgi, koncīzi, pregnantā valodā". J. Grīns tāpat liecina, ka Roze kādu laiku sekmīgi darbojies par LETAS pārstāvi Šveicē. Žurnālā "Kopdarbība" 1924. gada 5. numurā Roze ievietojis savu rakstu "Kooperācija un grāmatu tirdzniecība", kurā aplūkojis, viņaprāt, bēdīgo stāvokli grāmatu tirdzniecībā un secinājis, ka "nekāds mākslas veids – ne teātris, ne mūzika, ne glezniecība – nedod tik daudz prātam un jūtām kā laba grāmata", viņš ieteic kooperatīviem rūpēties par grāmatu izplatīšanu un popularizēšanu tautā. U. virkne specifisku padomu, kā tas veicams. Kādā citā rakstā tā paša žurnāla 1924. gada 22. numurā Roze apcerējis kooperācijas pirmsākumus Latvijā. Kā redzams, interešu loks Rozem bijis ļoti plašs un arī pamatīgas zināšanas tais jomās, kam ar literatūru maz sakara.

Darbība kooperācijas kustībā bija sавedusi kopā Rozi un laikrakstu "Balss". Pēdējais esot bijusi tāda kā neliela opozīcija Kārlim Ulmanim un "Brīvajai Zemei". No šiem laikiem Jūlijs Roze iemantoja ietekmīgu ienaidnieku no vēlākā Ulmaņa "galma" – Jūliju Druvu, kaut gan pašam Ulmanim nekas pret Rozi iebilstams nebija.

Strādājot "Daugavas" redakcijā, Roze ievietojis rakstus par literāriem

jautājumiem žurnāla hronikā.

No Jūlija Rozes daudzpusīgās darbošanās žurnālistikā redzams, ka J. Roze vienlīdz sekmīgi strādājis, kā tagad teiktu, gan biznesa laukā, gan literatūrā, tikai aktuāli temati, kad kļūst neaktuāli, ļaudīm ar laiku aizmirstas...

Paliekošu darbu Roze ielicis teātrī, kur viņš daudzkārt strādājis. Par darbošanos teātrī Roze diezgan plaši raksta savās atmiņās "Latvijas rītausmā, saulrietā". 1918. gadā Valkā līdztekus darbam "Lūduma" redakcijā J. Roze uzņēmās dramaturga pienākumus Latviešu Pagaidu Nacionālajā teātrī, kur darbojās līdz brīdim, kad Stučka okupēja Rīgu. Režisoram Vilim Bergmanim tai laikā bija ievajadzējies vācu valodas zinātāja satiksmē ar vācu varas iestādēm, un tā Roze tika pieņemts teātrī. Viņš pats par to raksta tā: "Aktieri mani iesaistīja savā kopā ar dramaturga tituli, bet faktiski ar darbveža pienākumiem. Mans galvenais uzdevums bija staigāšana pie militārā cenzora un izbraukšana pie pagastu amtsvorteheriem." Roze pat iegūst cenzora "uzslavu" – "bet jūs esat viens viltīgs zemnieks", kad ar lielu izmaņu viņš panāk atļauju "Vilhelma Tella" izrādīšanai, kurai vēlāk bija "ārkārtēja patriotiska iecieme skatītājos".

Jūlijs Roze atsāk darbu teātrī 1937. gadā, kad Jānis Grīns, kas tolaik bija teātra direktors, uzaicina Rozi par Nacionālā teātra dramaturgu. J. Roze par to izsakās ļoti kautrīgi: "Tā kā J. Grīns bija pamatīgs dramatiskās literatūras pazinējs, tad viņam dramaturga, taisnību sakot, nevajadzēja. Man, tai amatā pieaicinātam, bija tikai jātulko lugas un jālabo izrādēm pieņemto oriģināllugu un tulkojumu valoda." Jānis Grīns tomēr ļoti atzinīgi izsakās par savu dramaturgu, viņš atzīst, ka "Roze labi prata uzvedamās lugas "preparēt", t. i., dramaturģiski sagatavot, saīsinot, skaidrojot kopā ar režisoru, aktieriem, arī pār-labojojot replikas". Tomēr Roze, Nacionālajā teātrī labi iestrādājies, drīz dabū no tā šķirties. Kad uz skatuves parādījās Erika Ādamsona komēdija "Mālu Ansis", Ulmanim tuvās aprindās sacēlās troksnis: lugā bija saskatīta paskvila. Pats Ulmanis par to visu nelikās ne zinis, bet "galms" bija saniknots. Un ciest nācās gluži nevainīgajam Rozem, neoficiāli tika pieprasīta viņa aiziešana no teātra. Pieprasītājs un insinuators bijis Rakstu un mākslas kameras priekšsēdis Jūlijs Druva, kurš ienāda Rozi jau sen.

Pēdējā Latvijas neatkarības gadā J. Roze strādā "Jaunākajās Ziņās", kur sagaida krievu iebrukšanu Rīgā un pirmās okupantu nelietības, par ko viņš spoži raksta savas atmiņu grāmatas "Latvijas rītausmā, saulrietā" nodaļā "Īsa kursa".

"Jaunākajās Ziņās" strādāt kļūst neciešami, jo krievu preses ievazātais stils nav izturams: "No darba pārbraucis mājās, gāju Ķīšezerā malas priedēs, lai pieplaktu pie zemes cerībā, ka zemes gravitācijas spēks varētu manu nervu

saspilējumu drusiņ atvieglot. Domāju, ka jāmeklē darbs kādā fabrikā vai veikālā, kur būtu mazāk melošanas nekā avīzē.” (“Latvijas rītausmā, saulrietā”, 101. lpp.)

Tomēr nāk glābiņš, un tas ir Žanis Katlaps, kas bija iecelts par Drāmas, agrākā Nacionālā, teātra direktoru. Viņš dabūja atļauju aicināt Rozi par teātra literārās daļas vadītāju, kā bija pārdevēts dramaturga arods. Cerēts daudz, bet gaidītā tulkošanas darba vietā jau pirmajā dienā Roze saņem rīkojumu skaidrot teātra darbiniekiem sociālistisko reālismu. Un tā paiet viss Baigais gads, ar krievu varas kalpu dumjajām prasībām cīnoties. Kā piemērs Rozes atmiņu grāmatā minēts kāds “lielkrievu šovinists” Ohlopkovs, kas jauca teātra un Rozes lietās ar aprīnojamu muļķību un uzmācību. Tas ir pārspīlēts vērtējums. Ohlopkovs bija viens no maigākajiem krievu laika kultūras uzraugiem, un viņa jaukšanās “teātra lietās” ne vienmēr bija tāda, kā Roze to apraksta. Ar īstu teātri nav laika ņemties, jo jāpilda aģitācijas un propagandas uzdevumi, kas Rozem pretīgi; taču tur arī negribēti daudz komisma. Vienai okupācijas varai nomainot otru, Roze paliek strādāt teātrī, ko vācu laikā sauca par Dramatisko. Roze atceras, ka vācu varas kultūrpolitika ir daudz liberālāka un arī “cenzūra nebija sīkmanīga”. Turklāt nav jāslavē Hitlers atšķirībā no diktatora Austrumos. Teātris visādā ziņā atplaukst. Tomēr rodas arī sarežģījumi, piemēram, ar G. Hauptmaņa lugu “Zelta Arpa”, kad vāci iebilda pret nacionālsociālismam nedraudzīgi noskaņotā rakstnieka lugas izrādīšanu.

Pienāk 1944. gada 31. augusts, kad Jūlijs Roze ar sievu Olgu uz visiem laikiem atstāj dzimteni. Pa Vāciju izklejojušies, Rozes nonāk Mērbekas bēgļu nometnē, kur Roze ar režisoru Jāni Zariņu un Nacionālā teātra trupas kodolu “attīstīja spožāko pēdējo latviešu skatuves mākslas posmu t. s. Mērbekas teātrī”. (J. Grīns “Redaktora atmiņas”, 164. lpp.) Par šo darbošanos tomēr trūkst plašāku ziņu. P. Ērmanis rakstā “Klusētājas un klusētāji” “Ceļa Zīmju” 1953. gada 14. numurā stāsta: “Vācijas trimdā, būdams Mērbekas latviešu teātra dramaturgs, Roze sadzejoja prologu 1945. gada 18. novembra sviņībām.” Nav zināms, vai šis prologs vispār iespiests, visticamāk – palicis rokrakstā, tāpat kā Džona Drinkvotera luga “Mājinieki”, ko Roze iztulkoja 1936. gadā.

Pēc Mērbekas nometnes likvidēšanas Roze īsu laiku dzīvo Blombergas pilsētiņā, bet 1950. gadā izceļo uz ASV. Pēc ieceļošanas Amerikā Roze kādu laiku strādāja Sirakūzu universitātē par krievu valodas docētāju, pēc tam pārgāja dzīvot uz Vašingtonu, kur iestājās darbā kādā privātā firmā. Rozes atmiņu grāmatas redaktori Augusts Rumpēters, Jānis Kadilis un Kārlis Rabācs liecina, ka tai laikā viņš aktīvi darbojies Vašingtonas latviešu draudzē un “citos

sabiedriskos pasākumos”.

Pēdējos mūža gadus J. Roze pavadījis klusi un vientulīgi. Viņš tomēr daudz rakstījis – esejas par rakstniekiem, apceres par kultūras dzīves parādībām un atmiņas par savu ilgo darbošanos “gan mākslas, gan sabiedriskajā laukā”.

Trimdā “Daugavas” apgādā Stokholmā 1978. gadā, jau pēc Rozes nāves, iznākusi līdz šim apjomīgākā J. Rozes grāmata ar nosaukumu “Latvijas rītausmā, saulrietā”. To nav sakārtojis J. Roze, bet jau pieminētie Rumpēters, Rabācs un Kadilis. Viņi raksta: “Šie darbi bija radušies dažādos laikos, vairākos paņēmienos, vietumis ar atšķirīgu rakstību, kas bija jāsaskaņo ar vispārpieņemto... Šai grāmatā nav izlietots viss šīs kultūrvēsturei nozīmīgais materiāls, bet tikai apjomā plašākais manuskripts ar personīgām atmiņām. Grāmata nepretendē pilnībā izgaismot J. Rozes interešu dažādību un daudzšķautņainās personības attīstību.” (Ievadā grāmatai “Latvijas rītausmā, saulrietā”.) Tur nekā neatrodam par Rozes darbību trimdā, un pat par savu darbu literatūrā Roze nekā nestāsta. Viņš palicis kautrīgs arī šajā darbā – nekur sevi necildina un neslavē, nemēģina sevi iztēlot par visgudru soģi, kaut gan šai vājībai – sevi visādi attaisnot un cildināt – padevušies daudzi trimdas memuāru autori. “... beidzot nāk pēdējais posms, kurā cilvēks gandrīz vairs neko jaunu nespēj uzņemt. Piedodiet, es to nesaku par jums. Bet to jūs varat droši sacīt par mani. Piemēram, tādi jauni iespaidi kā aritmiskā mūzika, abstraktā glezniecība, eksistenciālā filozofija, pārreālā dzeja nekā manam prātam nerunā. Tāpēc man ir vājība runāt pār bijušām, ne tagadējām lietām,” – tā Jūlijs Roze stāsta par sevi, atklājot kādu būtisku savas personības iezīmi.

Jūlijs Roze bija pazīstams arī kā tulkotājs. Viņš tulkojis V. Šekspīra “Hamletu” (1921), G. Flobēra “Bovari kundzi” (1925). Arī šai laukā Jūlijs Roze guva ievēribu Latvijas Republikas laikā.

Jūlija Rozes mūžs pēkšņi apraujas 1972. gada 30. septembrī. Viņš atstājis vēl daudz nepublicētu materiālu, kurus viņa atmiņu grāmatas sakārtotāji sola izdot, ja rastos iespēja. Cerēsim, ka tāda radīsies, varbūt pat šeit, Latvijā.

Izmantoto darbu saraksts:

Žurnāls “Jaunā Latvija” (1918).

Laikraksts “Latvija” (1910, № 82, 262).

“Latvijas literāriskais pielikums” (1911, № 27).

Laikraksts “Lidums” (1918).

Žurnāls “Ritums” (1922, №5, 8; 1923, № 6).

Žurnāls “Daugava” (1928 – 1931).

- J. Rozes dzejoļi R. Egles sakārtotajā antoloģijā "Latvju lirika", R., 1936.
J. Grīns "Redaktora atmiņas" (nodaļa "Atturīgais intelektuālists"), Stokholma,
"Daugava", 1968.
"Latviešu literatūras vēsture", 6. sējums, K. Rasiņa apgāds, 1937.
Žurnāls "Kopdarbība" (1924, N° 5 un 22).
P. Ērmanis "Klusētājas un klusētāji" (žurnāls "Ceļa Zīmes", 1953, N° 14).
"Latvju rakstniecība portretās", R., 1926.
A. Johansons "Rīgas svārki mugurā", Bruklina, "Grāmatu Draugs", 1966.
J. Roze "Fontans", R., 1920.
J. Roze "Ietaupītais grasis", R., 1927.
J. Roze "Latvijas rītausma, saulrietā", Stokholma, "Daugava", 1978.

Aldis Pūtelis

ZĪMES

Ernesta Brastiņa idejas un raksti

No sen zudušām ciltīm reizēm vēl atrodam kādas zīmes – kādu darbarīku, kādu zīmējumu klintīs, un tie ļauj mums spriest par zudušo. Bet, tāpat kā nevaram par katru apdarinātu akmeni pateikt, kādam nolūkam tas lietots, ne katra zīmējuma saturu spējam tik precīzi skaidrot vai arī tas mums liekas tik bērnišķīgs un naivs, ka spējam vien pasmaidīt. Ne tikai neaptverami tālas senatnes zīmes mūsos izraisa šādu attieksmi – arī tās, kuras atstājuši pirms pusgadsimta dzīvojušie; mums dažkārt šķiet gan neskaidras, gan nesvarīgas, gan naivas. Tomēr tas liecina, par ko šie ļaudis domājuši, pēc kā centušies. Tās ir zīmes mums, pēc kurām mums jāiet tālāk mūsu priekšteču uzsāktais ceļš, tikai – bez viņu kļūdām.

Šodien daudz ko ir grūti izvērtēt. Arī tādas personības kā Ernestu Brastiņu. Visjaunākā Latvijā izdotā enciklopēdija par viņu klusē, cita starpā viņa vārds atrodams Latvijas Mazās enciklopēdijas rādītājā. Neliels apraksts vienīgi A. Gulbja Konversācijas vārdnīcā – viss... Acīmredzot nav bijis patīkams nesenaļai ideoloģijai. Bet ar ko gan? Neesmu sastapis nevienu Ernesta Brastiņa laikabiedru, kas būtu bijis ar viņu tieši pazīstams, tādēļ viņa raksti un grāmatas ir tās zīmes klintī, kuras ļauj kaut ko uzzināt tuvāk. Visticšākajā veidā.

Ernests Brastiņš ir vidzemnieks, dzimis Lielstraupē. No 1911. līdz 1916. gadam mācījies Štiglica nākšanas skolā, specialitāte – “lietišķo mākslu mākslinieks”, tātad – dizainers mūsdienu valodā. Kā jau mākslinieks, nodarbojies arī ar glezniecību, spriedis par mākslas būtību, pētījis latviskas mākslas veidošanas iespējas, balstoties uz tautas lietišķo mākslu, daudz interesējies par folkloru un labi to pārzinājis, veicis arheologiem un vēsturniekiem noderīgu darbu, uzmērot Latvijas pilskalnus (tas arī tiek atzīts par viņa nozīmīgāko veikumu), mēģinājis izveidot savu tautisku filozofijas sistēmu, centies radīt latviešiem nacionālu reliģiju – dievturību. Par to laikam gan būs dzirdējuši vairāk, kaut arī krietna daļa no mums, šodien dzīvojošiem, par Ernestu Brastiņu gandrīz neko nezina. Tieši tādēļ arī jāpiemin viss, ko šis vīrs ir darījis, lai mūsu priekšstats nebūtu vienpusīgs. Jo viss, ko viņš darījis, ir bijis vērst uz vienu mērķi – latvietības izkopšanu. Varam teikt, ka viņš nodarbojies ar na-

var ienākt tikai sadalītais laiks un sadalītā telpa. Šos gabalus no jauna apvieno cilvēka apziņa." Var iebilst, ka tas vēl nav pierādījums, lai uzskatītu ritmu par visu mākslu pamatu un būtību, taču pašu šo tēzi grūti apšaubīt.

Brastiņa attieksme pret "pēc jaunākās modes apģērbto francūzieti, kas saucas jaunsadomātā vārdā – par glezniecību", ir gluži vai nožēlojoša, jo šī māksla esot tik internacionāla, kas velti pat runāt par tautas glezniecību. (Jāņem vērā, ka divdesmitie gadi tik tiešām ir modernisma ziedu laiks.) Toties "ornaments, tāpat kā valoda un mitoloģija, ir raksturīgs tautai, jo tas ir viņas radošo spēku produkts". Te nu arī pirmo reizi jāstopas ar to pašu iepriekš minēto tautiskuma izkopšanas ideju. Šajā darbā Brastiņš gan vēl uzskata latvju rakstu par mirušu, dažādās zīmes piemin tikai starp citu, vēl nav ne vārda par latviešu dievestību, bet Brastiņa prognozētā jaunā māksla, kas celtos no "ritmiskā tērauda", šķiet stipri tehnokrātiska un moderniska, tomēr vēlāk izkoptie Brastiņa uzskati atrodami arī šeit. Tautas māksla kā jaunās mākslas pamats, folklorā kā pagātnes drošākais liecinieks – šie principi Brastiņa darbos paliek nemainīgi. Šī grāmatiņa arī izkārtota ritmiski – vai nu apzināti, vai ne – tai ir ievads un trīs lielākas daļas ar četrām nodaļām katrā – "Mākslas izcelšanās", "Latviešu raksts" un "Svešā māksla".

"E. Brastiņš. Lietišķo mākslu mākslinieks" – tā raksturots autors Latviešu senatnes pētītāju biedrības 1923. gadā izdotajā "Latviešu ornamentikā". Pats Brastiņš savā iepriekšējā darbā gan visai nicīgi izsakās par šā aroda ļaudīm, kas nejut lietu un materiālu būtību, tikai virspusēji to izdaiļodami. Bet ne tik vien ir izmaiņu šajā otrajā grāmatā: "Uzņemoties šo darbu, mani vadīja ticība latviešu stila renesansē, un es centos zilēt šās renesanses pazīmes." Šeit gan atrodams arī aizrādījums uz to, ka daudz kas no senās latviešu mākslas zudis, bet "mūsdienu eiropēiskais pilsonis" latviskumu neprot īsti izjust, tomēr "... latviešu atdzimstošā māksla drīkst gan izvairīties no Vakareiropas dekoratīviem stiliem savas pašas īpatnības dēļ". Tam arī veltīts šis darbs un divus gadus vēlāk (1925) jau Neatkarīgo mākslinieku vienības izdotā "Latvju raksta kompozīcija" jeb "Latviešu ornamentikas" otrā daļa. Lai radītu savu "etniski – loģisku stilu" un izvairītos no "kroplas ārišķības", jāzina pēc iespējas vairāk par tautas senatni. Pielīdzinājis atkal ornamentu valodai un mitoloģijai, Brastiņš plaši citē divus avotus – K. Barona "Latvju dainas" un P. Šmita "Latviešu mitoloģiju". Uz tiem balstoties, tiek izanalizētas latvju rakstā sastopamās zīmes – to saturs, rašanās un saistība ar citās tautās pazīstamajām, kā arī šo zīmju pielietojums. Arī šajā darbā visai plašs atskats vēsturē, izmantojot arheoloģijas datus, nepatika pret kristietības uzspiestiem uzskatiem un citām svešām ietekmēm. Daudz tīri praktisku, māksliniekam – dizaineram va-

jadzīgu norāžu. Un dažas pazīmes no tā, kas vēlāk kļūst par Brastiņu Ernesta reliģisko sistēmu – dievturību: pirmā plašāk aprakstītā (gan vēl gaismas kultam pieskaitītā) dievība ir Dievs jeb Debesis vai Debesu Tēvs, tad Zemes māte – Veļu māte, kas vēl nav nosaukta par Māru, un Laima – likteņa licēja, kuras tēlā caur Māru daudz kas esot viduslaikos iemācīts no jaunavas Marijas (t. i., šajā laikā Brastiņš ir vienos uzskatos ar profesoru Pēteri Šmitu). Arī pārējie zīmēs ietvertie tēli tiek saistīti ar gaismas kultu – Dieva dēli, Saule (kā krietni zemāka dievība), Mēness un citi spīdekļi, kā arī Austrā un Pērkons. Šajā darbā arī savas oriģinālas domas, ko neesam, šķiet, pamanījuši, – ja jau zeme ir sievišķais un to apzīmē guļus līnija, tad vīrišķais, pēc dažām pazīmēm spriežot, varētu būt vertikāla līnija, bet tādā gadījumā ļoti interesantu nozīmi gūst rūtainie audumi...

“Latviešu ornamentikas” otrajā daļā jeb “Latvju raksta kompozīcijā” iztirzāts tas, kas pieredzēts “rotātāja darbā”. Šī grāmata vēl daudz praktiskāka par pirmo, taču tajā ir arī vairākas ne tikai māksliniekam vien interesantas no daļas.

Arī šim darbam rakstītajā priekšvārdā Brastiņš uzsver, ka neuzskata savus slēdzienus par absolūtiem un negrozāmiem, un, ja kāds, vēlreiz pārskatot izmantoto materiālu, spētu vairāk tuvojies patiesībai, tad arī to “Kompozīcijas” autors uztveršot ar gandarījumu.

Tātad – grāmata par ornamentu un tā veidojumu. Brastiņš sāk ar konstatāciju, ka zīme ir vienkāršākā, tālāk nedalāmā ornamenta daļa, kas saistīta ar mitoloģisko pasaules uzskatu, tātad – zīmes nevar lietot brīvi, bet gan tās jālieto pareizi, lai “rotātu latviski”, jo zīmes, būdamas līdzīgas citu tautu lietotajām, ir īpatnējas ar to savienojumiem un izkārtojumu. Arī šajā darbā autors vērsas pret ietekmēm un aizguvumiem, kas neienes neko jaunu – tikai citādu, tajā pašā laikā neievērojot savu ornamentu un kultūru. Uzsvērts, ka arī ornamenti katrai tautai ir īpatnējs un raksturo to tāpat kā valoda. Izceļot ritmu kā pirmamatu, norādīta kompozīcijas vieta mākslas darbā – tieši tā izveido darbu no elementu kopuma. Bet nepietiek ar to, ka konstatēts – dažādu tautu ornamenti ir atšķirīgi, jānoskaidro, kāpēc tie tādi ir. Bez ģeogrāfiskiem, klimatiskiem un tehniskiem cēloņiem tie ir vēl kāds – tautas raksturs, “dvēseles diapazons”, kas laika gaitā gandrīz nemainās. Krievu tautu Brastiņš raksturo kā nekārtīgu, glēvu, dvēselisku un pārspīlētu, bet latviešu raksturīgākās īpašības esot nesaticība, skarbums, patmīlība un savrupība. Un nu nonākam pie šādas problēmas – ja jau tautas mākslai jābalstās uz tās rakstura iezīmēm (kas laika gaitā nevar daudz mainīties), bet latviešu raksturīgākās īpašības ir tik nepatīkamas, no kā lai veidojas latviešu nacionālā māksla? Un kā veidojusies pagātnes māksla?

Brastiņš no augšminētajām četrām īpašībām, gluži vai ar nolemtības sajūtu pieņemot nespēju no tām izvairīties, izvēlas savrupību kā to, kas varētu būt pamatā pārējām un skaidri izpaudusies arī pagātnē. Kāda no tām jau jāizvēlas, tādēļ ka valoda, reliģija, tikumi un māksla kopā raksturo nāciju, bet tie, kam nacionālās mākslas nav (kā somi, vācieši), rada to no jauna. Kārtējo reizi Brastiņš piemin nacionālo glezniecību, aizrādot, ka pagaidām pārāk maz tajā ir nacionālā, bet ar laiku tas varētu izveidoties. "Izceļot valsts robežās īpatnību apģērbos, mēbelēs, ēkās, manierēs un mākslā, mēs lielās cilvēces kultūras gājienam būsim pielikuši vēl soli klāt. Mēs būsim **attaisnojuši** savu robežu, kuru nospraudām īpatnības vārdā, citādas **tiesības** mums nebija to darīt." (Izcēlums mans – A. P.) Tā vairs nav nacionālā iedomība. Tas ir pienākums, tāpēc: "Sargāsimies Eiropas. Aprīnosim to, bet neaizrausimies." Tātad – katrs sīkums, ko protam izveidot vai veikt savas tautas garam atbilstoši, ir vispirms svarīgs mūsu tautai, bet caur to visai pasaulei. (Šādā aspektā vērtējot mūsdienas, brīžiem šķiet – pienācis Brastiņa pieminētais laiks, kad nācijas ideja, līdzīgi reliģijas idejai jau agrāk, zaudē savu svarīgumu.)

Pēc izglītības, rakstura un nodarbošanās būdams mākslinieks, Brastiņš nodarbojies arī ar kaut ko mākslai patālu – arheoloģiju, vēstures pētniecību, turklāt gluži praktiskā veidā – aprakstot un uzmērot Latvijas pilskalnus. Šis darbs – "Latvijas pilskalni" (četras daļas) ir neitrālākais no Brastiņa darbiem. Redzams, cik daudz pūļu pielikts, to veidojot, – apsekoti visi kalni, kas vien tikuši apzīmēti ar vārdu "pilskalns", par tiem savākti gan vēstures dati no senām hronikām, gan apkārtnes ļaužu stāstītās teikas, turklāt dažos gadījumos apklausiņāts, vai kaut kur (iespējams – Latviešu Folkloras krātuvē) jau reģistrētu teiku vietējie ļaudis vēl atceras. Un, protams, izdarīti ļoti rūpīgi uzmērījumi, nosakot vietas ģeogrāfisko garumu un platumu, kurā norādīts zināmo celtnu un veidojumu palieku novietojums, aprakstot visus izmērus, kuri šādam objektam varētu būt svarīgi, piemēram, augstumu, laukumu. Tāpat fiksēti arī tie kalni, kuriem gan piedēvētas pilis, bet kādu, šķiet, nekad nav bijis. Tādējādi Brastiņš vismaz savā laikā ir bijis labākais pilskalnu zinātnis Latvijā. Un acīmredzot tieši tādēļ Ernests Brastiņš izsaka arī savu viedokli par slavenās Beverīnas iespējamo atrašanās vietu ("Beverīnas pilsvietu", R., 1927) : "... personīga pieredze šeit drošākais vadonis, kas palīdzēs pazīt īsto pilskalnu, un ceru, ka man būs izdevies uziet īsto Beverīnas pilsvietu." Šis samērā neliels pētījums publicēts vispirms trijos žurnāla "Aizsargs" numuros, tad izdots atsevišķi, jau ar atzīmi, ka tas godalgots ar K. Barona prēmiju. Šajā laikā ir vēl viens darbs par šo problēmu, kas ir apbalvots ar šo pašu prēmiju, – tas ir P. Abula "Kur atrodas Beverīna?" Brastiņš, kas savā laikā (1926. gada 28. jūli-

jā) uzmērījis arī Abula uzrādīto pilskalnu, sakās gribējis pārliecināties par augstu vērtētā un visai rūpīgi veiktā darba pareizību, tādēļ vēlreiz pārbaudījis P. Abula pierādījumus un atklājis, ka šī kļūda "ātri jālabo", jo tā grūti pamanāma. Pirms tam eksistējošās piecas hipotēzes par Beverīnās iespējamo atrašanās vietu atspēkojis Abuls. Brastiņš pret to neiebilst. Bet ko tad viņš liek preti šim pētniekam? Protams, vispirms savus uzmērījumus, bet ne tikai – varbūtējās Beverīnās datiem jāatbilst tiem, kuri izsecināmi no Indriķa hronikas. Bet šajā hronikā notikumi ap Beverīnu aprakstīti piecpadsmit reizes. Tādējādi izveidojas septiņi parametri, kuriem, pēc Brastiņa domām, daudz labāk atbilst Raunas Taniskalns – gan paša kalna raksturojumā ziņā, gan pēc tā ģeogrāfiskā novietojuma un vietvārdiem (Imeras – Jumeras upe utt.). Savukārt Abula par Beverīnu atzītāis Celītkalns Vijciemā esot tikai pagaidu nocietinājums, samērā vājš un neilgi izmantots, kā to liecina plānais kultūrlāniņš.

Pats Brastiņš visai pārliecināts par sava atrisinājuma nemaldību, lai arī "Beigu vārdos" raksta, ka "grūti prasīt no **vienkārša interesenta** (izcēlums mans – A.P.), lai tas visos sīkumos pārzinātu savas tautas vēstures rakstus". Uz šo pārliecību norāda arī ne sevišķi smalkjūtīgi nosauktā nodaļa "Beverīnās pilsvietā" – "P. Abula maldi", kur uzskaitītas sešas šī pētnieka pieļautas aplamības, "kuras duras acīs kaut kuram vērīgākam lasītājam". Abuls, acīmredzot no "vienkārša interesenta" šādu apkaunojumu paciest nespēdams, iesaistās polemikā ar Brastiņu. Man kā nespeciālistam šajā jomā jāsaka, ka arī Abula argumenti izklausās visai pārliecināši un ticami, taču jāņem vērā, ka tā nav tukša lielīšanās, kad Brastiņš uzskata, ka pilskalnu aprakstīšana Latvijā paveikta labāk nekā jebkur Eiropā.

Tikpat tāla kā arheoloģija mākslai formāli varētu būt arī folkloru un mitoloģija. Bet visos Brastiņa pētījumos dainas ir ilustratīvais materiāls un pierādījums autora izviritajām idejām. Ir vairākas liecības par nopietnu interesi. Pirmo Ernesta Brastiņa grāmatu izdošanas laikā nav cita – parocīgāka vai vienkāršāka avota (piemēram, tematiskas izlases) kā vien Barona "Latvju dainas". "Latviešu ornamentikā" plaši citēts profesora Šmita "Latviešu mitoloģijas" pirmais izdevums (priekšvārdā atkārtotajam izdevumam pats autors to nosauc par bibliogrāfisku retumu). Ir arī citi pierādījumi Ernesta Brastiņa interesei par folkloru – Latviešu folkloras krātuvei nodots viņa savākto folkloras vienību krājums, kas katalogā apzīmēts ar piecdesmito numuru. Tas tāpat ienestis neilgi pēc krātuves dibināšanas. Bet tā nav vienīgā saistība starp Ernestu Brastiņu un LFK. Kā liecina gan bijušie krātuves darbinieki, gan materiālu lietotāju reģistrs, Brastiņš ir bijis samērā biežs un ilgi paliekošs viesis Krātuvē. Arī viņa rakstos parādās dziesmas, kas ņemtas no LFK fondiem. Ir vēl arī kāds

Ernesta Brastiņa darbs, kas nekad nav ticis izdots, lai arī būtu ļoti derīgs latviešu tautasdziesmu mitoloģijas (un ne tikai) pētniekiem. Tas ir "Mitoloģiskais rādītājs" K. Barona "Latvju dainām".

Ziņas par šā rādītāja gatavošanu atrodas Latviešu folkloras krātuves kolēģijas sēžu protokolu grāmatā. Mitoloģisko jēdzienu rādītājs ir pirmais rādītājs "Latvju dainām", ko gatavo LFK. "E. Brastiņa kgs" tiek pieņemts darbā šā rādītāja veidošanai 1925. gada 29. decembrī – "pagaidām". Nākamajā sēdē konstatēts, ka mēneša laikā darbs "tik tālu pāvirzījies uz priekšu", ka tā ātrākai pabeigšanai Brastiņam tiek dots palīgs. Visbeidzot, 1926. gada 29. septembrī, "Mitoloģiskais rādītājs" ir pieminēts jau kā "nobeigts".

Rādītājs tagad atrodas Latvijas ZA Valodas un literatūras intitūta folkloras daļas (Latviešu Folkloras krātuves) bibliotēkā. Darbs uzrakstīts mašīrakstā uz 295 lappusēm, tajā ietverti 190 jēdzieni, kas saistīti ar mitoloģiju un reliģiju, to skaitā 12, kas attiecas tieši uz kristietību, piemēram, grēks, Jēzus, mācītājs, pārtari. Atsevišķi novietoti 6. sējumā – nerātnajās dziesmās – sastopamie mitoloģiskie jēdzieni, ir arī tādi kā pieguļa, aizgavēnis. Aptuvenu priekšstatu par šo rādītāju varētu dot pirmo, sastādītājaprāt, svarīgāko, izplatītāko jēdzienu uzskaitījumu: Debess, Māra, Dvēsele, Velns, Jods, Elle, Dēkla, Laime, Dieviņš. Rādītājs satur, protams, ne tikai uzskaitījumu – katrs nosauktais jēdziens ilustrēts ar attiecīgo divrindi no dziesmu tipa. Nav gan norādīts konkrētā tipa variantu skaits, kas var radīt mānīgu priekšstatu par kādas dziesmas izplatību, taču tas nav liels traucēklis – jebkurš pētnieks to spēs noskaidrot pēc "Latvju dainām". Tad jau drīzāk dīvaini liekas, ka nav atsevišķi grupētas dziesmas ne par Saules meitām, ne Dieva dēliem – galvenajiem debesu kāzu mīta norišu dalībniekiem (tie attiecīgi atrodami pie šķirkļiem "Saule" un "Dievs"). Tā vai citādi – šis darbs, kas varētu būt izmantots citu autoru pētījumu (piemēram, Arvīda Brastiņa "Saules teiksmā"), ir visai maz pazīstams plašākai publikai.

Pienāk 1932. gads, kad Brastiņš raksta tā: "Mana tauta! Tu esi laimīgāki starp tautām! Tev vēl ir sava dievestība, kas ir tā labākā visā pasaulē!"

Ir sperts solis tālāk, tāds solis, kādu mēs šodien nemēģinām spert, – Brastiņu Ernests ir nevis centies attīstīt kādā citā zemē radušās idejas, bet gan noliegt visu svešo un radīt kaut ko vēl nebijušu. Latvisku. Ir apvienojies viss – vēstures zināšanas, arheologa pieredze, folkloras pētījumi. Bet pats galvenais – stingra cenšanās pēc latviskā, pēc īpatnā un nesabojātā gara, kāds varētu būt atrodams senatnē. Protams, arī īsta mākslinieciskā aizrautība, arī sava daļa pārslēpumu.

Ir pagājuši desmit gadi kopš pirmās Ernesta Brastiņa grāmatas izdošanas

Pa šo laiku iznākušas arī "Latvju Dievturības atjaunojums" (1925), tematisku tautasdziesmu izlašu sērija – "Latvju dievadziesmas" (1928), "Latvju tikumu dziesmas" un "Latvju gadskārtu dziesmas" (abas 1929. gadā), "Latviešu tautas dziesmu tikumi" (1929). Tādējādi 1932. gadā iznākušais "Dievturu cerokslis jeb Teoforu katķisms" ir aizsākta darba apkopojums.

"Dievturība dod latviešiem tā saukto valsts reliģiju, kuru atbalsta valsts vara un kura savukārt stiprina valsti un tautu." Varam nešaubīties, ka dievturība bijusi domāta tautas apziņas izkopšanai un stiprināšanai. Taču šā citāta pirmā puse, šķiet, tā arī palikusi nepiepildīta cerība – īpašu atbalstu no valsts varas puses dievturība nesaņēma.

"Dievturu cerokšļa" priekšvārdā, kurā vairs nav ne mazāko šaubu un citu uzskatu pieļāvuma, Brastiņu Ernests īsti aprāda visu to ideju kopumu, kas saistās ar dievturību, – latvieši savā folklorā, sevišķi tautasdziesmās, saglabājuši āriešu pirmreliģijas pamatus, kas citām tautām zuduši, tāpēc latviešiem jāatmet visas gara verdzības važas un jāpievēršas dievturībai, kas izveidos latvisku tautu, neļaus tai aiziet bojā. Dievturība dos jaunu pasaules uzskatu bez "dogmām un tukšām leģendām". Vēl vairāk – šis senās reliģijas atjaunojums latviešiem jānes pasaulei, kas zaudējusi savu garīgumu un nonākusi maldos. "Tā ir tiešām varena kultūras misija visaugstākajā nozīmē."

Tāpat – "Dievturu cerokslis" ir reliģiskas sistēmas pamatu izklāsts, pamatzskatu un nostādņu apkopojums un izskaidrojums. Kopumā 120 mazos apcerējumos (pantos? bausļos?), kas grupēti 12 nodaļās, arī mēģināts galveno pateikt. Taču uzdevums ir bijis par plašu – dažu gadu laikā izveidot pilnīgi noslipētu reliģisko sistēmu ar savu pasaules uzskatu nav iespējams. Tieši tādēļ reizēm, šķiet, novērojams konsekvences un kritēriju vienotības trūkums. Tā, piemēram, par "galveno dievturīgo gudrību pūru" atzītas dainas, bet savu reizi, kad tas noderīgi, tiek izmantotas arī teikas, kas atzītas par mazāk saistītām ar dievestīgo gudrību, "jo sacerētas laika kavēklis". Vai arī, formāli salīdzinot dažādus izteikumus, iespējams konstatēt pretrunu jautājumā par Dieva būtību: "Par divkosīgu latvieša izprasto Dievu var dēvēt tamdēļ, ka viņš reizē ir gars un matērija, tēvs un māte, labais un ļaunais. Visi pretstati apvienojušies Dievā." Un: "Māra ir Dieva pretpuse." Vai arī, apgalvojot, ka latvieši necot veidojuši Dieva tēlus no kāda materiāla (atšķirībā no kristiešiem), tas netraucē citviet pieminēt Pretoriusa aprakstītu divsejainu dievības tēlu, kas sastaps pie kuršiem. Šķiet, ka šim izdevumam vispār mazliet pietrūcis rediģēšanas darba, kā to, iespējams, liecina arī dažas blakus lietotu vārdkopu nesakritības (pasaule – šisaula, dvēseles pasaule – cilvēka iekšpasaule u. tml.). Tajā pašā laikā nemanīgs un nepārprotams ir uzskats par tādu pretmetu kā Debess un Zeme pir-

matnību, kas ir šķirti un patstāvīgi, nevis apvienoti vienā ("divkosīgais Dievs")

Dievturību nevar vērtēt viennozīmīgi. Vispirms jau tajā ir vairākas ļoti interesantas idejas – par Māru kā vielisko principu, līdz ar to arī Zemes māti un Veļu māti, pieņemot, ka visas mātes ir tikai Māras dažādas izpausmes, par nepieciešamību veidot savu šissaules dzīvi labu, jo ar tajā gūtajiem iespaidiem un pieredzi dvēselei būs jādzīvo viņšaulē. Interesants ir tikai kārtojums, ko "dzīvošanas pamattikumus" izceļot labestību, tālāk – gudrību, darbīgumu, daiļuma tieksmi, liksmi, mīļumu, saderīgumu, devīgumu, taisnīgumu, visbeidzot – dievbijību. Salīdzinājumā ar "Latvju tikumu dziesmu" priekšvārdu šeit ir jau mazāk nosaukto tikumu, to sistēma stingrāka un skaidrāka, lai gan atdalīti mīļumu, saderību, devīgumu un taisnīgumu no labestības šķiet visai grūti.

"Dievturu cerokslī" Brastiņu Ernests visai plaši piedāvā latviskus vārdveidojumus svešvārdu aizstāšanai. Tas redzams jau nosaukumā, kur izmantotas vecās vārdnīcās atrastais cerokslis – katehisms, piemēram, daileste – estētika, pārdaša – tradīcija, dzidre – ēters, daiti – fakti, arī līdzināt – laulāt un citi. Tomēr šie veidojumi ir tik īpatni, ka nespēj nomainīt savus svešos līdziniekus.

Ir nodaļas, kurās aprakstītas nebūt ne tīri reliģiskas lietas – "Par Gadskārtu", "Par dievainu būšanu", kurās izklāstīta kulta būtība. Visai divaina ir nodaļa "Par ļaunajiem". Pats autors atzīst, ka dainās šo tēlu praktiski nav, tātad uz šo avotu balstīties nav iespējams, un tas arī netiek darīts, tomēr, lai arī tie būtu "pieminēti", radīta šī nodaļa ar dažiem visai maz pazīstamiem "ļaunajiem", kā naktalas, laumas, arī ar velnu un jodu savdabīgu skaidrojumu vai šādu samērā naivu definīciju: "Raganas ir ļaunas sievietes, kas pārvērtušās skrien pa gaisiem." No redakcionālām divainībām pieminams atstāstījuma izteiksmes formu (tātad – nepārliciecinātība?) lietojums, raksturojot lietuvēnu – vienu no samērā plaši pazīstamiem folkloras tēliem, kamēr citi raksturoti gluži tieši.

Vēl dažas īpatnības novērojama šai darbā. Piemēram, Brastiņu Ernests noliedz gaismas kultu pie latviešiem, jo uzskata to par nekā nesapratušo vācu mācītāju radītu pārpratumu, nevis istu reliģiju, tādēļ ka latvietis lūdz tikai Dievu, Laimu un Māru, pārējos – dabas tēlus – nē, jo tie ir zemāki. Un vēl. Ja "Latviešu ornamentikā" bija sastopami ļoti plaši citāti no profesora P. Šmits "Latviešu mitoloģijas", tad šeit kā atspēkojošs arguments, iztīrājot Kārtas vārda izcelsmi, atrodams šāds izteikums: "Profesors P. Šmits, izskaidrodams Kārtas vārdu, kļūdās – tāpat kā daudzās citās vietās, kad tas runā par latviešu lietām." Tādējādi redzams, ka Brastiņš ir atteicies no saviem agrākajiem uzskatiem un izturas pret iepriekšējā laika autoritātēm visai nežēlīgi.

Vēl nežēlīgāks viņš ir pret kristietību. Jau priekšvārdā dievturība nostādīta pretstatā kristietībai, paceļot to augstāk. Bet pirmā nodaļa beidzas ar šādu

jautājumu: "Kādas vainas ir kristīgai ticībai?" Un atbilde: "Kristīgā ticība cēlusies no žīdiem un mums uzspiesta no vāciešiem. Tā nesaietas ar zinātni, tautību un latvietību." Tālākā izklāstā lasām: "Kristīgo ticību nodibinājis ar krito kaiti sirgstošs žīds Pāvils no Tarsas." Apmēram tikpat nievīgi kristietība pieminēta citviet, taču šajā sakarā jāpiemin arī citas lietas. Brastiņš apgalvo, ka dainas ir pašas tautas sacerētas, nav aizgūtas, nedz aizdotas, ka tajās absolūti nav sastopamas kristietības pēdas. Diemžēl diez vai kaut viens no šiem apgalvojumiem būs pilnībā pareizs – vispirms no K. Barona "Latvju dainās" publicētajām dziesmām diezgan daudzām iespējams atrast cittautu ietekmes (par dainu ietekmi uz kaimiņtautu folkloru gan zinām mazāk), bet otro apgalvojumu neiespējamu padara paša Brastiņa "Mitoloģiskais rādītājs", kurā minēts gana kristīgu reāliju un norišu, kaut vai pātari pie kāzu mielasta un laulāšana baznīcā. Šo aspektu pamatīgi varētu analizēt vienīgi filozofs vai teologs, tomēr šķiet, ka, pretstatot dievturību kristietībai, izveidojas pēc saviem principiem visai līdzīgas sistēmas, kuras atšķiras vienīgi ar ideoloģiju. (Līdzīgi, šķiet, draud notikt arī mūsdienās, tikai jau citu pretstatu starpā.)

Vēl viens plašs dievturības propagandai veltīts darbs ir "Mūsu dievestības tūkstošgadīgā apkarošana". Pēc neliela ievada seko visas Baltijas vēstures apcerējums, par kura moto varētu būt izteikums: "Kristīgās idejas vārdā uzbrūk visa Eiropa, bet āriskās dievestības vārdā aizstāvas baltieši. Var teikt, ka iesākas divu reliģisku ideju tūkstošgadīga cīņa." Ievadā noliedzis kā nederīgu un gluži vai viltus mācību mitoloģiju kā tādu, Brastiņu Ernests īsi pārstāsta dievturības pamattēzes, visu tām neatbilstošo uzskatot par vācu mācītāju sagrozījumiem. Diemžēl tālākais apraksts vietām šķiet visai tendenciozs, jo ar šādu baltu pirmtautas raksturojumu: "Tā **atgainājas** pret ārējiem uzbrukumiem, **izturas miermīlīgi** (i. e. cēlums mans. – A. P.) pret svešiniekiem, bet paliek atturīga, pašpietiecīga un leņna iepretī citām tautām..." nekādi nesaskan sīkie apraksti par to, kā prūši pa nodevīgi (guļošus) sagūsta un nokauj savā zemē ieradušos sludinātājus (piemēram, Prāgas bīskapu Adalbertu), kura likis poļu ķēniņam pēc tam vēl jāizpērk. Savdabīga arī attieksme pret skolām (Latvijā 19. gadsimtā) kā kristietības propagandas un ieviešanas līdzekli.

No šīs grāmatas noprotams arī, ka Brastiņu Ernests vairs nav tik pārliecināts par dievturības perspektīvām. Apcerēta gan latviskās reliģijas veidošanas vēsture, tai skaitā mācītājs Jānis Sanders (kas radījis visai interesantu latvisko kristietību – mīlestības reliģiju, atmetot tai nederīgās Vecās Derības mācības), gan dažādo pretinieku – gan kristiešu, gan "bezdievju" sociāldemokrātu – uzbrukumi, visbeidzot, pēdējā nodaļā "Atskats" jautājums: "... vai smagas kājas nenobradās jaunos asnus?" Savus domubiedrus pats au-

tors sauc par nelielu saujiņu, kultūras gaitnieku priekšpulku. Jā, tik tiešām, jau "Dievturu cerokšļa" priekšvārdā atrodama vērtēšana tieši pie inteliģences. Vā tādēļ, ka tā varētu, vairāk veikt dievturības labā? Vai vairāk no tās gūt? Vai tā varbūt ir jau visvairāk apdraudēta no svešās, eiropeiskās kultūras? Latviešu vēsturiskā misija tiek pieminēta arī šeit. Taču bez agrākās pārliecības. Un šai sakarā prātā nāk kāds cits latviešu kultūras darbinieks, arī dievturis. Proti, dzejnieks Jānis Medenis. Būdams augsti vērtēts inteliģences šaurās aprindās viņš tā arī palika maz pazīstams tautai. Un arī liktenis pret viņu bija tikai mazliet saudzīgāks...

Interesanta ir pēdējā publicētā Brastiņa grāmata – "Samulsuma pārspēšana. Pareizības filozofijas pamatdomas" (1938). To var uzskatīt par dievturības augstāku pakāpi. Priekšvārdā, kas ieturēts krietni mierīgākos toņos un satur apmēram tādu pašu interesantu, folklorisku tēlainību kā "Glezniecības pastardienas", autors nepretendē uz visaptverošu patiesās un pareizās mācības izklāstu un deklarē tikai pamattēzes. Šajā darbā neparādās dievturības vārds, tomēr tās pamatpostulāti saglabāti un attīstīti tālāk. Autors uzskata, ka cilvēkam nav nepieciešama absolūta un galīga patiesība – to viņš arī nespēs gūt. Vajadzīgs tikai tik daudz, lai izprastu savu vietu šajā dzīvē un tās mērķi, tātad – pamatpatiesības. Pirmā – pēc auguma, ķermeņa nāves dvēsele turpinās dzīvot. Tā saglabās visus šajā, šīs saules, dzīvē gūtos iespaidus (tā ir nepārprotama dievturības tēze). Vēl interesantāks ir uzskats par to, ka gars un matērija apvienojas dzīvajā dabā, jo dvēsele bez matērijas nemēdz būt, bet dzīva ir tikai tā matērija, kurai piemīt dvēsele. Tādējādi tiek pārspētas pretrunas, kuras rodas, mēģinot atrast pasaulei vienu vienīgu pirmcēloni. Tajā pašā laikā garam un matērijai, Debesim un Zemei, Dievam un Mārai blakus tiek likts liktenis – Laima. Šķiet gan, ka šī trīsvienība tomēr nav pārāk veiksmīga, jo tās izveidē nav vienota kritērija. Arī šis darbs – tās pašas dvēseles otrās dzīves labad – prasa apzinātu laba darišanu, pareizu rīcību un mērķtiecību. Tajā pašā laikā ar to nav domāta izvairīšanās no dzīves sarežģījumiem, jo tāda dzīve ir dīka un nabadzīga, bet arī "... dvēseles sāpes ceļ cilvēku augšup un dara to gudru." Jā, šai mācībai ir dievturības pamats. Bet tā ir krietni vien atšķirīga. Vēl atrodami svešvārdu latviskojumi, piemēram, iraide – realitāte, samezģls – problēma, palieka – substance, bet nav vairs karojošā toņa. Plašs izmantotais filozofisko atziņu un dabaszinātņu materiāls. Viss kopumā liecina par asu, spēcīgu prātu, kas, iespējams gan, grēko materiālu atlasē, būvēdams tieši savu iecerēto ēku. Dažādo spriedumu ķēdē pēkšņi viens, kas šķiet līdz sāpīgumam aktuāls mūsdienās: "Gars ieinteresēts matērijā vairāk nekā matērija garā." (Mēs taču paši esam gan liecinieki, gan pierādījums tam, ka ir iespējama cilvēka – matērijas –

eksistence arī bez vai ar sakropļotu kultūru – garu.)

Ernesta Brastiņa miršanas gada vietā – jautājuma zīme. Ļoti ietilpīga tā ir, kā visas zīmes, lai arī citāda nekā tās, ar kurām šim cilvēkam tik daudz sakara. Latvietis, dedzīgs latvietības aizstāvis un kopējs, meklētājs. Vai daudz par viņu zinām? Ja nē, tad kādēļ? Un kāds tad bija Ernesta Brastiņa noziegums, ja viņam bijis tā jāpazūd? Laikam jau ļoti bīstama bijusi ideja, kuras labā tik daudz viņš darījis, – latvietības ideja. Pie savā laikā izdošanai sagatavotām grāmatām minēta arī E. Brastiņa “Latviešu estētika”. Misiņa bibliotēkas katalogos tādas nav. Pazudusi? Neizdota palikusi?

Šodien, pieminot Brastiņa vārdu, saistām to ar dievturību. Šķiet, ievērojot viņa krietni plašāko darbalauku, tas nebūtu gluži korekti, tomēr arī šajā gadījumā tam ir savs iemesls – dievturība un, manuprāt, “pareizības filozofija” ir unikāls šā cilvēka veikums – vismaz latviešu kultūrā, lai arī ne tik viennozīmīgi vērtējams kā “Latvijas pilskalni”. Un tad nu dzirdami strīdi, diskusijas un viedokļi par to, kuram tad taisnība – dievturībai vai tūrajai folkloristikai. Bet tas nozīmē tikai to, ka esam nevarīgi. Jo Brastiņu Ernests “Dievturu cerokslī” norāda, ka dievturība ir latviskās dievības izkārtojums, īpaša iespējamās senrelīģijas sistēma “vieglākas piekropšanas dēļ”. Nekļūdās ne folkloristika, nedz dievturība, kļūdās tie, kas par varītēm grib salīdzināt nesalīdzināmas lietas – reliģiju un zinātņi, kam tik vien sakara kā priekšmets, par kurām tās veido savus uzskatus. Un tas ir mūžvecs strīds.

Šis nelielais apcerējums nepretendē uz pilnīgu Ernesta Brastiņa dzīves un darbu aprakstu vai ideju izklāstu. Viss šeit atrodamais ir viena cilvēka viedoklis. Neesmu centies arī kaut ko sīki un skrupulozi analizēt, drīzāk jau informēt, lai radītu interesi, jo tiem nedaudzajiem, kas pārzina Brastiņa uzrakstīto, šāda apjoma darbā neko jaunu pateikt nav iespējams, toties tiem, kam Ernesta Brastiņa vārds ir svešs, šis raksts varētu būt pamudinājums sameklēt un izlasīt kādu no viņa grāmatām. Arī tas būtu uzskatāms par zināmu panākumu, pat ja šis lasītājs attiecīgo darbu izprastu gluži citādi nekā es vai arī piešķirtu tam daudz mazāku nozīmi. Tā vai citādi – šajā ziņā esmu vienās domās ar pašu Brastiņu. Jo galvenais, kas mums tagad vajadzīgs, ir prasme patstāvīgi, analītiski domāt, izvēlēties pareizās vērtības un mērķus, nevis akli sekot kādām autoritātēm. Protams, te vajadzīgi arī savi kritēriji un priekšzināšanas, vajadzīga kultūra. Jo tas, kam kultūra sveša, var vienus “svētos rakstus” no mainīt ar citiem, nemanot, ka nekas tā pa īstam nav mainījies. Un, lai arī ticamies pēc vispārcilvēciskām vērtībām, tomēr to vārdā, ja gribam būt tauta, nedrīkstam pazaudēt to, kas mūs par tautu padara.

Senās zīmes vēl daudz slēpj sevī. Bet ne katrs tām tiek klāt.

Alberts Caune

BŪTĪBA

Pasaulē ir tik daudz domu celtnu, ka, meklējot sev piemērotāko, tajās var mulst un maldīties. Ir žilbinošas virsotnes un noslēpumainas dzīles. Visiem cilvēkiem pasaulē dvēselēs skan dažas kopīgas stīgas. Taču katrs indivīds pieder pie kādas tautas, kuras būtiskie spēki tomēr vairāk vai mazāk iespaido ikvienu tās locekli. Agrāk vai vēlāk nāk tāds brīdis, kad rodas nepieciešamība piekļauties vienam uzskatam un dzīvot saskaņā ar to.

Pastāstīšu par personīgiem, diezgan neparastiem garīgās attīstības ceļiem. Bērnībā saistoša lasāmviela bija visai nolietota grāmata bez vāka un titullapa par Jēzus Kristus dzīvi, ko pārslasīju vairākkārt. Neatkarīgās Latvijas gadus būdams kalpa zēns, tālu no pilsētas dzīves un augstām skolām, kāri tvēru visu iespējamo. Īpaši aizrāvos ar Zentu Mauriņu un viņas cildenajiem dižgariem Dievišķa trijotne šķīta – un joprojām šķiet – Virza, Akuraters un Skalbe, kas izsapņoja un izcīnīja Latvijas valsti. Īpaši tuvi bija arī Augšzemes teiksmainie milži – Aleksandrs Grīns un Veselis. Kur tad vēl neatkarīgajā Latvijā izauguši dzejnieku saime ar varenāko no tiem – Medeni un jaunāko – Cedriņu. Laikraksti un žurnāli bija pilni nacionālās domas. Parādījās ziņas arī par dievturību, kuras būtību toreiz neizpratu, jo man nebija attiecīgās literatūras, uz svētrītiem tālajās pilsētās netiku braucis – nebija ne tādu iespēju, ne intereses, jo nacionālā jau visur bija papildnam, neiegādājos pat nevienu Brastiņu Ernesta grāmatu, kuras tika ievērojami reklamētas. Tādējādi dievturības būtība man palika neizprasta visus neatkarīgās Latvijas gadus.

Jebkuras lietas vērtību īsti apzināties tikai tad, ja to pazaudējam, idejas lielumu un pievilcību tad, kad tā aizliegta. Man tas tā bija ar dievturību. 1942. gadā kādās mājās ieraudzīju iznīcināšanai nomestus vairākus "Labičša" numurus. Dunēja karš, daudz cietusi tauta bija neziņā par savu nākotni. Zemi mēnešraksta baltajiem vākiem atradu domas, kas mani pildīja ar visvajadzīgāko veldzi. Īpaši mani atbalsojās A.Gobas svētruna "Bāreņi un mūsu bāru tauta". Nu sapratu, ka arī neatkarīgajā Latvijā reliģijas jomā mēs esam bijuši bāreņi. Reliģija taču lielā mērā veido pasaules uzskatu; ja tā ir nākusi no citas tautas, tad arī mūsu domāšanai ir svešas ievirzes. Bez tam dievturi pat reliģijai devuši latvisku nosaukumu – dievēstība. Pavisam silti – kā mīlestība. Pat šī doma vien, ka mums vajadzīga sava dievēstība, mani pārlicu iedvesmo-

ja. Tas taču būtībā ir tas pats, kas mūsu valodas nepieciešamība. Tauta bez savas dievestības jau ir zaudējusi daudz no savas būtības. Nav nekāda pamatojuma tautas pastāvēšanai, ja tā ne ar ko neatšķiras no citām tautām. Šis netaisnais – bet varbūt liktenīgais – ieskats dievturībā manī kāpināja un apvienoja visas iepriekšējās nacionālās jūtas, deva tām mērķtiecīgu degsmi. Aizrautīgi sāku meklēt dievturīgos izdevumus, lai justu un pārdzīvotu visu, par ko nesen rakstījuši un darbojušies latviskās dievestības atjaunotāji. Reizē nesot sāpi par zaudēto neatkarību, šāda iedziļināšanās latviski krāšņajā pasaulē sevišķi vairoja tās pievilcību, likās – un vēl tagad liekas – ideju pasaulē nekā skaistāka vairs nav. Manī pilnībā izteicas E.Brastiņa atzinums, ka ikviens, kas dievturību iepazīs un izpratis, no tās nekad neatteiksies. Šī atziņa mazliet pārnestā nozīmē – attiecināta uz tēvzemi – izteikta somu tautas eposā “Kalevala”, ka labāk savā zemē dzert ūdeni no cauras vīzes nekā svešā zemē vīnu no zelta trauka, tāpat Kronvalda saucienā: “Un, ja arī tur būtu tikai posta klintis, tev būs šo zemi mīļu turēt!” Tātad gan sirds, gan prāta valoda, ar ko nešaubīgi atbildēt dievturības noliedzējiem.

Kā tiek lauza vārdu nozīme, varām un uzskatiem mainoties! Dievturību tās noliedzēji dēvē par elkudievību. E. Brastiņš norāda, ka vārds “elks” visai ticami cēlies no skandināvu “helg” – svēts. Latvijā, īpaši kuršu novados, ir daudz elku kalnu, kurus vēl dēvē par baznīcu kalniem, uz kuriem nekad kristīgo baznīcas nav bijušas. Tās ir mūsu svētvietas. Vienīgi kristīgā baznīca vārdam “elks” daudzu gadsimtu gaitā piešķīrusi nievājošu nozīmi. Tāpat ir ar vārdu “pagāns”, kura pirmnozīme – lauku iedzīvotājs, nekristīgais. Par laimi, šis vārds arī labā nozīmē saglabājies “pagasta” nosaukumā. Tikai vakardien arī nacionālisms bija visa ļaunuma sakne. Visam sava dziļāka būtība, nevis valdošo varu ietekmējumi.

Vairumu cilvēku iespaido ārējā pasaule, tikai maza daļa turas pie vienas vai otras idejas. Septiņsimt gados kristīgā baznīca ar visādiem līdzekļiem nostiprinājusi savu varu. Diženi dievnami, greznoti mākslas darbiem, spējīgu garīdznieku iespaidīgas runas – tas viss taču ar laiku piesaistīja tautas, arī latviešus. Vēl daudzi dievturībai simpatizējoši tautieši pret šo kustību izturas visai piesardzīgi, vai tikai viņus kāds nesāks saukt pat elkudievības turētājiem, par pagāniem.

Kristīgie balstās uz Bībeli, dievturi uz Dainām. E. Brastiņš ir gadiem sēdējis Dainu kalnos un vairākkārt tos pārsījājis, atradis daudz mirdzošu graudu, ko likt dievturības pamatos. Tas ir ļoti grūts un atbildīgs darbs, taču reizē arī valdzinošs – lūkot atgriezt tautu no svešas mātes klēpja istās mātes klēpī. Apzinīgie tautieši nemeklēs kļūdas, bet lūkos palīdzēt. Dievturības

būtu neizprot tie, kas domā, ka tad mums jāatgriežas pie skaljiem un vizēm kā to kādā rakstā aprādījis gleznotājs Jēkabs Bīne. Visas reliģijas laiku gaitā veidojas un attīstas. Ja mūsu senču dievestība būtu netraucēti attīstījusies nevaram ne iedomāties, cik dziļa un veldzējoša tā būtu. Taču tā tika nežēlīgi apkarota ar nopelumiem, kauna stabiem, soda siekstām, sārtiem. Svešas reliģijas vārdā senajām ciltīm atņēma to politisko patstāvību, krustneši rīkojot ar uguni un zobenu. Šodien vairs tā nedara, bet garīgi krusta karš turpinās. Es savā laikā izjuta tā sīvumu E. Brastiņš. Taču viņš bija liels, drosmīgs, skaids spēks, vēsturnieks un mākslinieks vienā personā, kura ieroči bija sirds un prāts. Viņš spēja pārliecinoši atbildēt profesoriem un doktoriem. Kāds mācītājs par Brastiņu izteicās – ko nu viņš, tāds gudrs cilvēks, ar to dievturību. Taču tas pievērsās daudzi rakstnieki un mākslinieki, nacionāli domājoša inteliģence J. Veselis, V. Eglītis, A. Goba, J. Bīne, J. Briedis, K. Sūniņš, J. Straziņš, J. Kosa, J. Sārts, J. Medenis, V. Cedriņš... Dievturību vairāk vai mazāk atbalstīju redzamākie vecākās paaudzes rakstieki. A. Briģadere: “Ernests Brastiņš ar svētu nopietnību pētī mūsu sentēvu dievticību, viņu lielos tikumus un dzīves gudrību, viņš māca mums latvisko daiļumu un dzīves stilu.” K. Skalbe: “Tauta, ja viņa ir dzīvības spējīga, pati dzīvo savu gara dzīvi un pati dod sev atbildi uz visiem dziļākiem jautājumiem.” Sentēvu gara pilns bija E. Virza, nereti tas atplaiksniņās J. Akuratera sapņos. Un vienkāršās tautas vecākajā paaudzē vēl glabājās latvju dievestības nojausmas, ticējumi, paražas, tikumi. Dievturības tīcas līdzsvarot materiālo (mārīgo) ar garīgo (dievīgo), tā krasi nenošķir mirušos no dzīvajiem, tie vienuviet veido tautas nākotni. Veļu pulki īpaši darbojas Medeņa dzejā, Virzas pravietojumos. Pat hernhūtiešu ietekmē augušā J. Poruka darbos var atrast dievturībai radniecīgas domas. Vienkārši izsakoties – ikviens labs latvietis ir arī dievturis.

Dainas apliecina: “Ir sunītis Dieva laists, Ir guntiņas pagalīte.” Tā ir cieņa un mīlestība pret visu ikdienišķo. Un: “Visi man labi bija, Ja es pati laba biju.” Tā ir dzīvē pārbaudīta labestīga rīcība. Vēl: “Dod, Dieviņ, otram dot, Ne no otra mīļi lūgt.” Nepieciešamības gadījumā palūgt, kur nu vēl ņemt ar varu Dievišķā trijotne – Dievs, Māra un Laima –, kas skatāma J. Bīnes gleznā, jūtamā pār katru latvju sētu. Tādā labvēlības gaisotnē dzīvojot, cilvēks nevar būt ļauns.

Droši vien daudzi pasmīnēs un uzskatīs mani par garīgi aprobežotu, ja teikšu, ka visgreznākā katedrāle mani tā neiesilda kā vaļņiem vīts senču pilskalns, pret rītausmu pacēlies elkukalns, smilgām apaudzis senkapu lauks. Ko lai dara, ja sirds valoda pārspēj prāta valodu. Atkal jāpiemin caurā vīze. Tas lielums, kas nāk no ārienes, ir mazāks par to mazumu, kas nāk no dvēseles.

Dainu bārenīte ir garīgi liela, tādai jābūt arī mūsu bāru tautai. E. Brastiņš arvien uzsvēra, ka starp citām tautām mēs varam būt lieli un ievēroti tikai ar savu īpatno garīgo kultūru.

1940. gadā, īsi pirms neatkarības zaudēšanas, Dobelē pacēlās iedvesmojošs K. Zemdegas veidots piemineklis: tautiski tērpušies jauneklis un jaunava apgaroti lūkojas tēvzemes tālēs. Runājošie granīta tēli ir vērā ņemami simboli, lai mēs kā tauta pastāvētu arī visgrūtākajos brīžos. Nekāda sveša vai ļauna vara, kamēr vien dzīvojam, nesajauks mūsu skaidrību, ja pārkašim sevi šais tēlos. Ikvienu latvju jaunekļa un jaunavas rokās ir mūsu nākotne. Īpaši to atgādina Laimas zīmes jaunavas matu pīnē.

Var domāt – ja jau tāda savu īpatnību izcelšana, tad dievturi neciena citas tautas. Gluži otrādi, viņi nevar saprast tādus cilvēkus, kas neapzinās savu tautu. Tautu un valstu robežas nav naida žogi, bet draudzības dzīpari. Cilvēks, kas nav brīvs un laimīgs savās mājās, nepriecāsies arī par otra mājām. Tikai nacionāli īpatnas un brīvas tautas var laiku pa laikam sanākt kopā un patiesi cienīt viena otru. Dievturīgai sirdsapziņai nekādi nav pieņemams, ka cilvēks sev pakļauj cilvēku, tauta – tautu. Katra zeme un tauta ir dievestīgi jauka, ja ievēro šos principus jeb galvenumus, kā šo vārdu latviskoja E. Brastiņš.

Jānis Liepiņš

PAR VILMU DELLI

“Varavīksnes” lasītājiem neklājas norādīt uz Vilmas Delles vietu latviešu literatūrā, bet kāds gadījuma lasītājs var gan iesaukties: “Kas tā tāda?” (Līdzīgā garā, kā Latvijas Universitāti beidzis filologs nepazinis Dellē rakstnieci, bet nogodinājis viņu par jauno autori.) Mūsu literatūrā – apmēram tāpat kā estrādes mākslā – valda dažu literātu pielūgsmes un citu absolūta ignorācija. Delle, protams, pieder pie ignorētām rakstniecēm, par ko pārliecināsities arī izlasot šīs vēstules. Dažus rakstniekus apkalpo salikti zinātniski darbinieki, kuri veselās grāmatās rauga skaidrot kāda viņu izpratnē ievērojama rakstītāja sevišķos nopelnus, sīki aprādot uz lietām, kas skaidras katram, ja pats oriģinālu izlasa un nepārtiek no literatūras kritikas vai literatūras vēstures etiķiem. Tāds bija laiks (un tas diemžēl vēl turpinās). Zinātņu akadēmijā Ēvalds Sokols varēja dalīt vietas un nopelnus, profesionālus revolucionārus padarot par profesionāliem rakstniekiem (jebšu dažam vairāk nav kā pāris proklamācijas lapiņu un daži uzsaukumi), bet nopietnus literatūras darbiniekus izvītrojot no vārdnīcām un literatūras vēstures apcerēm.

Vilma Delle, tālu no Rīgas un literāriem (vai politiskiem) saloniem dzīvodama, Latvijas laikā par revolucionāri nestrādājusi, vācu laikā pat dažu stāstu par 1941. gada izvešanām uzrakstījusi, pēckara laimīgās dzīves cēlējiem un to kaujas dziesmu sacerētājiem nebija vajadzīga, un bija jāpaiet vairāk nekā desmit gariem gadiem(!), lai tā saucamā latviešu padomju literatūras vēsture un kritika sāktu raudzīties apkārt, vai starp rakstniecības imitatoriem nav arī kāds īstens rakstnieks. Piecdesmito gadu beigās tad nu atpāpās, ka ir starp latviešu rakstniekiem bijusi arī tāda Vilma Delle, kuras pirmskara stāstu un noveļu krājums “Negantais nieks” (Valters un Rapa, 1936) ne tikvien literatūras kritikas, bet arī lasītāju novērtēts par vienu no izcilākajiem trīsdesmito gadu prozas krājumiem.

Kad 1955. gadā ieradās Rendā, nezināju vis, ka tur priekšā atradišu Vilmu Delli, lai gan viņas “Negantais nieks” manas dzīvokļa saimnieces plauktā bija stāvējis un lasīšanai tika izsniegts. Taču itin drīz es ar rakstnieci iepazīnos gan, saprotams, neuzmeklējis viņu kā literāru konsultanti. Rakstniece, kuras ambulances kartē profesijas ailē bija norādīts “kolhozniece”, ieradās pie manis ar savu mazmeitu, kam bija kādas vīrusu infekcijas sekas, kuras klājās ārstēt

slimnīcā. Un tādējādi ar Vilmu Delli tiku zem viena jumta, jo bērnam slimnīcā vajadzēja pieskatītāja. Vakaros sākās mūsu sarunas par literatūru, kuras turpinājās vēstulēs, vēl Rendā dzīvojot. Latviešu literatūras vēsturei visai nozīmīgu vēstuli par Kārli Štrālu esmu jau publicējis apcerē par rakstnieku ("Vārpu vainags"). Kad Rendu atstāju, mūsu sarakstīšanās ar Vilmu Delli kļuva intensīvāka, un pa daudziem gadiem ir sakrājies liels žūksnis, kas ar vienu saiti nemaz nav līgā saturams, dalāms vismaz divi daļās.

Publicēšanai esmu sagatavojis vēstules no 1959. gada, kad vēl strādāju Rendā, bet biju aizsūtītsursos uz Rīgu un Ļeņingradu, līdz 1962. gadam, kad jau strādāju par zinātnisko līdzstrādnieku Latvijas Eksperimentālās un klīniskās medicīnas institūtā. Neviena vēstule nav izlaista, nedz tajās izdarītas kādas korekcijas; nav arī nekādu īsinājumu, kas reizēm mani pašu dzinuši izmisumā, kad redzi izlaidumus tekstā un nevari izprast, vai tur svītrotas politiski nepatīkamas vietas vai noklusēts kāds fakts, kas sadzīviski mestu ēnu uz vēstules rakstītāju.

Pārlasot šās trīsdesmit gadu vecās vēstules, top gluži baigi: kāda varmācība, kāda ignorācija, kāda aizbildniecība rakstniecei bijusi jāpārcieš! Andrejs Eglītis man uzdāvināja Artura Plauža mātes Annas vēstules dēlam un vedeklai uz Austrāliju, turklāt šās grāmatas vācu izdevumu ("*Tote klagen an*"). Varbūt tieši vācu teksts, kurā svešautietim skaidroti Padomju Latvijas jēdzieni un šejienes nesaprotamās nejdzības, uzdzina vislielākās šausmas par to, kas šeit noticis, nu jā, mūsu acu priekšā. Un paši esam bijuši ne vien šo šausmu aculiecinieki, bet diemžēl arī līdzdalībnieki (vai upuri). Vilmas Delles vēstules (jebšu tās ir pavisam citā stilā sacerētas, satur mazāk informācijas par vietējiem notikumiem) tāpat uzdzien zosādu, apzinoties, kādam pazemojumam pakļauta rakstniece, ar padomju varu par kolhoznieci pārvērsta vai, ja nepatīk – par pensionāri ar divpadsmit rubļu mēnesī. Bet pats lielākais pazemojums smalkjūtīgam cilvēkam ir izdevniecības varmāku iejaukšanās rakstnieces darbā un pusizglītotu cilvēku uzkundzēšanās par šķietamiem labdariem. Minēt izdevniecības, proti, apgāda jaunā, perspektīvā darbinieka alošanos gadu noteikšanā, pagodinot rakstnieci, kam ir četrdesmit gadu ilgs literārs stāžs, par jaunu autori, ak mūžs, ir še gluži neērti, un nenoklusēju šo notikumu (bet vēl īpaši izceļu!) tikai tāpēc, ka no citkārtēju pāriarītāju mutēm aizvien biežāk atskan žēlošanās, ka vecu grēku pieminēšana "kļūst smieklīga". Smieklīga tikai tādā gadījumā, ja savulaik nebūtu bijusi tik traģiska. Man tagad jādomā par to bezcerību, kādā Vilma Delle dzīvoja, kaut arī rasmīga ģimene apkārt un aiz vecās Dzelzāmuru mājas šalca dižs Usmas mežs. Cik daudz rakstniece būtu devusi mūsu literatūrai, ja nebūtu bijusi spiesta tik ilgi klusēt, ja nebūtu spiesta

kopt vienīgi bērnu literatūras žanrus, bet būtu varējusi sacīt mums visu, kas pēckara gadu baigumā spiedis sirdi. Un, man liekas, Delle stāsts par izsūtīti likstām padomju dzīves apzeltītajā saulainumā "Sagaidīts" līdz pat šim brīdim nav iespiests, un lai Dievs nedod, ka to rakstniece reizē ar "Zaļās vārnas" otrās grāmatas manuskriptiem būtu iemetusi lielajā maizes krāsnī!

Neuzrakstīti palika apcerējumi par mūsu kultūras darbiniekiem, ar kuriem Delle savā mūžā tikusies, ar kuriem viņai bijusi ilga un neapēnota draudzība. Kad mudināju, rakstniece atteica: "Kam tādi veca cilvēka stāsti vajadzīgi, kas tādos klausīsies?" Vienīgi par Ozolnieku Mušķiem Delle uzrakstīja, kad Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas rosināts, nemītīgi atgādināju rakstniecei par viņas pienākumu – izglītot jauno paaudzi (bija taču Vilma Delle gatavojusies skolotājas darbam un par skolotāju arī savulaik strādājusi).

Ka Delle, Otrajam pasaules karam beidzoties, nebija vairs iesācēja, kā dažs padomju dzīves celtnieks tikoja viņu iztēloties, lai liecina rakstnieces darbu saraksts:

"Daris, Varis, Maris", 1934; "Laimona kāposti", 1935; "Negantais nieks", 1936; "Bērnu bērni", 1938; "Laimīgie Jāņi", 1938 (visas grāmatas "Valtera un Rapas" izdotas, 1944. gadā "Grāmatu Draugs" izdeva atkārtoti "Neganto nieku", bet karš grāmatas izplatīšanu liedza, Misiņa bibliotēkā ir tikai korektūras eksemplārs);

"Parādi man pasauli", 1957; "Uz jauno māju", 1958; "Par zēnu, kas nenoslīka", 1960; "Draudzības lakatiņš", 1963 (visas LVI);

"Skanīgā krūze", 1966; "Dižais buciņš", 1970; "Piecas atminēšanas", 1979; "Incis, Mincis un vēl trīs", 1984 (visas izdevusi "Liesma", ieskaitot "Uz jauno māju" otru izdevumu 1977. gadā).

Vilma Delle (istajā vārdā Vilhelmīne, meitas uzvārdā – Jansone) dzimusi 1892. gada 15. martā Rīgā, bērniību pavadījusi Ozolnieku pagasta Mušķos. Mācījusies Ģ. Odiņa tirdzniecības skolā Rīgā, ieguvusi mājskolotājas tiesības, strādājusi vairākās skolās Rīgā, bēgļu laikā – Maskavā, pēc Pirmā pasaules kara – arī Rendā. Studējusi Mākslas akadēmijā. Vīra Jēkaba Delles slimības dēļ studijas nebeigusi, kopš 1926. gada dzīvoja Kuldīgas apriņķa Rendas Dzelzāmuos, savā jaunsaimniecībā, strādādama zemes un literatūras darbu. Mirusi 1980. gada 8. janvārī, apglabāta Rendas Kraķu kapos.

VILMA DELLE

Vēstules no Dzelzāmuriem

1.

Dzelzāmos 21. sept. 59.

Sveicināts, Liepiņjāni!

Man tā vien šķiet, ka Jūs tur pa Rīgu dzīvi nevis tēlojat, ne dzīvojat, bet gan tā pa istam degat. Sadegt, ticu, Liepiņjānis nesadegs, bet apdedzināties dažkārt arī dakterim var gadīties. Jo Rīgā taču ir tik daudz daiļu, gudru, cēlu dāmu – vai... vai... Un greizsirdīgu jaunu vīru tāpat ne mazums. Uzmani! Vilciens!

Ko es tā čaloju? Tāpat vien – draudzības pēc. Kādreiz arī pa jokam gadās pateikt patiesību.

Kas uz mākslām zīmējas, viss atvēlēts, kas “garu pacilā”. Un, pag, Jūs man neesat neesat pateicis, kas tā jums būs par jaunu specialitāti klāt?

Mēs, zemes urķi, rušināties pa kartupeļu laukiem, drīz sāksies raženi darbi neraženos cukurbiešu klajumos. Un tā sīko ikdienas rūpju bez gala un malas. Starp citu, ilgi nevarēju sagaidīt naudu no izdevniecības. Cietos līdz pat pusaugustam, tad aizrakstīju. Izrādījās, ka kādas (manas) nozudušas vēstules dēļ pārskaitījums aizkavējies, un tā naudu saņēmu tikai septembra sākumā. Lai bērnus apgērbtu un apautu skolai, man nācās naudu aizņemties, jo kolhozā avanss saņemts tikai par pieciem mēnešiem. Ak, tas jau viss ir bezgala apnicīgi un nevienu nesilda (izņemot mazliet uzkurināto īgnumu).

Redaktori vēl dzīvo pa atvaļinājumu un klusē. Labi! Arī mēs klusējam un vērojam, cik jauki raisās kokiem lapas, lai piekļautos zemei un ilgi, ilgi vairs neceltos saulē. Gandrīz drausmīgs šāds lidojums un, ai, cik skumjš.

Visu gaišu jums un Jānim Ērenpreisam! Vilma Delle

(Jānis Ērenpreiss – medicīnas zinātņu doktors, toreiz Rīgas Medicīnas institūta asistents – J.L.)

2.

Liepiņjāni, ekur jauki Jūs mani pārsteidzat! Ar nevaļu sitoties, vai manam vārdam arī sava diena pienākusi? No visas sirds lai paldies Mirdzai Ķempei! Īpaši par nodaļu “Nemierīgā apse”. Tā ir visvērtīgākā un noskaņotākā. Dzintargrauds.

Nāk un aiziet dienas, dzidras un zeltainas, tikai es klusēju joprojām (pa Jums vēstuli parādā). Zinu, nav labi tas un tā nepiederas, jo cik gan ilgi vairs kad atnāks liels klusēšanas laiks arī man... Bet Jūs gan zināt manas saraušitās dienas, īpaši tagad, kur viens – kartupeļu laukā, otrs – cukurbietēs man mazais čivulis un mājas kopa no septiņiem rītā līdz deviņiem vakarā. Nu ko, bet roka jau sāk tiekties tvērt spalvu kaut vai pa nakts melnumu.

Pastāstiet jele, ko jauku (arī nejauku) redzat un dzirdat. Vai akvarelistu izstāde priecina aci un sirdi? Droši vien. Varbūt arī es vēl to aizķeršu.

Jā, starp citu, Rendā pakļūdušas valodas, ka mūsu dakteris nemaz vairs nepakaļ nenākšot, braukšot uz Ļeņingradu mācīties. Tādēļ jau atsūtīts Grenkova palīgs (Sofija Grenkova – Rendas slimnīcas feldšere – J. L.) Rakstiet nu patiesību!

Visu jauku! Vilma Delle

16. 10. 59.

3.

Kluss sveiciens Jums no mūsu klusā meža kakta!

Bet teiciet man, kas šī par spītīgu klusēšanu no Jūsu puses, no skaļās septiņgades Rīgas? Neticu, ka Liepiņjānis būtu pagalam bīstami “pakausi ķertis” tai dižajā plēnumā, kur Jūs un es nedrīkstējām piedalīties. Nu skaidrs, katrs rakstītājs lai vis neiedomājas pa kājām maisīties īsteniem apzīmogotiem biedriem! Un klausīties viņu augstās gudrības pilnajās valodās!

Nu ko, labi vēl, ka Jūs, iesācējs, vismaz esat atzīts par dzīvu, Jūs vismaz sit (“mirušos nesit”), bet mani, vecenīti, ar savām bērnu pasakām pat pieminēt nav vērts. Tas ir labi, un tā piederas. Un arī Liepiņjānim “pēriens” piederas. Nu ko tad viņa lir[iskais] var[onis] stāv un paliek pie loga? Pamanot siena vezumus (domāts J. Liepiņa dzejolis “Siena vezumi” – J. L.), vajadzēja taču pa kaklu pa galvu, krišus klupšus mesties laukā, kampt izkapti rokā un vicoties turpat pa savu slimnīcas zālāju, ka lai izput laukā. Smilgu skaras, ziedu galvas lai pa gaisiem lec! Lūk, tā būtu ierosme, tā būtu aktīva cīņā došanās. Nē, lai nu kā, bet apskaust var Jūs par to “lielo uzmanību”, ar kādu sagaida un pavada i k v i e n u Jūsu dzejoli. Katram tāds gods nav lemts. Un kādas tik stadijas Jūs jau esat “pārdzīvojis”: drusku tāds kā dekadents (ar tām kafijpupiņām), tad lirisks jūsmotājs, tad “objektīvis”. Ai, ai, man ir tāda skumīga jušana, ka zināms nogrūpējums Jūs “sitīs” vēl labu laiku, lai ko Jūs rakstītu... Kādēļ tas tā, šķiet, Jūs jau gan pats to uztverat. Un vispār neapzīmogotam dzejniekam grūti uzrakstīt īstu dzeju, ja jau jāstrādā pēc Talča mērkoka – “septiņgades centimetra”. (Ādolfs Talcis – literāts un Rakstnieku savienības ierēdnis – J. L.)

Par mani maz ko teikt, sirds nav īsti formā, smagi baukšķinādama, krūtīs vandās. Bet ko nu, šādas lietas neder dakterim vēstulēs rakstīt.

Uga Skulme grib uzrakstīt par Rozentālu, vāc materiālus. Šajā sakarībā atrakstīja arī man, lūdz fotogrāfijas, jo Jēkabs Delle bijis Rozentāla studijas audzēknis. Trīs uzņēmumus varēju viņam aizsūtīt.

Pie A. Ķ. (Ata Ķeniņa – J. L.) toreiz taču neaizgāju, kā man drusku žēl. Biju apaukstējusies, un uznāca liela šņaukāšanās, kur nu tāds ciemos iesi.

Uzmetiet nu gan, lūdzams, kādu vārdu par vispārīgo noskaņojumu un īpaši par savu personīgo jušanu.

Vilma Delle

18. dec. 59.

4.

Ak jūs, nabaga cāļi!

Cerams, ka jūs sajūtas un vaibsti pēc pirmās nedēļas būs kļuvuši stipri vien cildenāki nekā tajā jaukajā kartītē. Droši vien staigājat kā jauni gailēni, sekstes saslējuši, vārdu sakot, būs apgūta īsta “kara kungu” stāja. Nekas, nekās, šādas pārvērtības un pārdzīvojumi attiecīgajā vidē esot taču īpaši nepieciešami jauniem dzejniekiem. Gaidīsim turpinājumu.

“Karoga” otrajā burtņīcā ievietots Mirdzas B. (Bendrupes – J. L.) “Kas viņu pazīst?”. Tā ir teiksma, vīzija neikdienišķiem cilvēkiem. Mirdza ir atguvusi elpu, uzrakstījusi īsti bendrupiski. Aizsūtīju viņai (garā, ar vēstuli) virpuļapskāvienus un bučas uz abiem vaigiem. Ja to uzskata kā reālu darbu, tad ir gan pēc programmas, tieši tā, kā mums prasa, bet – neticami. Teiksma – teicama.

Biju Rīgā. Ceļazīmi man izsniedza jauns un smaidīgs puisis. Tāds vien, kā nupat no augstskolas sola nācis. Šādas satikšanās dažkārt var izvērsties visai “pamācīgas”. Dabū dzirdēt slēdzienus, ko katru dienu vis nedzird. Valoda esot pārāk individualizēta! Bērni runājot aprauti, nesaprotami... Neesot nekādas īstas tēmas. Pakerts tāds gadījums kā brauciens uz Maskavu utt. Un tas viss nāca pēc tam, kad bija pajautāts, vai tas mans pirmais darbs... kādi vēl bijuši... nuja, varot redzēt – roka ierakstīta... Taču acis tomēr vairījās skaidri pateikt, kādēļ darbs nav bijis pieņemams. To tomēr uzzināju no citas mutes, zem četrām acīm. Nuja, mums vajag absolūti pozitīvu, saskanīgu, cildinošu – nekā slikta. Skaudība, nenovīdība, tas taču vakardienas traips. Tēmas aktualitāte vien vēl nav izšķiroša...

Sapratu jau, ka “Liesmai” arī nederēs, tomēr iegriezos un palūdzu, lai D. Z. (Dagnija Zigmonte – J. L.) izlasa. Viņai patika. Teica, lai nododu “Sievie-

tei" – ja jau vispār viņas gribēs izlietot, lai tad dodot norādījumus, kur kād teikumam, izteicienu nostrīpot vai nolīdzināt.

Paula (izdevniecības redaktore – J. L.) bija izsaukusi ar telegrammu. Šreiz nekāda piestrādāšana, grozīšana un papildināšana neiznāca. Redaktora darbs patīkot. Vajadzēja tikai vienā lappusē izteicienus lēnināt, otrā vietā – teistu skaidrāku, īsāku padarīt. To paveicu turpat Rīgā uz vietas. Zināms, vajadzēja izlasīt arī darbu cauri.

Tikai virsrakstu man joprojām grib apstrīdēt. Vārna paliekot vārna – pērc vai nepērta, izskanot Valtīņam kā niecinājums. Un es laikam īsti pamatīgi nemācēju pierādīt, ka zaļā vārna taču pavisam cits putns. Beigās pateicu, ka man roka tomēr neceļas virsrakstu nostrīpot. Ja nu citādi nevar (jā, arī kritiski man pārmetīšot), lai strīpo redaktore. Grāmata iznāks pie 8 – 9 autorloksnes. Par ilustratoru domājuši Kīnu, bet tas pašreiz esot nevalīgs. Kīns ilustrējis "Staburaga bērnus". Ciets. Visu jauku! Jūsu Vilma Delle.

23. 2. 60.

5.

Sveiciens trimdniekam!

Kā dilst un sadrūp laiks... līdzī čauganajam pavasara sniegam. Arī Jums Paskat vien – tepat jau puse negribētā laika galā. Nē, kad tā dziļāk padomā labi vien ir, ka Jums vajadzēja pēkšņi aizkļīst tik tālu. Taču bagātāks gan pārņāksit. Kā tad Čehovs savā laikā, ne kāda rosināts, ne spiests, ne dziļi nēmis un aizbraucis uz Sahalīnu. Un tas notika laikā, kad nebija vēl Sibīrijas dzelzceļa (tikai līdz Tjumeņai), kad četri tūkstoši kilometru nācies braukt gan zirgiem, gan laivās celties, gan vietām kājām brist. Draugi un tuvinieki neaprasprata, kādēļ šis sāpju, moku ceļš un vieta (īstenībā nevieta) viņam vajadzēja. Bet viņa dvēsele alka sāpju dziļuma, to sāpju, kādās cilvēks cilvēku met un cieciest liek.

Un vēl man prieks, ka īsti tuvs šai laikā Jums ticis Rainis. Paldies par "Smago velti", dziļi un patiesi izjūsts!

Un Jūs jau gaida mājā tie paši nabaga slimnieciņi, bez sava daktera pārmestie. Teic, neko darīt, jāpaciešas, kamēr Liepiņš pārbrauks, ies tad uz slimnīcu... ja tik vien ar joni nesagrūtu visas vietīņas pilnas... Vai tā nav jauka un aizkustinoša cilvēku pacietība un uzticība?

Viņnedēļ aizrakstīju Paulai, bet nekādas atbildes par ilustrācijām vēl ne. Man pašlaik uzvāzies tāds apātisks garastāvoklis, laikam no pārāk labas dzīves. Vairāk lasu vien un domāju. Šonedēļ paniekojos arī ar maskām. Rīskolotāji nez kā sadomājuši rīkot tautas namā (vajagot naudu sapelnīt) bēr-

kamevālu. Tad nu arī abi mūsējie pošas – viens par sniega karalieni, otrs par Zupermaisu.

Es drusku apskaužu Jūs tā gadsimtu jaukuma dēļ, kas Jums ļauts skatīt Ermitāžas sienās. Apskaužu un priecājos. Cik bilžu grāmatas no Jums nu gan varētu uzburt!

Ar sveicienu V. Delle

12. 3. 60.

6.

Rendā 2. 4. 60.

Lai sveicināts augstais kara kungs, kam dzīvē cīnīties lemts ar stetoskopu un spalvu rokā! Un kā vēl cīnīties! Nu taču Jūsējam siena vezumam sāk piepulcināt citus arīdzan. Tur piemin Noskovu (dzejnieks, arī Rīgas nepamatoti represēto kluba priekšsēdis, miris 1991. gadā – J. L.), Uldi Norieti (literāts un redaktors – J. L.) u. c. Norieša siena vezumam pat speciāla bilde (karikatūra) "Lit. un Mākslā" veltīta, un šī lieta atkal cilāta jauno autoru seminārā. Gan jau vēlāk dzirdēsīt tuvāk un sīkāk notikumu ainu. Šie "briesmīgie" siena vezumi. Jau otro gadu ne sagremot tos, ne norīt, ne izspļaut, ne aizmirst... Bet "vai tā iet tev vien"? Nupat "Karoga" trešajā burtnīcā Melnis (Voldemārs Meļinovskis, literatūrzinātnieks un tulkotājs – J. L.) izper dažu labu "vīru ar vārdu". "Kāpjošie ūdeņi" gandrīz pavisam tvaikos pārvērsti, maz vairs kas palicis pāri. Lai arī visur viņam nevar piekrist, tomēr jāatzīst, viņš, t. i., Melnis, neskatās šauri un sekli.

Reiz nu par rakstīšanu un rakstiem iesākts, lai turpinām. Paklau, kā man gadījās. Tu, cilvēks, dzīvo, dzīvo un vienā dienā sper soli, par kādu vakar nav sapņots. Sākās tas tā: nupat, viņreiz, izsniedzot manu pensijas simtiņu (vecajā naudas izteiksmē; tagad būtu 10 rbl. – J. L.) ar ar pārdesmit rubļiem turklāt, Regūts (Rendas pasta priekšnieks – J. L.) norūca bārdā, kuras viņam gan nav – vai tad man vairāk nesākšot maksāt? Saku: "Varbūt kādreiz maksās ar. Tagad varu vēl iztik. Varu vēl nopelnīt." Viņš noteic: "Vajag pieprasīt."

Mājās nākdama, sāku domāt par šo pašu lietu. Skaidrs, ikdienas valodā runājot, jāteic, ka pliki neesam un trūkumu necieš mūsu ģimene. Bet, ja būtu vairāk pie rokas, es varētu kopā ar bērniem izmest kādu likumu pa mūsu zemīti, kamēr pašai stīvums nav galīgi ņēmis mājvietu kaulos.

Un tā to pašu vakaru sēdos un uzrakstīju Niedrem (Rakstnieku savienības sekretārs – J. L.), lūdzot biedrisku atbildi. Rakstīju, sak, kā tad tas būtu, vai man ir tiesības saukties par rakstnieci? Varbūt esmu tikai tāda "gadījuma rakstītāja"? Ja tā, tad tālāk nav ko runāt. Bet, ja esmu rakstniece, tad taču laikam

man būtu tiesības saņemt pensiju. Tikai – kas lai apliecina darba stāžu?

Pēc dienām desmit atbilde klāt. Nu, kādu jau varēja gaidīt. RS vadību nebūtu nekas pretī, ka man piešķirtu pensiju, bet... tad jābūt savienību biedriem. Iznākšot mana jaunā grāmata, un, ja kritika būšot labvēlīga, varēšu ierosināt... Re, cik jauki! Varbūt, kad gulēšu Kraču kalniņā, man pat piešķin pensiju. Tikai žēl, ka nevarēšu tad taisīt attiecīgu reveransu...

M. B. (Mirdza Bendrupe – J. L.) atrakstījusi brīnumjauku un mīlu vēstuli. Abi strādā. Mirdzai krājoties arī dzejas. Prieks pazīt šo Mirdzu no labās puses. Gaidām Jūs mājās!

Vilma Delle

7.

Mīļš paldies par Jaungada velti!

Mazā viņetīte ir Ubāna zīmēta. Ievērojama tādējādi, ka saglabājusies pat manis tieši 50 gadu. Pavērojiet, atradīsiet atzīmētu gadu un arī autora iniciāļus!

Visu gaišu! Vilma Delle

1960. g. beigās

8.

Rendā 24. aug. 1961.

Esiet mīļi sveicināts!

Lai klusēšanas nesmukums nesamilztu negribētos apmēros, pēc Jūsu trešā sauciena laikā un telpā gribu atsaukties. Vispirms par sportnieku (laikrakstā "Sports" ievietota kritika par ārsta Liepiņa attieksmi pret formalitātēm – J. L.) nelāgo izrunāšanos nav deguns jānokar (es ceru, ka tas arī nemaz netiek darīts), vēl jo vairāk tāpēc, ka labie vārdi "Veselībā" visu kompensē (ar piebīdi: varēja būt mazāk saldi). Lūk, dzīves divainības: skaītī sevi uzreiz divos dažādos spoguļos.

Laiks joprojām dumpojas. Mirkstam, nelaikā izdīgštam un sapūštam. Apnikušas šīs mūžīgās lietavas! Kāds tur brīnums, kad dažbrīd uzbrūk sajūta, kā kā nīcības straume aizrauj tevi kā nokritušu lapu... Kas zina, varbūt pamazām jāaprod ar domu – atraisīties no visa, visa. Taču tas nebūt nav pats ļaunākais. Savs īpats jaukums piemīt pašai necīgākai smilgai, ja to uzlūko pēdējo reizi.

Pēdējo reizi... Paulu apmeklēju slimnīcā. Priekšniece bija atvaļinājumā, tomēr sastapt sagadījās. Nākamā gada izdevniecības plāns esot sastādīts jau martā. "Lūkošim, mēģināsim, kas mūsu spēkos." Tomēr jāvārds netika dots, lai es vēlāk nepieviltos. Arī Sauliņa (izdevniecības "Liesma" redaktors – J. L.) atbilde vēl gaidāma, lai gan noteiktajām divi nedēļām drīz būs pievienojusies

trešā. Ko tur, nekā īpaša neceru un negaidu, jo pēc vispusīgiem apsvērumiem darbs neturēsies "vēlamajā līmenī".

Jau gribēju jautāt, kad būsīt mājās, bet trešā kartiņa pateica.

Tātad uz redzēšanas! Vilma Delle

9.

21. 9. 61.

Labrīt! Prieks lasīt tik atklātus vārdus, kādus Balodis izteicis "Karogā" vecajiem! Jūtams un zināms tas bija jau sen, tikai citi gluži tik drosmīgi to nepateica. Diemžēl arī pašam vecums nav vairs aiz trejdeviņiem kalniem.

Gaužām žēl "nabaga" Āriju Elksni, kas netiek atpakaļ dzert svētlaimību no dievinātām govīm. Vai t' viņa būtu cietumā ieslodzīta?! Bet ir tad drosmīgi cilvēki cauri cietuma mūriem tika brīvībā! Tikai tas viņai būtu jāliek aiz auss, ka šis govju svētais miers būs sasniedzams, izlaužoties un izbrienot cauri lauku tumsai un dubļiem līdz ceļiem. Redzams, viņai tālu vēl līdz Baloža atklātībai, lai pateiktu, ka tā pati kādreiz "mēbelīgā" Rīga tomēr simtkārt atsver govsvēto mieru.

Ek, pēdējā laikā gadījies saskarties ar draņķībām, kas pagalam sašķebina dūšu. Tādēļ arī spalvu netik ņemt rokā.

Pašas lietās – viss vēl karājas gaisā. Stāsti neesot peļami (tieši tā bija teikts), bet jāgaida vēl ciņu spriedums. Bērnu daļai aiz sikas iespītas neesmu sūtījusi ne zilbes.

Treimane (Rendas skolas direktore – J. L.) gaida Jūs ar zālēm. Citādi – nopūtas un ordenis tur vien vairs atliek. Gan jau redzēsīt un dzirdēsīt pats.

Sveicina V. Delle

10.

Vispirms, lūdzu, nebarieties, ka neesmu varējusi līdz Jūsu ligzdai nokļūt, lai gan esmu Rīgā trešo dienu. Paula atakstīja, vajadzēja braukt "lakatiņa" lietā (domāta grāmata "Draudzības lakatiņš" – J. L.). Darbs patīkot, tikai jāpamaina viena otra detaļa un beigas, tas ir, nobeigumā vēlējās plašāk izvērst reālo daļu. Tikko atsūtīšu darbu atpakaļ, izlūkošot mākslinieku (kuru, vēl nav zināms). Pie tās pašas reizes iegriezos pie Saulīša. Pateica: neatkarīgu apstākļu dēļ (papīrs) vēl joprojām nevar pateikt, kad un kā. Ej nu sažini, vai tas ir šā vai citādi.

Bet ar mani autobusā šurpbraucot notika tāds necerēts starpgadījums: divas reizes uznāca tāds sirdsvājums, sametās viss tumšs un likās nogrimstam sazin kur. Tomēr gluži samaņu nezaudēju, tikai pamatīgi vispār nosvīdu un pa-

mazām atguvu jēgu. Tā kā nejutos īsti "formā" vēl joprojām, tad esmu bijis vienīgi izdevniecībā, un radiņi šovakar pārvedīs mani mājās. Sirds smagi strādā, un brīžam iesaistīs galvā viegls reibonis. Bet gluži mirt gan vēl netaisos Jūsu veltījumu saņēmu. Paldies! Pašlaik lasu "Aiz tāles tāle", vietām it labi patīk. Jaukāk gan būtu lasīt oriģinālā, bet nevarēja dabūt.

Tātad uz redzēšanos Rendā. Sveiciens Jums un sirdsdraugam!

Vilma Delle

28. okt. 61.

11.

4. 11. 61.

Sveiciens Jums un Jūsu namam!

Man bija bagāta nedēļa. Pirmkārt, saņēmu Jūsu vēstuli ar recepti, kas sirdij palīdz ķepuroties šajā saulītē. Tad vēl – Ķempes un Imanta (I. Ziedoņa – J. L.) dzejas. Jaušu gan, ka arī par šo abu veltījumu prieku ("Receptes dvēseli") krietns procents pateicības pienākas Jums. Daudz labas dzejas abās grāmatās. Īpaši jauki, ka tās tik atšķirīgas. Imantu vecos laikos pieskaitītu "cerebristiem". Šķiet, arī tagad, diezin vai meitenes daudz viņu lasa. Varbūt par tik, cik viņš ieskatījies Vācietim dziļāk acīs... Toties meitenes gatavas dzīvot un mirt par Ķempes dzeju. Un labi vien ir. Nav nepelnīti.

Imantam esmu pateicīga par jokaini vēlīgu ierakstu. Turpretī dzejnieces glaimīgo vārdu dēļ man grāmata jānoslēpj citu acīm. Ja Rūta teiktu man "labā un mīlā", tad es to vēl saprastu, bet laureātes mutē tie šķiet labākajā gadījumā kā konfekte aizvainotam bērnam. Esmu – bērns! Jeb vai tiešām jau tik tālu? Nē, laikam man pietrūkst humora, lai uztvertu to ar humoru. Nu, Jūs jau kādreiz redzēsiet.

Pamazām strādāju, cik atļauj sirds un laiks. Emma (vedekla – J. L.) vēl sēž cukurbiešu vagās. Skaldū savu pasaku gabalos, tā mazajiem būšot uztveramāk. Sauksies "Draudzības lakatiņš", jo darbā uzsvērta draudzības tēma. Paula šo virsrakstu ieteica, un tā arī palika. Ko sakāt Jūs? Svētkos mums būs ciemiņi, tad strādāt nepagūšu. Taču ap mēneša vidu ceru nosūtīt. Jūs priecāties? Paldies! To saku izjusti un patiesi. Pašai šķiet, ka par katru manu veiksmi priecājas vienīgi "svētā trīsvienība" – Jūs, Mirdza B. un Paula.

Un tagad piecos vārdos par adresātu. Ak Dievs, viņš atkal saplēsies redakcijā! Karsts un spīvs kā pats velns. Bet nav ko uztraukties – dzejniekam labākā atestāte, kaut arī maizes rīciens paliktu bez sviesta. Manuprāt, stāstus Jums pietāvēs apsākt, kad dzīvosit komunismā. Līdz tam palieciet uzticīgi dzejas rakstiem, ko izsit paša sirds.

Cik dienu Imants iztikš bez savas "saldās nastas"?

Vilma Delle

12.

Kluss sveiciens vakarā!

Arī pie mums nav ko meklēt sauli. Vakaros, kad virtuvē atspīd mazā lampiņa, rasas lāses gan iemirdzas maijrozišu kailajos zaros aiz loga...

Viņnedēļ mūsu brigādē kūla, un mani jaunie ļaudis lielā dedzībā un priekā noņēmas melnās miesās (jāsaprot burtiski) ap tiem graudiem, kas rudens lietiem un pelēm bija pāri palikuši. Tāpēc arī man pietrūka laika nokļūt līdz pastam, kādēļ "Draudzības lakatiņu" nosūtu tikai šodien. Kā padevās? Nekas, aizbēgu no īstenības pasakā un sapnī.

Māksliniecei Skulmei neesmu rakstījusi. Nezin, vai viņai būtu patika zīmēt stārķi, vēzi, zaķēnus, viesuli, vēsmiņu un pūsmiņu? Gaidīšu Paulas atbildi.

Dzejniecei, kas mani apveltījusi ar cēlām īpašībām un diženiem tituliem, aizsūtīju vēstuli uz RS. Tas arī būtu viss, ko vērts pieminēt.

Labu miegu Jums un tāpat sirdsdraugam! Vilma Delle

13.

Rendā 1961. g. 23. 12.

Vai atļauts ieciet? Labdien!

Jau gribēju jums pateikt, ka esmu greizsirdīga uz Imantu Z. Bendrupu Mirdzas dēļ. Par viņas grāmatu viņš varēja iesniegt kritiku, par manu – ne. Bet, saņemot Jūsu vēstuli, redzu, ka gluži vaļā no manis viņš vis netiek. Laikam jau likteņa pirksts! Tikai es šaubos, vai mēs lasīsim, ko Imants domājis un gribējis teikt. Pie gadījuma pateiciet viņam, ka mūsmājās visi smējās no sirds par Brigadiera motociņu un Māris (rakstnieces dēls – J.L.) teica, ka tas esot mats matā norakstīts no mūsu brigadiera Diždruvas un viņa braucamā daikta.

No Saulīša, skaidrs, vēl šobaltdien nekādas atbildes. Droši vien arī mani stāsti nonākuši to rakstu žūksnī, kam papīra pietrūcis. Un tiešām ir taču jāiespiež simtkārt svarīgākas lietas, kas īsteno kongresa lēmumus. Arī no Paulas puses dveš klusums. Tur iespējams, ka ar gada galu daudz neatliekamu darbu. Bet kas lai zina, no kuras puses kādreiz patīk ziemeļim pūst (tas ir, čigāniski domājot).

Ak jā, arī no "Druvas" saņēmu galantu atbildi. Vispirms daži vārdi par valodas svaigumu, dziīvīguumu, tad – maz laikmetīga, drūms, pārāk skopas vec-

gada vakariņas (!). Ak Dievs, lai paskatītos, ko dažs labais ēd! Tad jau cepti kartupeļi ar brūkleņu ievārījumu un pienu vēl tirā delikatese. Bet es viņiem neņemu šādu izrunāšanos ļaunā, jo tiešām neder tā rakstīt.

Ir apsākts stāsts, bet par tā tēmu man vēl negribas runāt.

Vai jūs nezinātu, kādas zāles vajadzētu dzert, ja cilvēkam vakarā dažkārt negribas otrā ritā atmosties?

Laimīgu Jauno gadu! Vilma Delle

14.

Sveicināts, mediķu galma dzejniek!

Kāpēc vēstulē nepieminējāt, kā padevās divi pēdējie obligātie dzejoļi? Mediķu galms, protams, nav peļams, ka pašiem savs dzejnieks, taču pats dzejnieks gan drusciņ jābrīdina no ieslīdēšaņas pietukkrustiņismā... Tikai nedomājiet dusmoties par manu izrunāšanos. Daru to drusciņ tīšām. Par to, ka jūs gribat mani vest "uz ceļa" vai, vēl krāšņāk izsakoties, "atgriezt dzīvē" ar īsti standartizētu paņēmieni: sak, māksliniece V. (Hilda Vika – J.L.) slima un tomēr metas jaunradē, dzejniece St. (Elza Stērste – J.L.) vēl slimāka un tomēr garāmoža, bet – ko darāt jūs?

Es klusībā nodeklamēju sev Raiņa "Pelēko akmeni" (dzejolis gan nav pieskaitāms pašiem labākajiem, taču manos skolas gados tas bija vienlīdz iecienīts ar "Veco rupuci" un "Prātīgo rīcību", kādēļ palicis tuvs arī šodien). Kas gan būtu domājis, ka arī man kādreiz nāksies sev teikt: "Tu, muļķa akmens, vai tā iet tev vien? Tā tūkstošus izmet ik katru dien!" Nu, skaidrs, ka izmet. Spure (redaktore – J.L.) taču neievietoja jaungada stāstiņu "Puteni", lai gan bija apsolīts. Kā par brīnumu, to nolasīja radiofonā 3. 1. Laikam jau no žurnāla redakcijas dabūjuši. Izdevniecībā nav atbildes ne no 3., ne ceturtā stāva. Un tiku taču atkārtoti aizrakstījusi, lūdzot atbildēt vēl vecajā gadā. Tad kāda joda pēc lai es vispār vēl ko rakstītu? Vai gan nerodas iespāids, ka būtu dots, jeb arī vēl jāgaida mājieni no augšas, lai akmeni izveltu mežmalā. Un skaidrs, ja jau akmens, tad akmens – jautri zaļojošas druvas vidū tādām nav vietas! Tas izšķir visu.

Vēl gribēju pateikt Jums, cik labprāt es aizsūtītu Stērstei "Manu māju", bet arī man ir atlicis vienīgs eksemplārs, ko gribētos atstāt Rutai ar Sarmīti (rakstnieces mazbērni – J.L.) atmiņai. Bet pateiciet, lūdzu, Vikai un tāpat Stērstei, un Ērenpreisam, ka sūtu viņiem vissirsnīgākos patiesas labvēlības sveicienus Jaunajā gadā. Tāpat pateiciet mīlu paldies Imantam par dzejoļiem "Literatūrā un Mākslā". Kā viņam, mīlestības upurim, klājas personīgajā plāksnē?

Mirdza B. gada beigās nodevusi izdevniecībā stāstu par kādu kolhoza stipendiātu. Pavasarī viņa gan minēja citu stāstu, citā vidē. Arī tulkojumu – pāri par 1500 rindām – nodevuši. Strādājuši kā apmāti, vienā nemanā, nu kā jau tas viņu stilā. Un labi vien ir. Tikai labi nav ar manu neatbildēšanu viņiem.

Kas ar manu pasākto stāstu? Skaidrs – tagadējā garastāvoklī turpināt nemāku. Lasu “Žanu Kristofu”, lasu, neguļu, domāju, nopriecājos. Izlasīju vēlreiz “Straumēnus”, garam nemanot ieslidot dziļajā, viengabalainajā plūdumā.

Vēstulē nepiederas zūdities par savām kaitēm (ar kādām pie daktera griežas), tādēļ ar neko dižu neizplūdišu vaimanās par to pašu savu kāju un muguru. Ar laiku visas kaites rimst!

Miļš sveiciens Jums un Jūsu sirdsdraugam! Vilma Delle

Rendā 1962. g. 8. janv.

Re, kā gadījās – kad vēstule jau bija uzrakstīta, pārkravājot skapi, atradās vēl viens “Manas mājas” (domāta grāmata “Uz jauno māju” – J.L.) eksemplārs, ko drīz vien izsūtīšu un lūgšu Jūs nodot Stērstei. Tp.

15.

20.1.62.

Labrīt! Nupat nosita četri. Zem mūsu jumta visi pārējie vēl šņāc. Šonakt arī es esmu gulējusi veselas piecas stundas no vietas – stāja samērā laba, kādēļ nelūgšu Jums recepti pret bezmiegu, grūtsirdību, nedz citu kādu kaiti. Jūs pieminējāt Lielo Kristapu. Ar šo vīru man bija gatavās nedienas. Tajā naktī, kur delverīgie dzīrotāji iesvieda viņu Daugavā, bet uz burvja mājiena šis kopā ar savu koka zēnu atdzīvojās, pārpeldēja upi, izkāpa Kurzemes krastā. Kā vīrs pašos spēka gados, ar lāpstu pār plecu un puisēnu pie rokas viņš ieradās savā dzimtajā pusē. Bet – samulsa, apmaldījās. Viņam zināmais Saules kalns bija pārvērties Visu vēju kalnā. Ziedu līcis – posta tīrelī, Druvu klajums – Vērmeļu līdzenumā. Lielā izbīlī un mulsā šis varenais vīrs tvēra pēc manas rokas un līdz ar to sagūstīja sirdi, jo puisēns ieraudājās pēc maizes un viņa lūpas aukstumā metās zilās. Mēs meklējām pajumti un cilvēku balsis. Šeit un tur, un vēl trešajā vietā, kur vien mēs gājām, pretī rēgojās tumši logi, baismīgi kā miroņu acu dobumi, durvis klauzcināja vējš, pavards izdzisis. Pāri pagalmam vilkāms melns kaķis – acis kā skrītuļi, pats izkāmējis, kā sakārnis izdilis – velkas un griezīgi ņaud... Lielā Kristapa roka ciešāk saņņaudza lāpsta kātu, un velti vīrs pūlējās noslēpt trīsas. Viņa dzimto pusi pārstaigājis Mēris. Puisēnu viņš paņņema azotē, lai cik necik sasildītu, un vārdi no viņa mutes vēlās dobji: “Tu nebaiļojies, manu zēn, kamēr es palieku dzīvs, mēs kapa sev neraksim.” – Bet arī mežā ar vilka rikli gaudoja pretī posts. To pašu vāro odziņu, kas cilvēkam vēl būtu

derējusi, bija apēdušas dzēves, sīļi un siko putnu spiets. Beidzamais skudrs pūznis izrakāts – to aprijuši badmiras mežakuīļi... Es pamodos. Kāda laime Murgus un papīru var saņurcīt, ietriekt paskapē, pat sadedzināt var!

Bet dzīve... ko darīt ar to?

Vakar novilka ādu mūsu gotiņai. Bija piemeties galvas karsonis. Tātad un nezināmu laiku viena sešgalvainā ģimene paliek "uz sauso", jo tagad tikt pie jaunas govys – nav problēma no vieglajām. – Tā, līdz šai vietai esat izlasījis ļoti lūdzu tūdaļ visu aizmirst to!

Miļš jo miļš paldies Jums par Ķīnas dzeju! Izlasīju vienā paņēmienu Vareni atveldzēja vārdi, kur Mēness ir skumīgs un kluss draugs (un neviens tur nešauj tam "vimpeli nāsīs").

Brīnum jauku un miļu vēstuli atrakstīja Mirdza B. (vēl vienmēr nebija viņai atbildējusi, daru to šodien). 3.1. viņa nodevusi darbu galīgi, bet laikam gan nevarēšot šogad iznākt, tā teikts, lai gan viņai jau bijis līgums. Ko tad var gribēt es, kam pat līguma vēl nav. Stripa pāri, un miers! Bet par Tjučevu krājumu Mirdza jūsmo, būšot brīnišķīgs – īsta dzeja. Es tam ticu.

Pie mums ilgu laiku tik šaušalīgi noledojuši ceļi, ka es nu jau laikam tā vai trešo nedēļu neuzdrošinos izkustēt no mājas, bīdamās lauzt vienu vai otru to pašu stīvo locekli, kā jau dažam nelāgi gadījies.

Esmu neziņā, ko darīt ar Stērstei domāto grāmatu. Sūtīt neierakstītu ne gribētos, sūtīt ierakstītu – bet Jūs taču laikam dienā neviens neesat mājā. Atrakstiet, lai neziņas migla izklistu šai jomā.

Kā klājas nabaga "mīlas zibens nenospertajam"? (Domāts Imants Ziedonis – J.L.) Nez vai labi padodas ietērt manī budzenes rotā un piespraust apolitisma saktu pie krūts, un kronēt ar bezidejiskuma vaināgu?

Dievs, esi mums visiem žēlīgs!

Ar draudzīgu sveicienu Jūsu V. D.

16.

Re, kā cilvēkam dažkārt nelaimējās – jau gribēju ķerties pie apraksts "Dubļu iespajds uz cilvēka dvēseli", kad, kā par spīti, uzkrita sniegs, un lauks sper pa pakškiem, lai izput laukā. Nu, iztiksim arī tā. Savs labums tomēr ticis ragā sasalusī mana grūtsirdība, kadēļ pašlaik neizlūgšos Jums ne drapes, ne pulverus. Un vispār, Jūs taču neiedomāsit, ka par to raga lopu, kas kādreiz gribēja mani aizvadīt uz viņu sauli, es būtu lielu ko asaras lējusi! Sava sāls un maize taču vēl turas. Tāpat kartupeļi visi vēl sasaluši nav. (Bet spēķi manos gados neder ēst!)

Negribu apstrīdēt Sarjana lielumu (lai gan nepazīstu viņu), bet atsūtīt

kartīte "Kolhozs kalnos" uzdvesa man niecības un nīcības sajūtu vispārākā pakāpē. Dzīvais ciemats, koku zaļums, viss kustīgais ganāmpulks – puteklis pret kalnu grēdām (iepretim Visumam un mūžībai). Saprota māka šķiet traucmainā sieva, kas melno nedienu steidz iztriekt no savas sētas. Krāsu zieds piemēroti ass un krass.

Lai Jums labi klājas un Jūs ilgi dzīvojat virs zemes!

Vilma Delle

1962. g. febr.

17.

23. 2. 62.

Bez virsraksta.

Drošā un dimdošā solī tuvojoties pārticības un laimes mūžīgās gaismas apmirdzētiem kalngaliem, mēs mācāmies pieticīgi būt un priecāties par ikvienu savu līdzgaitnieku sasniegumu:

1) ka Birzem piešķirta prēmija žurnāla "Družba Narodov" konkursā par "Bērēm",

2) ka Mirdza Ķempe beidzot teikusi atklātu, taisnīgu un sen vajadzīgu vārdu par Jāni Liepiņu,

3) ka Spura nav vis nekāda vārda lauzēja, bet ievietojusi Delles stāstu "Bērības" janvāra burtnīcā ar itin jaukām Valdmaņa ilustrācijām (tikai beigu skatu viņš iztēlojis "savā paša meldiņā"),

4) ka igauniete Prometa uzrakstījusi tik brīnišķīgas noveles, tādēļ gribas kā sunim pacelt purnu un aizgrābtībā kaukt uz mēnesi...

Tā, lūk, pa zara caurumu paskatoties uz pasauli, tiek prieka pilna cepure. Pa zara caurumu jāskatās tādēļ, ka nu jau trešo nedēļu neesmu varējusi izkustēt no mājām. Bērni brauca ar slēpēm uz skolu, es šo sporta veidu neesmu vēl "apguvusi", un rakties ar lāpstu cauri kupenām diez vai būs pa spēkam.

Vēl būtu dažs drudzaini smieklīgs saimniecības jomas vēstījums, bet lai tas paliek uz dienām nākamām.

Kā klājas Stērstei? Būs nedēļas divas, kamēr aizsūtīju viņai grāmatu un vēstuli, tikai atbildes nav. Baidos, vai nav smagi sasirgusi.

Drošu spalvu un karstu sirdi! Vilma Delle

18.

Labo dakter!

Man nav ko atvainoties. Pati esmu nonākusi smieklīgā stāvoklī. Acīmredzot cilvēki ķeras pie spalvas ne tikai, kad to liek darīt mīlestība vai naids, bet

dažkārt uz to gumda arī apaļa nezināšana. Un es pat nepazīstu šo lāga cilvēku kādēļ nevaru paraustīt aiz svārku stūra, lai neskrien laikam priekšā. Ja nu tas teiciens palaists joķa pēc, nu ko, būs vien jāpiedod, lai gan viņš uzkrāvis man plecos smagu nastu: Paula savā apsveikumā pirmām kārtām uzdod labot "Literatūras un Mākslas" kļūdu, iesniedzot drīzumā Valtīņa dzīves turpinājumu.

Ko man darīt? Tas puika ieķēries dvēselē kā dadzis. Grauz un kniež, un reizē sāp aizvainojums, ka atklāti tikpat kā neviens par viņu nav pateicis ne labu, ne jaunu vārdu.

Par zīmi, ka "Draudzības lakatiņš" nav gluži peles alā ievilks, saņēmu līguma blankas parakstīšanai.

Ziedonis atsūtījis pusjokainus, pusnopietnus, ar jautrām atskaņām pantus (Delli – ķelli, Cibuļu Zete – grāmatu lete). Dziļi latviski sveica Grimma (Veltu – J. L.), mīļi nopietni – Stērste. Jūrmalas Mirdza (Bendrupe – J. L.) – savu sirāti.

Šajās dienās jutu, ka man tomēr ir drusciņ vairāk draugu, nekā es domāju. Un tad ir tā, ka pat kāja, smeldzētāja, sakaunas un norimst uz laiku. Būs jāsaakaunas arī man pašai un tīri vai jāķeras pie spalvas.

Rendā 62. g. 18. 3.

Vilma Delle

Ak jā, arī Niedres visa laba novēlējumi neizpalika. Diezgan dīvaini.

Konstantins Karulis

JĀNA ALBERTA JANSONA SIMTGADEI

Filologu J. A. Jansonu viņa bijušie skolnieki un studenti atceras kā lielisku skolotāju un iecienītu profesoru ar ļoti plašām kultūras interesēm. Viņa zinātniskais darbs risinājies trijos novados – literatūrzinātnē (īpaši literatūras vēsturē), etnoloģijā un folkloristikā. Garajos padomju gados Jansonu maz pieminēja, viņa pirmskara darbu lielākā daļa bija bibliotēku specfondos, tāpēc pēckara paaudzei nu nākas viņu no jauna iepazīt.

Jānis Alberts Jansons¹ ir zemgaliētis. Viņš dzimis 1892. gada 5. aprīlī Mežotnes Kugrēnos, kur viņa vecāki bija saimnieki. Tēvs Pēteris (1864 – 1931) un māte Lizete, dzimusi Lauciņa (1866 – 1933), bija darba cilvēki, kuru domas pilnīgi aizņēma ikdienas rūpes, un maz laika viņiem atlika bērnu audzināšanai. Tēvs bija skarbs, viņam bija maz sirsnības. Kāds teikums J. A. Jansona konspektīvajās piezīmēs raksturo mājas atmosfēru: "Vecāmāte iet uz nabagmāju." Māte bija mīļāka, bet sirsnīgu garu ģimenē viņa nespēja izveidot. Bērni abus vecākus uzrunāja ar "jūs", un arī Jānis līdz pat mātes pēdējām dienām teica viņai "jūs".

Kugrēnos nebija ne kopīgu dziesmu, ne arī ģimenes kopīgi pavadītu sirsnīgu brīžu. Bērni auga vairāk savā vaļā. Bija tikai darbs. Mazo Jāni pie darbiem nespieda, viņš bija vārgs bērns. Kopā ar Jāni auga vecākais brālis Pēteris (miris Pirmā pasaules kara laikā), jaunākais – Ādolfo (1896 – 1942), miris izsūtījumā un māsa Emīlija (1893 – 1958, precējusies – Eglīte, ārste Limbažos, emigrējusi uz Vāciju un ASV). Jānis parasti turējās savrup. Deviņu gadu vecumā viņš sāka iet pagastskolā. Ko nespēja dot māja, to deva skola. Jānim mācības padevās viegli, grāmatas un skolotāja stāsti ierosināja fantāziju, viņš jutās kā brīnumu pasaulē. Kad sliktā laika dēļ māte kādreiz negribēja zēnu laist uz skolu, viņš raudādams rautin rāvās turp.

Mežotnes pagastā nebija izcilu kultūras centienu, un ļaudis bija iegrimuši savā darba dzīvē. Kugrēnu kaimiņos dzejoļus rakstīja Ļūdēnu Jēkabs (1871 – 1898), bet viņa ietekme apkārtnē nebija mana ma. Mežotnē, tāpat kā dažos citos Zemgales pagastos, gan bija cenšanās sūtīt bērnus skolās. Saimniekiem tā daļēji bija prestiža lieta, bet lielā mērā arī vēlēšanās nodrošināt bērniem labāku, vieglāku dzīvi. Kugrēnos domu par skolām rosināja māte. Tēvs padevās viņas gribai, un tā visi četri bērni pēc kārtas nokļuva Jelgavā. Kaut arī bez

sirsnības ievadīts lielajā dzīvē, Jānis vēlāk izjuta pateicību pret vecākiem. Vēl mūža pēdējos gados, gatavodamies rakstīt memuārus, J. A. Jansons uz kādas lapiņas atzīmēja: "Tēvam, mātei paldies par a) darba dzīvi un b) skolu."

Vecāku nodrošinātā skolas izglītība ļāva atraisīt Jāņa garīgās spējas, un no mājām dotais darba tikums palīdzēja pārvarēt jaunības gadu neauglīgos sapņus un izveidot stingru dzīves pamatu².

J. A. Jansons mācījās Jelgavas reālskolā no 1905. līdz 1913. gadam. Jelgavā viņš jutās tikpat vientuļš kā mājās, tuvu draugu viņam nebija. Reālskolas galvenais mācību priekšmets – matemātika – zēnam nepadevās viegli, toties interesēja valodas. Viņš daudz lasīja, fantazēja. Noteikta dzīves mērķa vēl nebija, bet gribējās turpināt izglītību. Izturējies Jelgavas ģimnāzijā latīņu valodas pārbaudījumus, J. A. Jansons 1913. gada rudenī iestājās Pēterburgas universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes romāņu un ģermāņu nodaļā. Studijas īsti neveicās; pēc paša Jansona vārdiem, viņš tolaik nodevās romantiskai nīkšanai, neauglīgiem sapņiem.

Studijas pārtrauca karš. 1916. gadā Jansonu iesauca armijā, pēc apmācībām nosūtīja uz dienvidu fronti. Kara darbība Jansonu neinteresēja, karavīra dzīve neaizrāva, bet svešajā apkārtnē un svešajos ļaudīs nobrieda atziņa par savas līdzšinējās dzīves bezjēdzību, bezmērķību. Viņā radās vēlēšanās garīgi augt, radīt pašam savu gara pasauli, radīt garīgas vērtības. Dzirdot skolas bērnu čalu kādā Pievolgas pilsētā, viņš pirmoreiz apzinājās tieksmi kļūt par skolotāju. Nelielā burtniecā un uz atsevišķām lapiņām rakstītas tālaika piezīmes un daži dzejoļi, kas dod ieskatu Jansona domu pasaulē. Viņš jutās saistīts ar dabu, gribēja dzīvot līdzīgu dabas pārvērtībām. Galvenais – vajadzēja radīt savas pašas atziņas.

1917. gada 10. augustā rakstītas rindas:

No dienām un naktīm, un ziediem un sūpēm

Man jārada jauna pasaule!

Lai varētu to uzlūkot un priecāties,

Man jārada sava doma un atziņas.

2. septembrī:

Un ūdeņi stājas un krītas, un zūst,

Un lietas jaunas vērtības gūst.

Spēks, kas zemē rūst,

Nu dzīvības vērtības gūst.

26. oktobrī:

Cilvēk, labai sēklai tu esi līdzīgs. Met sevi zemē! Lai sāpēs un grēkos dīgst ilgas pēc piedošanas un atpestīšanas, pēc saules un skaidrības! Met, cilvēk, sevi zemē, lai griba aug pēc jaunas dzīves. Nokāp pazemē! Lai no lielas vainas un kauna aug spārni lidot uz augšu. Nokāp, cilvēk, un iegribi augšamcelšanās, nenoziedzības un mūžīgas dzīvības!

J. A. Jansons nokļuva Turcijas frontē, bet karot nedabūja. 1918. gadā viņu demobilizēja, viņš atgriezās dzimtenē. Dažus mēnešus pavadījis vecāku mājās, viņš 1919. gadā uzsāka skolotāja gaitas Limbažu vidusskolā, ko vadīja vēlākais profesors Ludis Bērziņš. Jaunais skolotājs aizrautīgi metās audzināšanas darbā, pats mācījās latviešu literatūru, lai varētu iegūtās zināšanas dot tālāk bērniem.

1920. gadā J. A. Jansons pārnāca uz dzīvi Rīgā, iestājās Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes baltu nodaļā. Tai pašā laikā viņš sāka strādāt Rīgas pilsētas 4. vidusskolā. 1922. gadā nodibināja Rīgas Skolotāju institūtu, un tā vadītājs L. Bērziņš aicināja Jansonu par literatūras skolotāju. Studijas un darbs prasīja daudz spēka, bet Jansons juta sevi enerģijas pārpilnību. Neapmierināts ar literatūras mācību grāmatām, viņš izstrādāja savu literatūras vēstures kursu un ik gadu to papildināja, studējams latviešu un cittautu literatūru.

“Tikai ikdienas darbā un nogurumā mēs nākam pie īstās – ideālās – dzīves izpratnes,” tā viņš rakstījis 1924. gada 6. jūlijā.

Savā personiskajā dzīvē J. A. Jansons joprojām bija vientuļš, viņš dzīvoja tikai darbam un saviem audzēkņiem. Pamazām viņš iedraudzējās ar dažiem skolotājiem, kas tāpat ziedoja sevi audzināšanas darbam. To vidū bija latviešu valodas skolotājs Žanis Grauds (1896 – 1971), kas līdz mūža beigām bija viņa tuvākais domubiedrs.

“Jo tikai to jau mēs meklējam otrā cilvēkā: kas spētu mūs augšup celt,” tāds ieraksts ir 1925. gadā.

J. A. Jansons ļoti augstu vērtēja skolotāja misiju. Daudz vēlāk, jau mūža pēdējā posmā, viņš šādiem vārdiem raksturoja skolotāja darbu: “Iedomājieties mūža tumsu! Tā pārklāj pasauli. (...) Cik skaista kļūst cilvēkam pasaule, kas no mūža tumsas izpeld gaismā! Cilvēka bērns ir tukša un neiztaisīta vieta. Skolotājs ir tas varenais spēks, kas nāk un saka: “Lai top gaisma!” Cik skaista top bērna, jaunā cilvēka pasaule, kas uzpeld prāta un apziņas gaismā! Citiem radot gara gaismu, tu tiem atklāj dzīvības dziļumus, visas zemes un debesu plašumu un skaistumu. Bet, gaismu radīdams, tu pats arī ieraugi pasauli arvien skaistāku un daiļāku.”³

Skolotāja darbs Jansonam nebija tikai maizes darbs, bet dziļa pienākuma pildīšana, kalpošana tautai un reizē sevī pašā, savu gara spēku atraisīšana. Skolotāja darba sākotne un pamats viņam bija mīlestība uz bērniem. No tās izauga viss pārējais. Konspektā, kas sagatavots uzrunai studentiem, J. A. Jansons rakstīja: "Kad sāku strādāt, man bija ne tik daudz mīlestības uz lietu, uz literatūru, cik uz bērniem, kam par šo lietu jārunā. Vēlāk šīs mīlestības vietā nāca attieksme pret studentiem: cienība. Tā lika man strādāt. Un darbā nāca mīlestība uz pašu darāmo darbu."

Lai mācītu literatūru, J. A. Jansons daudzajos skolotāja gados izstrādāja pats savu mācību kursu. Viņu neapmierināja skolām sarakstītās literatūras vēstures un poētikas mācību grāmatas. Tanīs viņš neredzēja ne noteiktu sistēmu, ne zinātniski pamatotu analīzi, ne arī literatūras saistījumu ar reālo dzīvi. 1967. gadā viņš sacīja saviem bijušajiem audzēkņiem: "Literatūra ir dzīves mācības grāmata. Es mācīju jums to lasīt: saprast cilvēku. Mācības grāmatu mums nebija. Daži skolotāji mācīja tā: izlasiet un atstāstiet no šīs vietas grāmatā līdz tai... Bija biogrāfijas – kad rakstnieks dzimis, kad miris. Man bija dusmas uz tiem skolotājiem un bija jāsmejas... Man bija tāpēc jāstrādā pašam, lai bērniem ko apgaismotu; viņi gaidīja no manim maizi, un es nedrīkstēju viņiem pasniegt akmeņus. Es nekur latviešu literatūru nebiju mācījis, kopā ar jums es to mācījos. Un iemīļoju šo darba lauku."

Virspusīgi vērojot, J. A. Jansona skolotāja darba metodes neatšķīrās no citu skolotāju paņēmieniem: bija skolotāja stāstījums, jautājumi skolniekiem, pārrunas. Taču Jansona stundās valdīja pilnīgi cits gars nekā citu skolotāju stundās. Piemēram, nebija mācību vielas uzdošanas un atprasīšanas, lai liktu atzīmes. Skolniekiem patstāvīgi bija jāiepazīstas ar analizējamo rakstnieka darbu. Klasē skolotājs dzīvē stāstījumā raksturoja attiecīgo laikmetu un rakstnieka personību. Tad nāca galvenais – mākslas darba analīze. Skolotājs izskaidroja, no kurienes literatūrā ienākusi attiecīgā sižeta līnija un idejas, izsekoja tām no tautas tradīcijām, Bībeles vai cittautu jaunākās literatūras strāvojumiem un atsevišķiem paraugiem. Pārrunās ar skolniekiem – it kā diskusijā – iztīrāja attiecīgā darba māksliniecisko veidojumu. Skolnieki mācījās patstāvīgi spriest par daiļdarbu no kultūrvēsturiskā, idejiskā, mākslinieciskā viedokļa. Skolnieku patstāvīgais darbs izpaudās sacerējumos un referātos.

J. A. Jansona mērķis bija radīt audzēkņos pilnīgu latviešu literatūras un konspektīvu pasaules literatūras attīstības ainu uz reljefa kultūrvēsturiskā fona. To viņš arī panāca. Jansonam bija lieliskas tēlošanas spējas. Humoristiskie vai dramatiskie fragmenti, ko viņš citēja, bija tik spilgtā, gandrīz vai aktieriskā

tēlojumā, ka skolnieki tiem sekoja saspringtā uzmanībā. Ja sižets to prasīja, lasījumu papildināja dziedājums. (Jansons bija muzikāls, ar labu balsi.) Mācību stunda dažreiz turpinājās arī starpbrīdī; piemēram, kad stundā bija analizētas Vecā Stendera ziņģes (ar kopīgu dziedāšanu!), starpbrīdī Jansons mācīja Stendera ziņģu dančus – dziedamās rotaļas. Kaut arī dziļi nopietnas pēc satura, Jansona vadītās stundas bija tik dzīvas un interesantas, ka skolnieki tās gaidīja kā svētkus.

J. A. Jansona bijušais audzēknis profesors Artūrs Ozols, kas pētījis arī latviešu skolu vēsturi, raksturoja sava bijušā skolotāja darba metodes viņa 70. dzimšanas dienā (1962) un teica, ka latviešiem bijuši trīs ļoti izcili tautskolotāji, kas atstājuši dziļas pēdas izglītības laukā – Jānis Cimze, Atis Kronvalds un Jānis Alberts Jansons.

***

Kā jau minēts, strādādams par skolotāju, J. A. Jansons arī studēja Latvijas universitātē baltu filoloģiju. Viņš bija prasīgs kā pret sevi, tā pret docētājiem. Viņam bija ne tikai liela darbāgrība, bet arī dziļas patiesības alkas. Pienākumu pret darbu un zinātņi viņš uzskatīja par tikpat svētu, kā bija redzējis tēva mājā pienākumu pret zemi un zemes kopšanas darbu. Jansonu neapmierināja literatūras vēstures docēšanas zemais līmenis universitātē. Patstāvīgās studijās viņš latviešu un cittautu literatūru bija iepazinis dziļāk, nekā to klāstīja daži pasniedzēji. Lielākie iebildumi Jansonam bija pret Viktora Eglīša latviešu literatūras vēstures lekcijām. Kādā lekcijā viņš pasniedzēju izsvilpa. Incidentu izmeklēja dekāns J. Endzelīns. Jansonu nesodīja, bet Eglītis drīz pārtrauca lekciju lasīšanu.

J. A. Jansona studiju biedru vidū bija valodniece E. Hauzenberga (vēlāk Šturma), Ž. Grauds, Z. Mauriņa, vēlākais profesors K. Kārklīšs, valodniece M. Lepika.

1926. gadā J. A. Jansons beidza universitāti kā baltu filoloģijas kandidāts. Viņu atstāja pie universitātes sagatavoties zinātniskai darbībai.

Filoloģijas studijas bija ieinteresējušas J. A. Jansonu par latviešu etnogrāfiju un mitoloģiju. Šajās disciplinās viņu ievadīja profesors Pēteris Šmits (1869 – 1938) gan lekcijās, gan personiskās sarunās. Lai padziļinātu zināšanas mitoloģijā, Jansons klausījās Teoloģijas fakultātē profesora Imanuela Bencingera (1865 – 1935) lekcijas vispārīgajā reliģiju vēsturē. Šim zinātniekam bija izcila autoritāte. Daudzajos zinātniskā darba gados Vācijā, Palestīnā un Kanādā viņš bija sakrājis bagātīgu materiālu dažādu tautu reliģiju vēsturei un mudināja savus kolēģus un studentus pievērsties latviešu reliģijas

vēstures pētīšanai. Sekodams Bencingera mudinājumiem, latviešu pirmā kristīgās reliģijas un Latvijas baznīcas vēstures pētīšanai pievērsās Ludvigs Adamovičs, un no studentiem mitoloģijas jautājumos iedziļinājās J. A. Jansons un Eduards Zicāns⁴. Abi studenti sadraudzējās un arī vēlāk kā zinātnieki atbilstīgi stīja viens otra pētījumus.

1927. gada pavasarī J. A. Jansons ar universitātes komandējumu devās uz Vācijas zināšanu papildināšanai un zinātnisko metožu apgūšanai. Divus gadus viņš studēja Ķelnes un Bonnas universitātēs, par galvenajiem studiju priekšmetiem izraudzidamies etnoloģiju, reliģiju zinātni, literatūras vēsturi un folkloristiku.

Pēc I. Bencingera ieteikuma viņa zinātniskā darba vadītājs Ķelnes universitātē kļuva profesors Juliuss Lipss, kas lasīja lekcijas un vadīja seminārus salīdzināmajā reliģiju vēsturē un etnoloģijā⁵ un bija arī reliģiju vēstures muzeja direktors. J. Lipsu ieinteresēja seminārā nolasītais J. A. Jansona referāts par latviešu masku gājieniem, un viņš ieteica jaunajam zinātniekam nopietni pievērsties šim tematam.

J. A. Jansons ātri iedzīvojās vācu studentu un pasniedzēju vidē. Profesore Eva Lipsa, J. Lipsa dzīvesbiedre un darba turpinātāja, vēstulē šā raksta autoram atcerējās, ka Jānis Alberts bijis izcili talantīgs students un viņas ģimenes mīļš draugs. Viņš mācījies krievu valodu, savukārt papildinādamies vācu valodas zināšanās. Bijis liels dziedātājs. Kopā ar citiem studentiem piedalījies tālās pārgājienos pa Reinas krastiem. Studijās bijis ļoti uzcītīgs. Profesors J. Lipsam jau toreiz saskatījis viņa izcilu zinātnieku.

1929. gada 29. jūlijā J. A. Jansons izturēja doktora pārbaužu. Pēc literatūras studijām un materiālu vākšanas vairākos Latvijas novados tapa trīs daļīga monogrāfija "Latviešu masku gājieni un to kultūrvēsturiskā analīze. Monogrāfijas otro daļu "Latviešu masku gājieni"⁶ ("Latviešu masku parādību formas") J. A. Jansons publicēja Rīgā vācu valodā un pēc tam aizstāvēja Ķelnes universitātē kā doktora disertāciju.

1934. gada 18. jūlijā Ķelnes universitātes Filozofijas fakultāte piešķīra viņam doktora grādu ("filozofijas doktora godu un tiesības par labo zinātnisko darbu").

Monogrāfijas pilnīgais teksts palicis manuskriptā, gan vēl ne galīgi izvērtēts, ar teksta variantiem⁷. Monogrāfijas pirmā daļa veltīta latviešu masku pētīšanas vēsturei⁸, trešā daļa – kultūrvēsturiskai analīzei⁹.

Par etnogrāfijas (etnoloģijas) un mitoloģijas jautājumiem J. A. Jansons rakstījis arī vairākus apcerējumus, to starpā "Latviešu skatu lugas sākumi kāzās un rotaļās" (1926), "Uz kā pamatojas mūsu traģēdijas sākumi Jāņos un dievainēs" (1926), "Maģija latviešu tautas tradīcijās" (1937).

Studijas Vācijā, kontakts ar izciliem zinātniekiem bija devuši Jansonam jaunu ierosmi zinātnieka un audzinātāja darbam. Veidojās viņa pasaules uzskats, kura centrā bija humānisms, ticība labajam dabā un cilvēkā un aktīvs darbs kā nepieciešama dzīves sastāvdaļa. 1933. gadā viņš uz kādas lapiņas uzrakstīja atziņu: "Mana ticība ir liela un skaista – dzīves ideālu, pienākuma, cilvēcības un nākotnes ticība, ticība cilvēkam."

1935. gadā J. A. Jansons apprecējās ar savu bijušo audzēkni, skolotāju institūta absolventi Ellu Jansoni (dzimusi Gulbe, 1910–1989). Veidojās saskaņīga, darbam veltīta ģimenes dzīve. Jansons ieguva smilšu laukumu Mārupes ielā, Māras diķa tuvumā. Dažos gados uzcēla māju un ierīkoja skaistu dārzu, līdz nepazīšanai pārvērdzams bijušo smiltāju. Jansons izteicās, ka darbs dārzā viņam dod spēku gara darbam. Bezdarbīga atpūšanās nebija Jansona dabā. Viņš strādāja aizrautīgi, garas bija viņa darba stundas. Parasti darbs pie galda turpinājās pāri pusnaktij; vēlās vakara un nakts stundas bija garīgā darba auglīgais laiks.

1936. gada 11. martā Latvijas universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultāte ievēlēja J. A. Jansonu par Baltu filoloģijas katedras privātdocentu. Viņš lasīja latviešu literatūras vēstures kursu, tai pašā laikā turpinādam darbu skolās. (Kad Rīgas 4. vidusskolu slēdza, viņš strādāja 2. vidusskolā.) Ļoti intensīva bija Jansona zinātniskā un sabiedriskā darbība. Viņš vāca folkloras materiālus, publicēja zinātniskus apcerējumus, bieži lasīja referātus Rīgā un provincē. No 1920. līdz 1940. gadam nolasīto referātu skaits pārsniedz 150; to tematika skar literatūru, folkloru, pedagogiju, reliģiju un ētiku. J. A. Jansons bija ļoti aktīvs Filologu biedrības un Latviešu literārās biedrības biedrs.

Vairākās publikācijās un daudzos referātos J. A. Jansons aplūkoja literatūrzinātnes uzdevumus, sevišķu uzmanību pievērsdams literatūras analīzei skolās un universitātē. Jau 30. gadu sākumā viņš runāja par nepieciešamību organizēt literatūrzinātnes institūtu, kas pirmām kārtām sagatavotu zinātniski pamatotu latviešu literatūras vēsturi.

Apcerējumā par literatūras zinātņi¹⁰ J. A. Jansons aplūko šās disciplīnas trīs novadus – literatūras kritiku, literatūras teoriju un literatūras vēsturi. Literatūras kritiku 30. gados viņš vērtē ļoti zemu, šā stāvokļa cēloni saskatīdams kultūras zemajā līmenī: "Jā, mums dzīvē vēl ir visai maz literāriskas kultūras un literārisku interešu. Un šī situācija tik drīz vēl negrozīsies, jo arī universitātē šo interešu nav daudz, sevišķi par mūsu literatūras jaunajiem posmiem, kas prasās vēl kritiski apgaismojami un novērtējami, lai tie varētu kļūt par mūsu nacionālās kultūras organisku sastāvdaļu. Tāpēc mūsu kritikai vēl pietiekoši ilgi būs jāpaliek patreizējā bēdīgajā stāvoklī."

Analizēdams literatūras teorijas dažādos virzienus, J. A. Jansons konstatē ka "īstā un vienīgā metode, kas sniedz mums reizē nepieciešamos un pietiekošos kritērijus daiļdarbu novērtēšanai, ir un var būt tikai estētiski formālā metode. Ar šo metodi gan arī izskaidro, kā saskaņā ar rakstnieka vadošo nodomu tiek attiecīgā darbā veidotas dzejiskās dotības (sižets, idejas, personas etc.), lai, to saprotot, mēs daiļdarbu varētu baudīt. Bet katrā šīs metodes izskaidrošanas momentā reizē ir jau dots vērtēšanas moments."

Latviešu autoru darbs literatūras vēstures novadā 30. gados nav vēl sasniedzis zinātniskām prasībām atbilstošu līmeni. Apcerē par latviešu literatūrvēsturnieku uzdevumiem¹¹ J. A. Jansons raksta, ka vispirms mums nepieciešamas atsevišķas monogrāfiskas studijas par rakstniekiem un viņu darbiem. "Svarīgākais šī monogrāfiskā literatūrvēstures pētīšanas darba uzdevums ir: saprast, kā kāda rakstnieka ideoloģijā latviskā gara centieni sintezējās ar vispārcilvēcisku vērtību centieniem jaunu, īpatnēju daiļdarbu sasniegumos." Balstoties uz šādām monogrāfijām, jāsaraksta nacionāla latviešu literatūras vēsture. Izeja un pamats šai vēsturei ir mūsu folklorā un tā ideoloģija, kas šo folkloru radījusi.

Sevišķu uzmanību J. A. Jansons pievērsis literatūras mācīšanai vidusskolās¹², oponentams vairāku autoru (J. Lapiņa, O. Nonāca un citu) uzskatiem, ka skolās mācāmās literatūras apjoms ir pārāk plašs.

J. A. Jansons arī pats veicis literatūrvēsturiskus pētījumus. Daļa no tiem publicēti; to vidū: "J. Rainis, viņa "Tālās noskaņas", kā arī ievērojamākie dramatiskie darbi mūsu kultūras un literatūras vēstures gaismā" (1930), "Teodors Zeiferts kā sava laika cilvēks un lirīķis" (1932), "Zeiferts kā lirīķis un literatūrvēsturnieks" (1933), "Brāļi Kaudziši" (1935), "K. Barona vieta mūsu kultūras dzīvē" (1935), "Jēkabs Janševskis – mūsu dzimtenes dzejnieks" (1936), "Ed. Virza un viņa "Straumēni"" (1936), "Tautiskās atmodas laikmeta darbinieki Alunāns, Barons, Brīvēznieks" (1939).

Savus prasījumus par literatūras parādību vēsturisko un dziļi zinātnisko analīzi (saistot latviešu literatūru ar pasaules literatūras parādībām un meklējot tās ietekmi) J. A. Jansons centās realizēt savās universitātes lekcijās. Par daudziem latviešu un cittautu literatūras autoriem un viņu darbiem saglabājušās J. A. Jansona piezīmes, lekciju un referātu konspekti un stenogrammas, kas vēl apkopojamas un publicējamās.

Līdzās etnoloģijai, mitoloģijai un literatūras zinātni J. A. Jansona interesē bija pievērsta folklorai.

No vecāku mājām J. A. Jansons paņēma līdzī dzīvē maz tautas gara mantu. Viņa uzmanību folklorai pievērsa Limbažu vidusskolas direktors L. Bēr-

ziņš, un, šī izcilā latviešu folklorista rosināts un vadīts, J. A. Jansons daudz laika veltīja darbam ar latviešu tautas gara mantām. Jansons kļuva par čaklu folkloras materiālu vācēju. Garajos vasaras brīvlaikos viņš izstaigāja plašus novadus, pierakstīdams tautasdziesmas, pasakas un citus folkloras materiālus. Skolas darbā viņš nemitīgi mudināja savus audzēkņus pierakstīt no vecākiem un citiem apkārtnes ļaudīm dzirdēto. Par Folkloras krātuvei nodotajām folkloras bagātībām Jansonam piešķīra Triju zvaigžņu ordeni.

L. Bērziņš folkloras pētniecībā galveno uzmanību pievērsa metrikai, bet Jansonu vairāk interesēja tautasdziesmu saturs, jo sevišķi tanis ietvertās ētiskās atziņas, ko Jansons dēvēja par seno latviešu dzīvesziņu. Līdztekus literatūras pētišanai viņš gadu desmitiem studēja un analizēja tautasdziesmas, lai konstatētu šo dzīvesziņu, ko viņš uzskatīja par tautas eksistences pamatu ne tikai pagātnē, bet arī nākotnē.

1936. gadā publicētajā apcerējumā par senču tikumu¹³ J. A. Jansons konstatēja latviešu četrus prasījumus: 1. Esi priecīgs! 2. Esi panesīgs, izturīgs un, ja vajadzīgs, paklausīgs! 3. Esi līdzcietīgs pret to, kas cieš! 4. Esi ražens, čakls, tikls!

Prieks visur vairo dzīvību. Prieks uztur dzīvības sparū, tāpēc jābūt ar jautru prātu. "Prieks ir visvarens dzīves spēks un tāpēc latvietis ir nesalaužams, ka viņš tic, ka labais ir spēcīgāks nekā ļaunais.(...)Šis nesalaužamais dzīves spēks pavadīja latvieti viņa grūtajos atkarības gados, un latvietis palika nesalauzts.

Rāji, rāji, tautu dēls,
Ne rādams nenorāji.
Kad es tiku turumā,
Palēkdama gavilēju."

Darba tikums savu augstāko vērtību sasniedz tad, kad tam pievienojas priecīgā prāta tikums. Darbs, kas dažu citu tautu folklorā ir verdzības piederums (piemēram, пабора: паб), latvietim ir visas tikumiskās dzīves pamats. Šajā sakarā J. A. Jansons piemin arī komunismu: "Komūna var pastāvēt tikai Krievijā. Varbūt tā te nes arī savu svētību. Vagars te piespiež strādāt krievu zemnieku ar varu un tā audzina šo – no latviešu viedokļa – netikušo cilvēku. Uzņēmīgās aktivitātes un darba zemēs komunisms nevar ieviesties." (19. lpp.)

J. A. Jansons secina: "Varena, lepna, neatkarīga un bagāta Latvija mums ir vajadzīga, lai mēs varētu augt savā tikumā līdz bezgalībai. (...) Latvijas nākotne nav šķirama no senču tikuma. Lai mums būtu savs garīgs pamats, sava

vēsture, savs vēstures saturs, ir vajadzīgs, lai mēs uz savu senču tikumu pamata veidotu mūsu kultūras kontinuitāti uz vēl nezināmām nākotnes iespējām." (22. lpp.)

Līdzīgas atziņas J. A. Jansons izteica darbā par maģijas lomu tautas senajā dzīvē¹⁴. Viņš rakstīja, ka burvības dziesmas pieskaitāmas pie cilvēces vecākajiem dzejas slāņiem un daudzās saglabājušās latviešu tautasdziesmas ar maģisku raksturu iegūst svarīgu nozīmi cilvēces dzejas vēstures pētīšanā. "Maģijas kultūru ir radījis cilvēka gars savas nevarīgās bērnības gados, kad lietu istā cēloniskā sakarība tam vēl nebija izprotama, bet jautājums par šo lietu sakarību bija jau radies. (...) Ētika maģiju principiāli izslēdz, jo nevar uzskatīt kādu darījumu par ētisku, ja tam ir maģiska pieskaņa vai nokrāsa. (...) Tikai ētiskās dzīves sfēra var būt vienīgais visdrošākais liecinieks kādas kultūras pašreizējo ieguvumu cilvēciskajam augstumam; tikai ētiskā dzīve var būt arī labākā garantija kādas kultūras nākotnes sasniegumu iespējai." (26. - 33. lpp.)

***

J. A. Jansons smagi pārdzīvoja politiskās pārmaiņas 1940. gada jūnijā. Viņš bija dziļi nacionāls latvietis un Latvijas patriots, nesimpatizēja komunisma idejām, daudzkārt bija tās kritizējis savā skolotāja darbā, universitātes lekcijās un publikācijās. Viņš nebija arī nacionāls šovinists. Pāri tautībām viņš redzēja cilvēciskās vērtības. Latviešu nacionālo atmodu un tās rezultātā izveidojušos nacionālo pašapziņu viņš uzskatīja par priekšnoteikumu humānismam, par pamatu latviešu izaugšanai par pilnvērtīgiem augstas kultūras pasaules sabiedrības locekļiem. Jau 1923. gadā kādā piezīmē viņš rakstīja: "Tad nu ziniēt, ka cilvēks ir augstāks par krievu, par latvieti, par buržuju, par komunistu, par profesoru, par ģenerāli." Jansons noraidīja šķiru naidu kā nesavienojamu ar humānismu.

1940. gada vasarā J. A. Jansonam brieda nodoms aiziet no universitātes, lai nebūtu jāpakļaujas svešai ideoloģijai. Pēc pārrunām ar kolēģiem, sevišķi ar profesoriem L. Bērziņu, J. Endzelīnu un T. Celmu, viņš nolēma to nedarīt un censties iespēju robežās turpināt latviešu kultūras vēstures izpēti un jauno filologu sagatavošanu. Jansonu ievēlēja par docentu.

Darbu universitātē J. A. Jansons turpināja arī vācu okupācijas laikā. Saskaņā ar Latvijas universitātes statūtiem Vācijas universitātēs iegūto doktora grādu nepielīdzināja Latvijas universitātes doktora grādam. Fakultātes kolēģu mudināts, Jansons stājās pie jauna disertācijas darba izstrādāšanas, paplašinot Ķelnē aizstāvētās disertācijas tematu. Līdzīgi bija rīkojies T. Celms, kas dokto-

ra grādu bija ieguvis 1923. gadā Freiburgas universitātē. Abu zinātnieku rīcībai izšķirējs bija apsvērums, ka fakultātes un tās atsevišķo nodaļu statusa saglabāšanai bija nepieciešami mācības spēki ar mūsu universitātes prasībām atbilstošu augstāko zinātnisko kvalifikāciju. J. A. Jansons sekmīgi aizstāvēja disertāciju 1943. gada 28. decembrī.

Doktora disertācijas pamats bija agrāk iecerētās un daļēji sarakstītās trīsdaļīgās monogrāfijas par masku gājieniem trešā daļa: "Latviešu masku gājienu kultūrvēsturiskā analīze".

J. A. Jansona galvenās tēzes bija šādas:

"Kultūrvēsturiskā skatījumā latviešu maskas ir tikai savdabisks variants no cilvēces masku tradīcijas. Kultūrvēsturiski pētot latviešu maskas, mūsu uzdevums ir izskaidrot, ciktāl tās balstās uz tiem pamatiem, no kuriem izaug primitīvo tautu maskas vispār, un kas ir latviešu masku gājienu īpatnā varianta iezīmes.

Analizētais latviešu masku materiāls saistās ar 19. gadsimta otro pusi un 20. gadsimta sākumu. Latviešu sētas kultūra tad kristietības un modernās civilizācijas ietekmē ir kļuvusi jau par augstkultūru, kurā masku nozīme sāk pilnīgi pārveidoties un zust. Taču latviešu masku gājienu skaidri saskatāmi animisma pamati. Maskas sākotnēji bija mirušo garu, kas rikojās uz garu tiesību pamata. Zemkopju kultūrās izveidojās veģētācijas dēmoni, ko līdz ar senču gariem iesaistīja auglības veicināšanas rituālā. Maskas nu reprezentē šos auglības garus.

Latviešiem šīs veģētācijas maskas ir sevišķi pazīstamas. Masku gājienu iezīmē maģiska darbība, ko šīs maskas izpilda lauku vai sakņu dārzu, lopu un cilvēku auglības veicināšanai. Mielasts, ar ko maskas pacienā, ir senā upura atliekas, pēc principa – "*do. ut des*" (dod, lai tiktu dots).

Latviešu masku pēdējā, jaunākajā attīstības stadijā zūd garu ticības pamats. Izbeidzas masku darbības nopietnība, un maskas kalpo tikai izpriecai: veidojas latviešu tautas drāma un teātris. Tādā stadijā ir masku gājienu arī pārējā Eiropā. Tie vēl pastāv un pastāvēs, bet citi moderni izpriecas veidi atņem šiem masku gājieniem īsto dzīvības spēku. Latviešu maskas tomēr ir uzglabājušas vairākas senās funkcijas – ēdienu izspiešana, ubagošana, tiesas un pedagoģiskās funkcijas, kas saistījās ar auglības veicināšanas mērķiem. Latviešu maskas ar savu īpatnību ir svarīgs kolektīvs Eiropas masku pētīšanas darbā, jo tās ir uzglabājušas skaidrāk nekā citās tautās apliecinājumu senajiem masku darbības uzdevumiem un motīviem."

Ar savu monogrāfiju J. A. Jansons ne tikai pirmais dziļi zinātniski aplūkoja latviešu masku gājienu, bet deva arī paraugu latviešu tautas tradīciju kom-

pleksai analīzei etnoloģiskā un mitoloģiskā aspektā, kā arī salīdzināmi vēsturiskā skatījumā.

Vērtēdams disertāciju kā oficiālais oponents, profesors K. Straubergs raksta:

“Autors ir devis plašu studiju par latviešu maskām, kas ir ievērojamākais darbs šajā nozarē, jo pirmo reizi sastopam šo masku gājieni un atsevišķu masku aprakstu sistemātisku sakārtojumu un to nozīmes un jēgas plašāku skaidrojumu. Darbs veikts ar plašiem, izsmeltošiem materiāliem. (...) Apbruņojies ar bagātu faktu daudzumu un dziļi nogrimis problēmas tīrīšanā, autors ir gājis jaunus meklētāja ceļus un, godam veicot pasākto, latviešu masku gājienu ievēdis pasaules zinātnē kā pilnvērtīgu un ļoti svarīgu faktoru.”

1944. gadā Filoloģijas un filozofijas fakultāte ievēlēja J. A. Jansonu par profesoru.

Kad 1944. gada rudenī Rīgai tuvojās fronte, daudzi zinātnieki devās bēgļu gaitās. J. A. Jansons kategoriski atteicās emigrēt, jo uzskatīja, ka pilnvērtīgs zinātnieks viņš var būt tikai Latvijā, latviešu tautas vidū. Šī raksta autors tikās ar J. A. Jansonu 1944. gada 12. oktobrī, dienu pirms Rīgas krišanas.

Viņš vēlreiz motivēja savu nostāju: “Esmu skolotājs un latviešu kultūras pētnieks. Skolotājs nedrīkst pamest savus skolniekus, tāpat kā mācītājs savu draudzi. Man vēl daudz jāpēti. Kā es varēšu pētīt latviešu literatūras vēsturi un latviešu folkloru, ja visi materiāli un mana bibliotēka paliks Rīgā, bet es palikšu klīdišu pa pasauli? Nē, lai nāk, kādi laiki nākdami, es palikšu Rīgā.”

Kad atsākās darbs universitātē, J. A. Jansonu ievēlēja par folkloras katedras vadītāju. Viņš kļuva par folkloras un literatūras vēstures profesoru. Zinātniskā un pedagoģiskā slodze bija liela, jo vairāki šo disciplīnu docētāji, to vidū profesori L. Bērziņš un K. Kārklīņš, bija emigrējuši. Augstākā atestācijas komisija 1945. gada 31. martā apstiprināja J. A. Jansona profesora nosaukumu, bet neatzina viņa divkārtēji iegūto doktora grādu.

Ar savu lielo enerģiju, pieredzi un zināšanām J. A. Jansons gribēja pēc iespējas ātri likvidēt kara cirstos robus filoloģijas laukā, tāpēc uzņēmās daudz pienākumu. Folkloras krātuve bija pārveidota par Folkloras institūtu, un kopš 1945. gada 16. jūlija J. A. Jansons kļuva par šā institūta direktora vietnieku. Viņš bija arī jaundibinātā Latvijas Valsts pedagoģiskā institūta profesors. 1946. gadā Folkloras institūtu iekļāva jaunās Latvijas Zinātņu akadēmijas sastāvā, un no 1. jūlija Jansons kļuva par institūta sektora vadītāju. Latvijas Valsts izdevniecība aicināja Jansonu sarakstīt literatūras vēsturi; viņš tam labprāt piekrita un jau sagatavoja darba projektu.

Tad nāca atplūdi. Zinātniekus asi kritizēja par viņu agrākajās publikācijās

un lekcijās izteiktajiem uzskatiem, kas nesaskanēja ar marksisma - ļeņinisma ideoloģiju un komunistiskās partijas nostādni. Vairākiem universitātes mācības spēkiem, arī J. A. Jansonam, prasīja atteikšanos no agrākajiem uzskatiem, prasīja viņu publikāciju kritisku analīzi, kā arī ideoloģisko "grēku" nožēlošanu. J. A. Jansons to nedarīja, un 1948. gada 31. augustā viņu atbrīvoja no darba Latvijas Valsts universitātē. Jau agrāk viņš bija atteicies no profesūras Pedagoģiskajā institūtā. Ideoloģisko prasību dēļ kļuva neiespējams sarakstīt literatūras vēsturi.

Palika vēl darbs Folkloras institūtā. Arī tur nāca trieciens – J. A. Jansonu atbrīvoja no sektora vadītāja pienākumiem, pazeminot viņu par zinātnisko līdzstrādnieku. Kad ideoloģiskās kritikas dēļ darba apstākļi kļuva pārāk smagi, viņš 1954. gada augustā aizgāja no institūta. Divus gadus Jansons bija Latvijas Valsts fiziskās kultūras institūta valodu katedras vadītājs un 1956. gada 1. septembrī aizgāja pensijā.

J. A. Jansona pieredze un kvalifikācija joprojām bija vajadzīga jauno zinātnieku audzināšanai. Viņš uzņēmās disertācijas darbu vadīšanu, bija oponents vairāku disertāciju aizstāvēšanas procesā, recenzēja filologu zinātniskos darbus.

Joprojām J. A. Jansons studēja literatūru visās sava zinātniskā darba nozarēs, bet visvairāk nodevās folkloras pētīšanai, piedalījās arī folkloras vākšanas ekspedīcijās.

Šajā laikā uzrakstīti vairāki apcerējumi, kas lielākoties palikuši rokrakstā. Dažas savas atziņas par tautasdziesmās ietvertajiem ētiskajiem uzskatiem J. A. Jansons ietvēris apcerējumā, kas ievada viņa tautasdziesmu izlasi "Darba vara lielu dara" (1960). Par latviešu tautas ētiskajām atziņām viņš rakstījis izlasē "Dailes lokā" (1970). Daile pacēla latviešu tautu pāri feodālisma dzīves bēdām un postam. Estētiski senais latvietis atbrīvojās no dzimtbūšanas ierobežotības. Daile kalpoja dzīves celmei. Tas nepieciešams arī mūsdienu cilvēkam. "Guvums tad būs līdzīgs senā zemnieka guvumam – sava darba prieks un daiļums, savas dzīves prieks un daiļums, visas pasaules daiļums." (27. lpp.)

Tāpat kā J. A. Jansona atziņas etnoloģijā, mitoloģijā un literatūrzinātnē, arī viņa folklorista darba atziņas vēl jāsakopo, apzinot arī npublicētos darbus.

Savā 75. dzimšanas dienā J. A. Jansons teica draugiem: "Kad manu skolnieku un studentu vairs nav, man ir mans darbs folklorā, kas dod man prieku un liek turēties." Bijušajiem darbabiedriem viņš teica: "Esmu tik maz devis. Dariet labu, savu dzīvi paplašinādami un piepildīdami, lai jums 70 un 80 gadu vecumā būtu prieks!"

Lielu atbalstu J. A. Jansons rada ģimenē. Bija izauguši seši bērni – trīs

meitas un trīs dēli. Nākamajos gados tiem pievienojās vienpadsmit mazbērni.

Zinātniskais darbs turpinājās arī mūža novakarē. Pēdējā J. A. Jansona iecere saistījās ar J. V. Gētes "Faustu". 1971. gada 14. februārī viņš draugu pulciņā nolasīja cikla "Fausts un mūsdienu cilvēks" ievada referātu. Martā bija jādodas uz slimnīcu, bet "Fausta" vācu un latviešu tekstus Jansons paņēma līdzi. Katru reizi tiekoties, viņš stāstīja par jauno, ko atklājis šai vecajā vielā. 17. martā viņš bija sevišķi spraigs un teica, ka katrā ziņā vēl tai pašā pavasarī jānolasa cikla turpinājums. Taču šī diena bija pēdējā viņa spraigās apziņas diena, jo vakarā sākās nomaņa, un 22. martā zinātnieka vairs nebija.

J. A. Jansons guldīts Rīgas Meža kapos. Granīta kapakmenī iekalts krūzes attēls; no krūzes līst ūdens straume. Tas – dzīvā ūdens simbols, ko saviem audzēkņiem devis Jānis Alberts Jansons.

Atsauces:

1. Kristamzīmē ir priekšvārdi Krišjānis Alberts. Par Krišjāni viņu dēvēja arī māte. Taču vēlākajos dokumentos konsekventi ir Jānis Alberts.
2. J. A. Jansona dzīves gājuma pirmo posmu konservatīvs attēlojums ir viņa raksts "Īss mans dzīves stāsts", kas sarakstīts ap 1930. g. ("Varavīksne", 1972, 132. – 142. lpp.)
3. Skolotāja Ž. Grauda jubilejā 1966. gadā.
4. Eduards Zicāns (1884 – 1946), vēlākais Latvijas universitātes profesors, lasīja lekcijas latviešu reliģijas vēsturē un publicēja vairākus apcerējumus par latviešu mitoloģiju, to vidū par Saules un Mēness precībām, par mitoloģiskiem priekšstatiem, kas saistīti ar folkloras tradīcijām par garo pupu, par Pērkonu.
5. Rietumu terminoloģijā šķir etnogrāfiju (aprakstošu disciplīnu) un etnoloģiju (dažādu tautu kultūras un dzīvesveida salīdzināmo pētišanu).
6. *Die lettischen Maskenumzuge (Die Ausserungsformen des lettischen Maskenwesens)*.
7. Atrodas Latvijas Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.
8. *Zur Geschichte der lettischen Maskenforschung*.
9. *Kulturhistorische Analyse des lettischen Maskenwesens*.
10. Literatūras zinātne, R., 1934. (Iespīests arī grāmatā: Latviešu literatūras vēsture, 1. sēj., R., 1935, 21. – 64. lpp.)
11. Latviešu literatūrvēsturnieka uzdevumi, R., 1936. (Pirms tam isākā veidā laikrakstā "Brīvā Zeme", 1936, №198, 213, 219.)
12. Ģimnāzijas latviešu valodas programma un mūsu kultūras dzīve, R., 1936. (Pirms tam saīsināti žurnālā "Audzinātājs", 1936, №7/8.)
13. Senču tikums – mūsu tagadnes un nākotnes pamats, R., 1936. (Pirms tam publicēts krājumā "Garezera raksti" 7. sējumā.)
14. Maģija latviešu tautas tradīcijās, R., 1937. (Apcerējums pirms tam iespīests žurnālā "Audzinātājs", 1937, №3 un 4.)

Arturs Plaudis

PAR JĀŅA ALBERTA JANSONA PIEMIŅAS FONDU

Tas sākās 70. gadu vidū ar piemiņas rakstu krājumu mūsu izcilajam skolotājam. Tā kā tajā piedalījās ne vien trimdinieki, bet arī dzimtenieši, tad gadījās jau visādi, jo tai laikā sazināties ar Latviju nebija tik vienkārši, turklāt pastāvēja arī lieli aizspriedumi tepat šai pusē, ja kāds no iesūtītajiem rakstiem nebija izmantojams tādā veidā, bet autors nekā grozīt nelāva. Raksts tad aizgāja viņam atpakaļ, bet šai sakarā nu saputēja arī plānotās grāmatas izdošana Amerikā. Nekas cits vairs neatlika, kā vien uzņemties pašam arī šo neparedzēto darba daļu. Spiestuves lietas man nebija svešas, turklāt, izpildot labu tiesu tās tehniskā darba, es stipri palētinātu citādi padārgo izdevumu (ar daudzām bildēm, parakstiem, parindēm ar cita lieluma burtiem).

Vispirms nodibināju J. A. Jansona piemiņas fondu kā kulturālu bezpeļņas organizāciju, kas tad būtu šī krājuma izdevējs. Fonds kā labdarības iestādījums tika atbrīvots no valsts nodokļiem. Tad iegādājās vecu elektrisko rakstāmašīnu ar burtu tipu, piemērotu grāmatai, un sāku sagatavot iespiedtekstu ofseta tehnikai, pirms manuskripta beigu gals vēl nebija gatavs. Daļu nepieciešamo līdzekļu sazīmēja interesenti ar iepriekšēju parakstīšanos, daļu sedza aizņēmumi.

Kad manuskripts tuvojās noslēgumam, pati nopietnākā problēma izveidojās ap Jansona kundzi Rīgā, kas bija man sasūtījusi bagātīgus materiālus, starp tiem arī kādu savu garāku rakstu par nelaiķi. Domājot par viņas – kuplas ģimenes mātes – drošību tik nedrošajos laikos, baidījos viņas rakstu šādā veidā krājumā publicēt, bet izprasīt kādas atļaujas jau būtu bezcerīgi. Beidzot izgrozīju tā, ka tai rakstā sniegto informāciju kopā ar to, ko vēl biju saņēmis ar daudzajām vēstulēm, apvienoju fiktīvā intervijā, it kā korespondences ceļā iegūtā, man viņu izprašņādot. Būtībā jau nekas cits netika grozīts kā vien vēstījuma forma. Bet, lai viņai sagādātu vēl drošāku aizsegu, lūkoju "caur puķēm" ieskaidrot, lai atsūta man kategorisku aizliegumu viņas vēstules izmantot kādā publikācijā, uz ko es tad "intervijas" ievadā atsauktos un publiski atvainotos viņas priekšā par aizlieguma pārkāpumu. Bet nekādi man neizdevās to panākt, acimredzot mans īstais nolūks vai nu netika pareizi saprasts, vai arī tika pārprasts, bet atklāti izteikties cenzūras dēļ nebija iespējams. Nekā nepanācis, izšķīros par melīgo piezīmi 229. lpp. beigās, kur lasāms: "... pub-

liski te atzīstu savu vainu par Ellas Jansones pašas un citu viņas man doto tekstu publicēšanu bez viņas ziņas un atļaujas... par to, ka izmantošu viņas vēstules, biju spiests klusēt." Pie sevis spriedu tā: ja arī drošības sistēmā šis māneklis netiktu par pilnu ņemts, tas tomēr bija zināms šķērslis, lai kaut ko pret Jansona kundzi uzsāktu.

Tādēļ biju ne mazāk amizēts, kad kāds tautietis no Ņujorkas atsūtīja man piktu vēstuli, kurā man pārmeta nekrietno rīcību, publicējot Jansona kundzes un citu vēstules bez rakstītāja atļaujas, kā pats grāmatas pēcvārdā esot atzinies. Tātad māneklis nebija gluži bez savas ticamības!

Lūkoju izdibināt arī Kultūras sakaru komitejas viedokli šai lietā un tā 3. 4. 1977. nosūtīju vēstuli savam "poļitrukam", kam, kā sapratu, bija tur uzdots mani "kultivēt": "Ar Jūsu iestādi nekā noskaidrot nevarēdams, esmu zināma mērā kultūras sakarus veicinājis pats uz savu roku, izlaizdams rakstu krājumu "Prof. Dr. phil. Jānis Alberts Jansons", kurā esmu uzņēmis arī Latvijā publicētus tekstus, kā arī tādus, kas ņemti no Latvijā dzīvojošu tautiešu man rakstītiem vēstulēm (bez rakstītāju atļaujas, jo baidījos tādas prasīt). Šīs grāmatiņas divi eks. atrodas Fundamentālajā bibliotēkā."

Ilgi bija jāgaida atbildi, līdz pienāca gada beigās datēta (22. 12. 1977.) vēstule: "... mani dara uzmanīgu jūsu piebilde, ka Jūs savās publikācijās izmantojat vēstules, kas rakstītas no dzimtenes, un pat neprasot rakstītāja atļauju. Šādu Jūsu rīcību es vienkārši nespēju saprast un uzskatu, ka tā runā pret visām ētikas normām."

Atbildēju 16. 1. 1978. : "Kas attiecas uz ētikas jautājumu, tad viss atkarīgs no tā, kā tās lietišķas ņem – pēc būtības vai formāli. Pirmajā gadījumā nekādas apgrēcības nav, otrā – jā. Bet, arī ja tā jautātu: "Kāpēc?", tad būtu jāatbild, ka sakaru komitejas nekustīguma, neelasības dēļ. Tur ko lūgt un gaidīt atbildi būtu pārāk naivi. Ja gribi ko izdarīt, tad atliek darīt, formalitātes ignorējot, kā šim gadījumā – nejautājot ziņu sniedzējiem Jansona monogrāfijas lietā pēc publicēšanas atļaujas. Nekādu noslēpumu tur nebija, rakstītāji labi zināja, ka tiek gatavota publikācija par izcilo skolotāju un zinātnieku, tikai nebija viņiem zināma darba forma, izvedums, materiālu izlietošanas veids; ne arī tur bija kas politisks vai citādi kā apgrēcīgs pret "laika garu"."

Ar to tad nu šaha figūriņas bija nostādītas tā, ka kultūrkomitejai, kas nepārprotami darbojās drošības dienesta uzdevumā un kontrolē, nebija izdevīgi grāmatā izmantoto materiālu devējus ķezāt, labi noprotot, ka par katru tādu soli šai pusē tiks sacelts liels troksnis, viņiem tik neizdevīgs. (Tolaik notika trīmdas presē karstas debātes par un pret sakariem ar dzimteni.) Un tā mana "nekrietnā" rīcība beidzās laimīgi bez jebkādam nepatīkšānam Jansona

kundzei un citiem atsaucīgajiem dzimtenē.

Vienīgi Jansona kundzei pa pastu sūtītais šīs grāmatas eksemplārs, kaut ierakstīts, gāja zudumā. Pēc Austrālijas pasta izziņas tika man piesūtīta attiecīgās Maskavas ministrijas atbilde, ka sūtījums bijis nelegāls(!) un tādēļ iznīcināts. Man gan aizdomas, vai tas tikai neguļ Maskavas centrālajā bibliotēkā. Jansona kundzei grāmatu aizveda uz Rīgu ciemos braucēji. Dažu eksemplāru draugiem tiku pārsūtījis arī pa pastu, ieliekot pa loksniīci aploksnē un adresējot tādas uz vairākām vietām: viņi paši tad salika loksnes kopā un iesēja, un tā grāmatīņa – gan citādā paskatā – gājusi tur no rokas rokā.

Vēlāk sāka ienākt lasītāju atsauksmes, kā arī novēlotas garākas apceres, kas uzņemtas 1990. g. publicētajā manas bibliogrāfijas krājumā "Pieraksti", aizņemot tur pāri par divdesmit lappušu, un ko var uzskatīt par šī Jansonam veltītā rakstu krājuma papildinājumu.

Tā kā tikai puse metiena izgāja tautā – iespiests tika sešsimt eksemplāru –, tad otru pusi nācās apdalīt par brīvu. Lielākais ziedojums (vairāk nekā simts eksemplāru) tika nosūtīts Garezeram uz Ameriku, bet tur bija noticis kāds mīksts ar pasta maisiem, taču uz savu izziņu netiku nekādas atbildes saņēmis ne no Amerikas pasta, ne Garezera, kaut beigu beigās kaut kas tur it kā esot tomēr saņemts. Mazāks skaits ziedoto grāmatu pieņāca Kalamazū studiju centrā, par ko man tika piesūtīta vesela pateicības adrese. Tika brīveksemplāri apdalīti arī bibliotēkām. Tā kā pasākums noslēdzās ar zaudējumu, iesniedzu Kultūras fondam priekšlikumu iepirkt par pašcenu lielāku skaitu šo grāmatu skolām u. c. vajadzībām, bet sagaidītās atsaucības vietā saņēmu pasūtīnājumu par trīs eksemplāriem. Atmaksāju aizdevējiem parādus pats no savas naudas un turpināju apgāda darbību tālāk, publicējot savus un citu autoru darbus, un piecpadsmit gadu ilgajā darbības laikā šis fonds ir izlaidis pāri par trīsdesmit grāmatu, kas visumā ir tādi darbi, kādus citi neizdo tu, jo vai nu nesola izdevīga tirgus, vai arī ir sabiedriski pārāk kontroversāli.

Ārējā apdarē visi šī fonda izdevumi ir bez jebkāda luksa, ieturot pašu lielāko taupību. Pats tiku veicis visus tekstu salikumus, korektūras (tādēļ daudz iespiedklūdu, jo esmu vājš korektors), pats sagatavoju izklātnes, spiestuvei atstājot tikai tās ielaist mašīnā un dot papīru. Pats esmu sagatavojis visus vākus, pats brošējis (vienīgi Jansona krājums apstrādāts sietuvē), pats saiņojis, transportējis u. t. t. Lielās nepatikšanas ar izdevējiem, kādas laikam vai katrs autors trimdā būs piedzīvojis (man ir arī citu autoru apliecināti lietišķi pierādījumi, cik patvarīgi apgādos apstrādāti viņu darbi), nu man bija galā, bet vēl palika kādas citas – ar t. s. grāmatniekiem, atkalpārdevējiem, kas gan palīdzēja darbus izplatīt, bet arī sadzina augšā cenas, bet galvenais, ka norēķinājās ārkārtīgi gausi

vai arī nenorēķinājās nemaz. Pat grāmatnīcas ar labu slavu bija gan punktīgas pret lielajiem apgādiem, bet pavisam citādi izturējās pret tādu mazu kā mani tālā tālumā. Un tā beigās spēru soli tālāk un izbeidzu sakarus arī ar starpniekiem, pametot tirgu, bet savus izdevumus piesūtot lasītājiem tieši un bez rēķina klāt, tā pilnīgi izslēdzot komerciju un sadarbību, balstoties uz brīvprātību kā no vienas, tā otras puses. Tie, kas šo pasākumu uzskatīja par atbalstāmu, atstāja ko paši, neaicināti, pēc saviem ieskatiem vai varēšanas. Kaut klusībā biju sagatavojies apgādu slēgt, labvēļu sūtījumi tomēr izrādījās pietiekami, lai darbu turpinātu tālāk. Galvenais, man vairs nebija jānodarbojas ar parādu piedzišanu. Laidu ārā vienu grāmatu pēc otras, cik vien pats spēju paveikt. Protāms, ne es, ne kāds cits autors atlidzību par savu darbu nav saņēmis. Man iztiku nodrošināja pensija, izmaksāta māja un vienkāršs dzīvesveids, kamēr fonds darbojās finansliāli pats ar savu jaudu. Sadarbība ar lasītājiem izveidojās ciešāka, un daudzi no viņiem man kļuvuši personīgi draugi.

No izdotajām grāmatām gribētos īpaši atzīmēt Marijas Bērziņas darbus. Viņa trimdu pavadīja Polijā, kur mira 1986. g. Viņa bija spējīga rakstniece, kurai bija ko teikt un kura prata arī sakāmo pateikt, taču trimdā bija pilnīgi noklusēta. Paldies netaikim Jānim Krastiņam Ņujorkā, kas viņas romāna "Zelta caune" publicēšanai noziedoja piecsimt dolāru. Žēl, ka nevarēju izlaist visus viņas darbus, kā būtu vēlēties, un bija jāapmierinās ar četrām grāmatām. Esmu lūkojis par viņu ieinteresēt dažu redaktoru Rīgā, taču nav man līdz šim laimējies, jo tur priekšroka lētākām lietām. Bet gan jau ar laiku, cerams, ieskatī mainīsies. Pagaidām situācija visai viegli saprotama: kamēr šī autore ir reliģioza, Rīgā jau pilnos ziedos ateisms.

Vēl atzīmējami šai fondā izdotie vēstures materiāli, kā S. S. Podolinska "Pēdējais cēliens", Donaldā Deja "Tā tas bija", kopdarbi "Melnš uz balta" un katordznieku grāmata "Jo tie nezina, ko tie dara". "Varavīksnes" lasītājiem vēl varētu interesēt "Trimdas rakstnieku vēstules" (I – II). Bet manis pašā vismīļākās grāmatiņas, kā Ekziperī "Mazais princis" un humora izlase "Reiz kas citādāk, kaut piesardzīgi", iespēstas ļoti ierobežotā skaitā, palikušas galīgi neievērotas un tādēļ apdalītas šā un tā.

Kad dzimtenē iestājās lielās pārmaiņas un nemiens pārņēma trimdu, arī fonda darbība pievērsās vairāk dzimtenei. Sāku piesūfīt fonda izdevumus uz sagādātajām lasītāju privātdresēm, pavadzīmēs paskaidrojot, ka tā ir apgāda velte tautiešiem dzimtenē. Piespiedu vēl klāt šo un to, kā vairs krājumā nebija, un tā, šo gadu noslēdzot, būs uz dzimteni aizgājis ap tūkstoš grāmatu, vēl pāris simtiem atliekot uz jauno – 1991. gadu. Līdz ar šo, dabīgi, panīka darbība trimdas virzienā, un līdzī tai apsīka arī saņemtais atbalsts, kas tad, dabīgi,

novēda pie konta iztukšošanas un fonda slēgšanas, atlikušos pārsūtīšanas izdevumus tad uzņemoties man pašam uz sava rēķina. Līdz ar šo pagriezieni pret dzimteni ir atklājusies man kāda jauna panorāma ar atšķirīgu lasītāju pieeju, salīdzinot ar trimdiniekiem. Var manīt, ka šiem darbiem labāka uzņemšana un atsaucība laukos, īpaši starp gados vecākajiem ļaudīm, kamēr interese vājāka pilsētās, kā arī starp skoloto vidējo paaudzi, bet tās pilnīgs trūkums jaunatnē. Šķiet, viņus arī mulšina neizpratne, kā var ko sūtīt, nekā preti neprasot, un viņi skatās uz šo pasākumu aizdomīgi. Ja viņi būtu saņēmtos darbus lasījuši, tad būtu arī sapratuši sūtīšanas nolūkus – informēt savu līdz šim izolēto un ar meliem baroto tautu, uzsverot cilvēcību un noraidot mums svešo materiālismu.

Nesen mani apmeklēja kāds prominents un augsti titulēts rīdzinieks, it kā lai pateiktos par dzimtenei sūtītajām grāmatām, kaut gan pats nevienas nepazīna. Radās iespaids, ka ciemiņš bija meklējis ko, bet, atrast nespējis, palika neapmierināts. Tikai vēlāk izrādījās, ka gribējis redzēt manas mašīnas... Laikam jau būs presē salasījies tur papūstās pasakas un teikas par Jansona fondu kā kādu lieluzņēmumu, bet atrada tikai privātmāju bez nekāda rūpnieciska rakstura. Žēl tādu maldu, bet no savas puses atkal nespēju saprast, ko gan dara visi tie lielie ļaužu bari Rīgā, kas tur pulcēti redakcijās, redakciju kolēģijās, apgādos. Šķiet, ka šis fonda pasākums un Rīgas iestādījumi ir galējie pretstati: kamēr te pieticīgos apstākļos koncentrēts darbs, tur plašas kolektīvas dzimavas, kas varbūt kādreiz varēs dot pagarinājumu šai fondā apsāktajam. Liekas, ka ideālais atrisinājums būtu kaut kur pa vidu, kā to jau agrāk mūsu grāmatniecībā apliecinājuši tādi vīri kā Ozols, Gulbis, Roze, Jēpe u. c. literāri ieinteresēti izdevēji.

Nu arī šis vienīgais nekomerciālais pasākums ir izbeidzis savu darbību. Te varētu norādīt uz dažām tās īpašām iezīmēm, kas pieļauj plašākus secinājumus:

1) ar rakstu krājumu Jansonam ir īka realizēts kopējs pasākums abām šķirtajām pusēm tad, kad trimdā skaļi strīdējās par to, vai sadarboties vai nesadarboties ar tautu dzimtenē;

2) vār arī pieticīgos apstākļos izdot tirgū neejošus darbus un tā saglabāt tos paaudzēm pēc mums;

3) pastāvēt var arī brīvprātīgas sadarbības pasākums ārpus katras komercijas. Domāju, kas tas viss paliek saskaņā arī ar J. A. Jansona personību, kā vārdu šis uzņēmums nesis.

1990. g. Melburnā.

Arturs Plaudis

DARBĀ LAIMĪGAIS*

Fragments

Tie, kas Jansona darba skolā nepazīna, kā daudzi mūsu rakstnieki, bet tikai viņa rakstus, kuros ar zināmu robustību bija pieiets ne Porukam vien, bij visai skeptiski vai pat noliedza Jansonu pavisam, uzskatīdami, ka viņš jaunatni ietekmējot nevēlami, īpaši jaunos skolotājus, sašaurinādams to redzes aploku un uzspiezdams tiem savus uzskatus.

Patiesība tomēr bija citāda. Protams, Jansons problēmas skaidroja pēc paša uzveres, kā gan citādi, taču būtībā viņš mums nemācīja vis vielu, bet gan šīs vielas apstrādes tehniku, metodi – kā tai pieiet no dažādiem iepriekš izvēlētiem viedokļiem: mācīja grupēt, salīdzināt, ieraudzīt sakarības, izvērtēt, slēgt. Kaut arī tas vārdos netika deklarēts, liktie akcenti bija skaidri, un sevišķi nepārprotami to apstiprināja viņa darba metode klasē: nekādas izsaukšanas, vielas atprasīšanas, lai nostiprinātu iemācīto un izvērtētu sekmes, kā to praktizēja visi citi skolotāji. Kaut literatūra bija viens no pašiem galvenajiem priekšmetiem skolā, neatceros, ka kādam uz liecības Jansons būtu izlicis neapmierinošu atzīmi, un nav arī iedomājams, ka pie Jansona kādam varētu būt bijis pēceksāmens. Kā katrā priekšmetā gadās nesekmīgi skolēni, tā arī literatūra nevarēja būt un nebija izņēmums, taču Jansons atturējās no šīs robustās, kaut vispār koptās un pat uzspiestās vērtēšanas sistēmas, visu svaru savā darbā liekot uz jauniešu attīstību, ne plikām zināšanām un to novērtējumu. Jansons tikai strādāja tālāk, iesaistot mūs līdzī meklēšanas procesā, gluži kā sev līdzās mācekli iesaista meisters. Un dažu labu reizi, īpaši abiturījai tuvojoties, viņš tikai uzsvēris, ka zināšanas ir gan laba lieta, tikai to vērtība relatīva: viss atkarīgs no tā, vai un kā mēs tās izlietojam. Turklāt zināšanas ir nepastāvīgas, tās viegli pagaist no atmiņas, bieži arī noveco, kādēļ pastāvīgi atjaunojamas. Tāpēc ļoti svarīgi ir iegūt prasmi, kā pie tām tikt, kur un kā meklēt, kādēļ jau toreiz mudināja mūs iepazīties ar bibliotēkām, to iekārtojumu un kā tas izmantojams, un viens otrs no mums dažu labu nedēļu vai mēnesi nosēdēja Misiņa krātuvē vai citā lasītavā, vākdams kopā materiālus kādam patstāvīgam darbam. Gadījās arī tā, ka tādu “mājas darbu” kādam (par draudzību, naudu vai citu

* Apcere no A.Plauža grāmatas “Esejas. I. Portreti”, Austrālija, 1990.

maņas līdzekli) sastrādāja cits, kas nepalika nekāds noslēpums klasē. Bet, ja nu kāds nenovīdīgāks tad gāja "meklēt taisnību" pie Jansona, viņš tur atrada visai nedzirdīgu un noraidošu uzņemšanu. Droši vien Jansons saprata, ka ne tādas lietas bija novēršamas, ne arī tur bija kāda liela nelaime: ja arī kāds darba bija vairījies, cits toties bija strādājis vairāk un ieguvis krietnāku pieredzi, kamēr izvairīgais varbūt savu enerģiju ar uzviju izlika kādā citā – viņam tuvākā priekšmetā. Protams, šāda veida skolas darbā to, kas citiem skolotājiem bija ikdienas rutīna, kā atzīmju izlikšanu, Jansons izjuta kā traucējumu un slogu, kādēļ vairījās tās cik spēdams un parasti arī izvairījās, nepieciešamās atzīmes salasīdams ar rakstu darbiem. Vienīgā atprasīšana, kādu Jansons praktizēja, notika starpbrīžos un palika bez atzīmēm, pie vārda pievelkot tikai kāsi, kad bija pārliecināts, ka skolēns attiecīgo darbu ir lasījis. Lai šīs pārbaudes aizņemtu, cik vien iespējams, maz laika, tās pastāvēja no kāda āķīga jautājuma kādā nenozīmīgā sīkumā, ko bez grūtībām atbildēja tas, kas darbu bija lasījis, bet kas neiespējami bija tam, kas bija mēģinājis izspekulēties cauri pa īsāko ceļu ar t. s. satura atstāstījumiem. Tā Jansons nodrošinājās, izmantojams brīvo laiku ārpus stundām, lai klase būtu lietas kursā un spējīga sekot, kad pienāca attiecīgā darba pārrunas.

Lai arī Jansona darba veids klasē ar laiku varbūt mainījās, lai arī, kā esmu dzirdējis, viņš vidusskolā strādājis citādāk nekā skolotāju institūtā un pat vienā tās pašas skolas klasē citādāk nekā otrā, atšķirības būs bijušas tikai minimālas, detaļās, bet te iezīmētās galvenās līnijas, kas uzsvēra audzināšanu, gara atdīstību, ne zināšanu uzkrāšanu, būs gan palikušas tās pašas visā viņa darbā. Iemācīt viņš pūlējās mums patstāvību darbā: meklēt, svērt, slēgto apšaubīt, līdz beidzot galā izkristalizējās puslīdz drošs spriedums. Varētu sacīt arī tā: dzīves mācības grāmatā mūs lasīt mācīdams, viņš domāt lika pašiem. Un, ja nu kāds reiz tiktāl nonācis, ka sācis domāt patstāvīgi, tāds tad arī kļuvis imūns pret aplipšanu ar citu uzskatiem, ieskaitot Jansona paša. No otras puses – taisni ar karoti ielejama jau nu šī patstāvība arī nebija, kādēļ vienmēr pa vidu bija tādi, kas runāja taisni kā ar Jansona paša muti. Bet ne tā bija viņa vaina, ka ne katrs ir spējis noturēties pats uz savām kājām.

Tā toreiz, kad Jansons nonāca pie Poruka un bālie zēni, kuru pusē biju ar visu sirdi, tika diezgan robusti traktēti, es šaubījos – vai tā var būt? Un, pārslasījis Poruka prozu no jauna, paliku pie sava. Kad, sešus gadus Jansonu klausījies, institūtu atstāju, man pats tuvākais dzejnieks bija toreiz un palika arī vēlāk Kārlis Skalbe, bet starp maniem biedriem bija arī tādi, kuriem tas bija Jānis Poruks. Kur tad te nu bija tā sliktā Jansona ietekme? Kaut vēlāk dzīvē tiku vēl tālāk atsvešinājies no tiem uzskatiem, kādus pārstāvēja Jansons, viņa

skolas darbu varu tikai slavēt. Domāju, tā darītu arī Skalbe un Bārda (ja nu tie taisni Poruks), būtu viņi Jansonu kā skolotāju piedzīvojuši.

Jau 1923. g. savā atvadu runā abiturienti Jansons ir sacījis: "Jūs varējat mani kritizēt, apstrīdēt, pārlabot vai noraidīt..."

Cik plaši aiz neziņas radušies aizspriedumi pret Jansonu bija izplatījušies, izjutu pats, kad vēlāk iznāca ar rakstniekiem sastapties. Pārejošu aizdomu reakciju pret sevi kā no Jansona skolas nākušū izjutu, sastapis Ērmani, Krūzu, Skalbi un daudzus citus par viņiem jaunākus, jo viņi jau Jansonu nepazīna kā skolotāju, bet tikai kā literatūras vērtētāju, kāds viņš parādījās rakstos.

Jāpiemin vēl kāda cita lieta, ko Jansonam aplam pierakstīja: it kā iztapiņa ieašanu autoritārā režīma pozitīvisma pēdās. Arī te bija noticis pārpratums. Kāda tā "iztapšana" laikmetam īsti bija, taču rāda jau tas, ka pretēji priekšā rakstītajai programmai Jansons plaši un atzinīgi iztirzāja Ulmaņa ienaidnieka Andrieva Niedras darbus un nevairījās apstāties arī pie kreisā Andreja Upiša. Nebūs laikam otra tāda skolotāja, tik prominenta un vēl pašā Rīgā, kurš tik atklāti un drosmīgi būs palicis pats pie saviem uzskatiem, atstājot laikmetu priekšrakstus neievērotus.

Lieta jau bija tāda, ka garīgas nīkšanas un vārgulības Jansons neieredzēja. Par dzīves pamatu viņš uzskatīja darbu, bet lauku sētu ar tās vienkāršību un rosmi kā latviskās mentalitātes avotu, kādēļ viņa uzskati lielā mērā atbilda Ulmaņa laikā sludinātajam zemes spēka pozitīvismam. Un tā nu bija sagādājis, ka laikmets bija pienācis klāt Jansonam (nevis otrādi). Gan jau būtu pienākus diena, kad par savu neatkarīgo nostāju arī viņam būtu bijis jādod norēķini un jāsaņem konsekvences.

Bet notika citādāk: pienāca vēl lielākas maiņas, kas atnesa un uzspieda pavisam citas doktrīnas. Jansonam, pozitīvajam dzīves apliecinātājam un izskaidrotājam, kas simpatizēja lietišķajam, veselīgajam, robustajam, dzīvē derīgajam un izturīgajam, nu bija jāiet uz marksistisko terminoloģiju. Taču tas pragmatisms un racionālā spriešana, kādu arī humanitārajās disciplīnās citi kopām pirmskara Latvijā un Rietumos itin plaši joprojām un uz kā stiprā mērī balstījās arī Jansona literārās analīzes, patiesībā ir tuvākos rados ar dialektisko materiālismu, nekā mums patikas atzīt: kustības virziens būtībā tas pats, tie paši mērīšanas paņēmieni, tikai nolūki atšķirīgi un arī prasīgāki nu jau obligāti "– isma" lietošanas nosacījumi. Citādi, kā jau visās diktatūrās, arī padomju valda monolīts pozitīvisms (ar darbu cīņā par labāku nākotni! – u. taml.), un laikmeta propaganda, pagalam neieredzējama meklētājus, vienmēr micās tur pat līdzās dzīves apliecinātājiem.

Pēc lielajām pārmaiņām Jansons netika padzīts, bet, kaut ne bez grūtībām.

tomēr kaut kā spēja darboties tālāk savā profesijā. Un tā nu mēs varam lasīt viņa pagārās apceres par tautas dziesmam ("Brīvs, radošs darbs un cīņa par to – darba tautas morālās dzīves pamats"; "Daiļums dzīves celmei") divās viņa sastādītajās izlasēs un brīnīties – kā tas iespējams? Kā iespējams, ka Jansons, piem., līdzjūtību, saderību, satīcību, pat tuvāku mīlestību izskaidro kā sabiedriskās ražošanas dabīgu un nepieciešamu priekšnoteikumu sakarā ar sava laika primitīvajiem darbarīkiem ("Darba vara lielu dara", 2. izd., 26. – 27. lpp.)? Praktisks ir tautasdziesmās iezīmēto problēmu, parādību, garīgo kvalitāšu izskaidrojums, praktisks ir tautasdziesmu izvērtējums mūsdienu vajadzībām. Jansona skaidrojumā dziesmai pašai par sevi it kā pazūd vērtība, ko tā patur tikai par tik, par cik tā derīga kā palīglīdzeklis kādu tagadnēju praktisku mērķu sasniegšanai. Gandrīz liktos, it kā taisni šī problēma būtu Mirdzai Bendrupei bijusi prātā, kad viņa rakstījusi rindas:

Kas gan ir nosvēris vienu dziesmu
lietišķajos dzīves vērtību svaros,
lai pēc tam nepārsūdzami pavēstītu,
cik tad isti dziesma sver.

(Krājumā "Vētras acs")

Un tomēr arī tagad nevaram sacīt, ka Jansons būtu taisni grozījis savus uzskatus, tā rakstīdams. Te paustie būtībā ir tie paši viņa agrākie pragmatiskie, tikai nu pārceļti dialektiskā, resp., vēsturiskā materiālisma stūrainajā terminoloģijā, bet svešā sistēma, kas šādi subtilai substancei kā tautasdziesma taisni kļiedzoši nepiemērota, tad arī visai iespaidīgi sevi parāda no groteskās puses. Fricis Bārda būtu varējis sacīt, ka te garu mēģināts izmērīt ar cieto priekšmetu mēru.

Bet varētu jautāt – kāpēc neviens pret šīm apcerēm nav iebildis? Pat Rietumos tās tikušas pieminētas atzinīgi.

Jāpieņem, ka Latvijā vieni tās pāršķir klusuciešot, lietojot dziesmas izlasi vien, jo apcerēm pretī bilst nozīmētu vērsties pret vēsturisko materiālismu, ko darīt taču būtu ne vien veltīgi, bet arī riskanti, kamēr otri tās atrod vislabākajā kārtībā. Ir jau pat iespējams, ka šādas apceres bija nepieciešamas kā ceļa pašķirējas dziesmu krājumu izdošanai, Rietumos turpreti ir atkal tā: kas šīs apceres pieminējuši atzinīgi, nebūs nemaz tās lasījuši (mēs vispār apbrīnojami maz lasām), bet tie nedaudzī, kas tās varētu būt lasījuši, laikam klusējuši aiz cieņas pret Jansonu.

Šīs apceres, pēc obligātās – bet tik nepiemērotās – piegrieztnes gatavotas, kaut citādi pamatīgi un rūpīgi apdarītas kā viss, ko apstrādājis Jansons, ir

spilgts pretstats tiem viedokļiem, kādus jau kopš dzelminieku laikiem (1906) bija paiduši mūsu rakstnieki, un kuru aprindās Jansons tādēļ draudzības neiemantoja. Un te nav runa par Skalbi, Krūzu, Ērmani vien. Nezinu nosaukt neviena paša starp man pazīstamajiem, kurš būtu nostājies Jansona pusē. Pat Virza nenocietās, nepavīpsnājis par slavinājumu "Straumēniem". Kur kādreiz tiku mēģinājis Jansonu aizstāvēt, nekā es nepadācu, vienīgi pats kritos viņu acīs. Bet toreiz es vēl šīs problēmas neizpratu, jo neizšķīru, ka te darīšana ar diviem dažādiem lielumiem, ar diviem Jansoniem: viens – literatūras vērtētājs, otrs – cilvēks un skolotājs. Rakstnieki vērsās pret pirmo, apšaubot Jansona pieeju dzejai, apšaubot viņa spēju dzeju uztvert, un, otra Jansona nepazīdami, noraidīja abus.

Šī lietderības meklēšana, pozitīvisms, kas viņu necēla rakstnieku acīs, būtu viņam tomēr palīdzējuši tikt pāri grūtībām lielajās laiku maiņās. Kā visai tautai pēc kara, arī Jansonam dzīves ikdiena nepalika bez savas traģikas, kas tomēr nez vai būtu attiecināma uz tām pārgrozībām, kādas skāra viņu profesionāli, uz sistēmas un terminoloģijas maiņu literatūras vērtēšanā, uz vienpusīgi izturētājiem akcentiem. Taisni viņa paša uzskatu dēļ Jansonam – pragmatiskim pārlēgšanās jaunajā, tik izteikti praktiskajā sistēmā varēja būt daudz vieglāka nekā dažam labam citam. (Traģiska gan tā būtu bijusi Porukam, Bārdam, Skalbem, arī V. Eglītim.) Jansonam traģika būtu varējusi sākties tikai tādā gadījumā, ja viņā būtu notikusi vērtību pārvērtēšana, noraidot materiālismu kā visa pamatu. Galu galā domājošs cilvēks turpina attīstīties līdz mūža galam, īpaši vēlinās attīstības tips. Ja nu viņam būtu atklājusies cita patiesība, radusies citāda dzīves vērtības uztvere, bet, laikmeta disciplinēts, būtu bijis spiests paust tās pašas vecās un režīma par labām atzītās vērtības, tad tas būtu bijis traģiski. Taču to mēs nezinām, kādēļ pārsprīdumā par viņa uzskatiem tālāk par tiem, kādus pats dzirdēju, kad viņš vēl bija pusmūžā, nav iespējams iet. Te nepalīdz arī šīs pēdējās viņa publikācijas, jo ar tām ir kāda liela neērtība: nekādi nav nosakāms, par cik Jansons izmantojis vēsturisko materiālismu un par cik vēsturiskais materiālisms izmantojis Jansonu.

***

Un tomēr viņa personības izpratnei ir nācis vēl arī kas klāt: 1938. g. uzrakstītās personīgās piezīmes ("Īss mans dzīves stāsts"), kas, nedaudz saīsinātas, parādījās vispirms rakstu krājumā "Varavīksne" (1972), bet pilnīgi publicētas rakstu krājumā "Jānis Alberts Jansons" (Austrālijā, 1977). Te nu izrādās, ka Jansonam bijusi nopietna problēma, konflikts pašam ar sevi, kas nav vis ticis atrisināts, bet sarauts un nomests, lai sāktu citu – labāku dzīvi.

kādā mēs tad viņu sastapām, nenojauzdami, kāda dramatiska priekšvēsture bijusi viņa toreiz paustajiem viedokļiem. No jaunromantiskās dzejas, ko vairs lāgā necieta, viņš nebija vis ārā izaudzis, bet izlauzies un stipro dzīves apliecinātāju pulkā nebija vis organiski ieaudzis pamazīt, bet, varētu sacīt, iebēdzis, glābiņa meklēdams. Tātad: no vienas galējības otrā.

Jansons stāsta paskopā valodā, bet atklāti un godīgi, un tam, kas viņu pazina, šīs lappuses lasās ne bez aizkustinājuma. Nu redzam, ka Jansons bijis ļoti jūtīgs, sentimentāls jauneklis un palicis pasīvs sapņotājs līdz pat divdesmit astoņu gadu vecumam. Kas to būtu varējis iedomāties! Viņš raksta:

“... aizmaldījos pa taku, kas manus spēkus saistīja un paralizēja uz ilgiem laikiem. Tāds es toreiz nebiju viens (tāds toreiz bija laiks), bet man viss tas maksāja pārāk daudz dzīvības spēku. Proti: jau uz Jelgavu es atnācu ar neapmierinātu, kaistošu jūtu dzīvi, ko vecāku māja ne tad, ne arī vēlāk neprata remdēt. Še, Jelgavā, šīs ilgas pārvērtās maiguma alkās. Un te sākās mana nīksana jūtu dzīvē, sevišķi no 1909. gada. Es pavirši pazinu toreiz Poruka dzeju. Skaidri gan es atminu vasaras dienu, kad “Dzimtenes Vēstnesis” līdz ar Poruka dzejoļu nelielu izlasi atnesa ziņu par viņa nāvi. Man bija tad tik skumji, es jutu viņā sev tuvu cilvēku. Toreiz domāju: cik labi es būtu varējis pie viņa aizceļot un viņam savas sāpes teikt – viņš būtu mani sapratis... Tā bija 1911. gada vasara. Bārdu, kas tolaik ar savu dzeju jau arī nāca klajā, es nepazinu nemaz. Bet par visu to, par ko Poruks un Bārda skumst un pēc kā viņi ilgojas, arī man vajadzēja skumt. Pilsētas un skolas atmosfēra visu to lika man jo smagi un zemnieciski pamatīgi pārdzīvot.”

Te nu redzam, cik ļoti Jansonam bija pietrūcis laba skolotāja, par kādu vēlāk izvērtās pats, nestabilajai jaunatnei piepalīdzot ieturēt līdzsvaru, veicinot tās noturību uz pašas kājām. Klāt vēl nāca tas, ka Jansons, kā liekas, bija piederējis pie tiem, kas attīstās lēni un garīgu briedumu sasniedz tikai, kad jau krietni gados. Tā domāt mudina viņa jauneklīgās sapņainības gadi, kas ievilkušies tik neparasti gari, jo atmosfērā nav notikusi pat Pēterpils universitātē. Tur aizvadītie četri gadi beigušies ar tādu kā kapitulāciju pašam savā priekšā: nekas es neesmu, nav man pašam savas domas, sava sprieduma. – “Šis atklājums bija tik sāpīgs tāpēc, ka es tumši jau toreiz nojautu, ka vīram, lai viņš būtu šī vārda cienīgs, ir kaut kam jābū.”

Kad beidzot pienāca lūzums, viņš jau bija turpat trīsdesmit gadu vecumā. (“L. Bērziņa skolā manī notika lūzums” – tāpat 1919. – 1920.g., kad viņš strādāja Limbažu vidusskolā; vai “Priecīgs darbs ir laimīgas dzīves sākums” – paša piezīmēs 1920.g.) Nu Jansons “mīkstajai” dzejai pagrieza muguru, kā muguru pagriež smagam un grūti pārdzīvotam laikam. Bet dzīvē allaž ir tā, ka

kompensācijas izteicas pretstatos: infantils cilvēks var ārēji likties visai vīrišķīgs, sadists var būt salds un lipīgi laipns, pēc dabas kautrīgs var izcelties kā agresīvs utt. "Tāpēc manī tagad mīt organiska pretestība tiem, kas sevi šo nīkšanu nav pārvarējuši un slavē to kā dzīves augstāko un pēdējo dziļāko sasniegumu."

Tālāk viņš atbild arī uz paša uzstādītu jautājumu, vai un kāda bijusi šīs garīgās nīkšanas jēga viņa dzīvē: "... šie slimīgā ideālisma pārdzīvojumi man ir bijuši vajadzīgi kā literatūras skolotājam, kritiķim un literatūrvēsturniekam. Manas garīgās sava laika nīkšanas jēga te ir tā, ka es tagad nesu pats sevi vesela attiecīga literāra virziena izpratnes pamatus. Tie spriedumi, kas man tagad ir par šī (jaunromantiskā) gara daiļdarbiem, – tie ir manis paša spriedumi, toreiz pārdzīvoti un izciesti. Šie pārdzīvojumi man ir bijuši vajadzīgi, lai, saprotot, no vienas puses, Poruku un Bārdu, no otras, mūsu pašu zemes dzeju (tautas dzeju), es varētu par šiem autoriem un mūsu pašu dzeju mācīt tā, kā latviešu skolā un dzīvē to drīkst darīt un kā tas jādara."

Te nu mums atklājas Jansona paša aklais punkts: it kā ciešanas un pārdzīvojumi būtu viņam devuši Poruka un Bārdas dzejas izpratni. ("... manis paša spriedumi, toreiz pārdzīvoti un izciesti.") Patiesība taču ir tāda, ka pārmērības nekad neved pie izpratnes, bet, tiekot no tām vaļā, pie nolieguma, noraidījuma; reakcija paliek tās pašas emocionālās dabas, un tā nespēj dot respektējamu pamatu spriedumam. Arī viņš, pār mēru ieņemts, apreibina galvu un padara kājas kūtras, taču šāda negatīva pieredze vēl nedegradē viņu, ne arī reiz apreibušu paceļ viņa lietpratēja godā. Pārāk ilgi skumis un cietis, Jansons gan beidzot nokratīja paša sentimentalitāti, bet pāri palika tieksme noraidīt arī visu to dzeju, kurā bija sāpes un ciešanas. Šīs dzejas īstais kodols palika it kā nepamanīts, tas tika identificēts ar paša nu vairs neieredzēto sentimentalitāti.

Sava laika vilināts, bez zinīga pavadoņa svešā mežā iegājis, viņš tur apmaldījās. Tad nu saprotams, ka, pēc ilgāka laika beidzot klajumā tikušam, Jansona spriedumi par šo mežu, lai arī cik sirdsapzinīgi pie patiesības turoties (tās trūkumu neviens Jansonam nevar pārnest), varēja atbilst tikai viņa emociju iekrāsotajai subjektīvajai, nevis objektīvajai patiesībai. Tādēļ ir pavisām dabīgi, ka šī meža skaistumam un bagātībai Jansona stāstos bija pagrūti atklāties. Jansons no vienas puses un Poruks un Bārda no otras bija kā divi nesaderīgi, nesamērojami lielumi, kā: aktivitāte – meditācija; darīt – būt; dzīves apliecinājums – tās nepilnību noraidījums, citu vērtību, patiesības meklēšana.

Mums nav nekādu tiesību pārnest Jansonam, ka viņš ir bijis tāds un ne citāds, taču arī Jansonam nebija šādu tiesību iepretim Porukam, jaunromantiskajai dzejai vispār. Tikai tiktāl iebildumi pret viņu. Kur Jansonam šīs viņam

svešatnīgās dzejas priekšā būtu bijis jāizturas piesardzīgāk, izsakoties tikai informatīvi un izvairoties no vērtēšanas, savas robežas nesaredzējis, viņš tās pārkāpa.

Pie šīs dzejas īstas izpratnes Jansons varēja nonākt tikai vēlākos gadus, kad paša jaunības rūgtā pieredze jau nogulsņējusies un zaudējusi asumu, tā ļaujot šai dzejai tuvoties bez aizspriedumiem. Tad Jansons būtu varējis ieraudzīt, cik panikusi un primitīva būtu bijusi mūsu rakstniecība, ja tajā nebūtu bijis ne Poruka, ne Bārdas, ne Skalbes dzejas, ne arī šo dzeju ietekmes uz pārējo literatūru; tad būtu atklājies, ka gara dzīves avangards nav meklējams starp dzīves apliecinātājiem, bet tās kritizētājiem, pat noliedzējiem, labākas pasaules meklētājiem, nepraktiskajiem, pie kādiem palaikam pieder arī noskumis sapņotājs; būtu tad arī atzinis, ka sentimentalitāte un nīkšana ir tikai šīs dzejas neizpratnes sekla pavadparādība, visai izplatīta taisni starp praktiskajiem prāta cilvēkiem, starp kādiem nekad sentimentālo nav trūcis.

Autobiogrāfisko piezīmju uzrakstīšana varētu būt netiešs norādījums tam, ka vērtību pārvērtēšanas process ir jau aizmeties, jo sākusies atskatīšanās, kas mēdz būt pirmais solis uz pārvērtēšanu. Uz to norāda arī Jansona nostājas maiņa, kāda ar laiku iezīmējusies iepretī Bārdas dzejai, kad skepsi pamazīt aizstājusi draudzīga šīs dzejas tulkošana, vēlāk pat dziļa iejūta tajā. Bet ir arī iespējams, ka laikmets aizvilka priekšā barjeru, traucējot, aizturot šāda virziena tālāku attīstību un izteikšanos.

Pats svarīgākais viņa autobiogrāfiskajās piezīmēs ir tā atslēdzīņa, ko Jansons mums atstājis paša personības pamatu izpratnei. Tā ļauj labāk saprast to virsbūvi, kādu viņš uz šiem pamatiem uzcēla sava darba pirmajos divos gadu desmitos. Nu ieraugām, ka Jansons patiesībā bijis daudz jutīgāks cilvēks, nekā uz ārieni sevi parādīja. Pat Poruka noliegšanai nu dabūjam izskaidrojumu, un viņa noraidīgā nostāja vairs neliekas tik ļauna, kad to saprotam kā cilvēcīgu vājību, par kādu ir jāuzskata negatīvā reakcija pēc tam, kad smago konfliktu bija pārcietis.

Līvija Volkova

PAR KĀRLI STUDENTU

Kārlis Students dzimis 1892. gada 7. aprīlī Ērgemes pagastā rentnieku ģimenē. Mācoties tirdzniecības skolā Valkā, 1908. gadā jauneklis sāk publicēt savus pirmos dzejoļus. 1912. gadā viņš dodas uz Penzu, kur strādā par ierēdni muižā. Pēc Pirmā pasaules kara atgriezies Latvijā, Kārlis Students pievēršas žurnālistikai. No 1921. gada līdz 1931. gadam viņš ir laikraksta "Latvis" redakcijas darbinieks. Lidztekus šim darbam viņš izvēlas īpatnēju nodarbošanos – apceļot kājām Latviju un iznēsāt pa mājām pārdodamās grāmatas. Šajās kolportiera gaitās viņš gūst ārkārtīgi daudz interesantu iespaidu, kas tiek izmantoti septiņās prozas grāmatās: "Kolportiera piedzīvojumi" (1925), "Nelūgtos ciemos" (1925), "Vasara laivā" (1926), "Alfrēda Aizpura precības" (1929), "Trejdeviņās sētās" (1930), "Ceļinieks" (1938), "Ēnu spogulis" (1939). Kārlim Studentam ir arī dzejoļu krājumi – "Zvaigžņu krusts" (1923) un "Sarkanā sermukša" (1937).

30. gados Kārlis Students pārceļas uz dzīvi laukos, nodarbojas ar lauksaimniecību. Pēc 1944. gada viņš vairs npublicējas. Viņa pēdējā dzīves vieta ir Āraišu pagasta "Pūcēs".

Kārlis Students miris ar plaušu vēzi 1947. gada 10. jūlijā.

MANAS ATMIŅAS PAR KĀRLI STUDENTU

Kā sākās mūsu ģimenes pazišanās ar dzejnieku, rakstnieku, kolportieri Kārli Studentu?

Mani vecāki mūsu lauku mājā, Āraišu "Pūcēs", bija iekārtojuši nelielu pansiju – dažas telpas vasaras atpūtai. Tur par nelielu maksu vienkāršos apstākļos atvaļinājuma laikā varēja apmesties atpūtnieki. Pa lielākai daļai te mītinājās mūsu ģimenes paziņas, kā arī latviešu inteliģences pārstāvji. Te vairākas vasaras pavadījuši Marģeris Zariņš ar kundzi, gleznotājs Pēteris Kundziņš ar kundzi, aktrise Milda Zilava ar vīru komponistu Kārli Lietiņu, aktrise Mirdza Šmithene. Kādu vasaru, M. Zariņa aicināts, šeit atpūtās arī komponists Alfrēds Kalniņš. Četrdesmitajos gados, kara laikā, kādu laiku dzīvoja un gleznoja vācu gleznotājs barons Bodo fon Kampenhauzens. Taču ne vienmēr visas telpas bija aizņemtas, un 30. gados mana māte avīzēs ievietoja sludinājumu, ka tiek izīrētas istabiņas skaistajā Āraišu apkārtnē. Uz šo sludinājumu atsaucās rakstnieki Kārlis Students un Jānis Vainovskis, kuri noteiktā datumā ar vilcienu ieradās Āraišu stacijā. Mana māte, kā solīts, bija aizbraukusi viesiem pretī. Tā kā viņi nebija vēl pazīstami, tad manai mātei netieši gadījās noklausīties rakstnieku sarunu: ja tanīs "Pūcēs" nebūšot labi un pieminētās lauku putras nebūšot garšīgas, tad jau pēc pāris dienām varēšot laisties atpakaļ uz Rīgu.

Dzīvē tomēr iznāca pavisam citādi. Rakstnieki K. Students un J. Vainovskis šo vasaru pavadīja "Pūcēs", kur iepazinās un sadraudzējās ar mājiniekiem un interesanto vasarnieku sabiedrību. Turpmāk vasarās K. Students bieži atpūtās "Pūcēs" un vēlāk, sākoties karam, pārnāca šeit, laukos, uz pastāvīgu dzīvi. Te viņš aizņēma otrā stāvā dzīvoklīti, kur nodzīvoja līdz savai pāragrajai nāvei 1947. gadā.

KRĀJUMOS NEPUBLICĒTI DZEJŌJI

Āraišu kalnajā

Āraišu kalnajā stāvu –
Sarkans kā magones zieds
Debesīs izkvēlo riets,
Vakars met sudraba āvu –
Āraišu kalnajā stāvu.

Vakars met sudraba āvu –
Blāzmo vēl ezers, bāl lauks,
Kur gan tu esi, mans draugs?
Rokā vīst zieds, ko tev rāvu –
Āraišu kalnajā stāvu.

Rokā vīst zieds, ko tev rāvu –
Ceļš, kas pie tevis ved, ilgš,
Vakars jau krēšļojas zilgs,
Āraišu kalnajā stāvu.

Vecā grāmatu lāde

Šai dārza klētiņā, kur savītušas zāles
Un veci vaiņagi par Jāņu nakti min,
Stāv lāde aizdurvē, kur zirnekls tiklu tin,
Un krustam sakrautas guļ velējamās vāles.

Šī lāde brīnišķā. Tai manas sapņu tāles,
Mans bērna dienu prieks – kas to gan neatmin,
Ja kādreiz vaiņagu no atmiņām sev pin,
Kad uzpūš skumju vējš no tumstošās jau gāles.

Kā toreiz vasarās, līdz tikko mājās dzīts
Bij steigā ganāmpulks, pilns satraukumu saldu
Es lādē rakņājos, ko ņemt sev atkal līdz.

Un jāteic – romāns vecs, kur varons galvas skalda,
Man likās jaukāks tad, kā sējums moderns, glīts,
Kas tagad istabā nu priekšā guļ uz galda.

Vētrains vakars

Ap Elkšķeni, Ugāli, Usmu
Vēls vētrains vakars – vej –
Kā briesmīgs nezvērs, pilns dusmu,
Caur birzīm un ataugām skrej.

Viņš norauj pēdējo lapu,
Ko auklē vēl alksnis un bērzs,
Viņš dzied tik par nāvi un kapu,
Pats sadrūmis, nikns un sērs.

Caur mākoņu kalniem lien mēness,
Te pazūd, te smaida tā vaigs –
Krīt zaros, lūk, sudraba plēnes
Un ēnu spokainums baigs.

Pie bērza atspiedies, stāvu –
Sveiks, veļu vakar, sveiks!
Cērt kokos vētraino āvu,
Bet nedomā – dzīvot tie beigs.

Nē, paklau, kā sasaucas zari,
Ik pumpurā sīkā guļ spēks,
Kas vada pret pavasari,
Pret sauli, kas mirdzoša lēks.

Kārlis Students

GRĀMATA

Grāmata – cilvēka domu, ilgu, atziņu gaišais, skaistais zieds. Krēslainā vakara stundā, kad pēc dienas darba un kņadas es ienāku savā istabā, man pretim plūst tava brīnišķīgā, valdzinošā smarža. Draugi, nebrīnieties, nesakat – tā varbūt papīra, drukas krāsas smarža. Nē, tā ir gara, gaišu jausmu, prieka, skaidrības, kultūras straume, kas līdzīgi rožu elpai list no grāmatas. Tā ir klusa, neuzbāzīga dvēseles valoda, kas bez trokšņa, bez vārdiem skan telpā. Nav nekā, un tomēr – vēsmo kaut kas gaišs, priecīgs, spīrgts, ko nedzird auss, bet sajūt sirds. Tā aukstā februāra dienā var sajūst pavasari, kas skan aizskrejošā vēja šalkā, šūpojas zilganā mākoņa strēlē.

Grāmata – cilvēka dzīves ceļa mūžīgais pavasaris, atjaunotne, augšupeja. Gara gaismas gaišā lāpa, kas pagriež gaitu pret tāliem apvāršņiem. Grāmata – cilvēka labākais draugs, tava valoda ir klusa, mierīga, samtaina – tu runā, stāsti, māci, padarot ikvienu lielāku, gudrāku, cildenāku, krietnāku.

Grāmata – mīļais, jaukais draugs, ilgus gadus man bija lemts ar tevi staigāt vienus ceļus – kopā priecāties un arī skumt. Katram cilvēkam ir kāda dziņa, vēlēšanās, tieksme, kas visvairāk patīk, vislabāk izdodas. Biju iedraudzējies ar grāmatu un, lūk – man patika ņemt plecos smagu somu un apstaigāt dzimtenes lauku sētas. Tie ir gaiši gadi manā dzīvē, ko es atceros ar lielu patiku. Vēl tagad daudzreiz kā putnam man gribas pārlidot tos 6000 kilometrus, no kuriem 3000 km nostaigāju kājām, 2000 km nobraucu vilcienos, bet 1000 km – laivā pa mūsu dzimtenes upēm, visur nesot līdz savu iemīļoto grāmatu somu. Es to darīju ar lielu prieku un bieži vien nemaz nejutu, ka apm. 30 – 35 kg smagā soma bija noberzusi jēlu muguru. Tikai vakaros, atkrītot kaut kur uz sienu klēpja jeb gultā, atminējos, ka uz muguras grūti gulēt.

Vai es skumu par to? Ai, nē. Otrā dienā pirmā aptiekā nopirku vazeliņu, uzmeklēju klusu meža stūri, ierīvēju jēlo muguru, un – atkal bija labi. Arī smagā soma pamazām palika vieglāka, bet sirds priecīgāka par katru grāmatu, katru vismazāko sējumiņu, ko varēju atstāt klusā lauku sētā, kur tik maz bija drukātā vārda.

Vai nācās tas viegli? Ai, grāmata, mīļais draugs, toreiz tavs ceļš uz tautas sirdi bija diezgan ass un ērkšķains – tas bija pirms Prezidenta Kārļa Ulmaņa 28. janvāra Draudzīgā aicinājuma.

– Grāmatas – ko ar tām, vai no viņām kāds paēdis vai padzēris. Ejiet vien tālāk, mums nekā nevajaga, – bija visvairāk dzirdētā atbilde.

– Man ir arī praktiskas grāmatas – par lauksaimniecību, lopkopību, dārzkopību, – ieteicu savu precī un tik viegli nebiju dabūjams projām.

– Eh, nesiet mums, ko zemei likt virsū, lopiem dot iekšā, tad mēs paši arī būsīm gudri bez visām jūsu grāmatām. Mūsu tēvi un tēvu tēvi mācējuši zemi apart un apsēt, kustoņus apkopt un izslaukt, vai nu mēs to nemācēsīm.

– Viss dzīvē mainās, iet uz augšu pretim lielākai pilnībai. Lai tiktu citiem līdz, jāievēro mācītu agronomu pētījumi, izmēģinājumi, atzinumi.

– Ko šie zin, paprasi viņiem, vai tie māk kartupeli izvārīt, ka to nevar pārkost. Es, lūk, to māku, – ņēmās kādreiz man iegalvot vecs virs.

Reizēm ilgi un gari bija jākrusto šķēpi par grāmatu derīgumu, nozīmi. Bieži panākumi radās, pārejot uz citām runām un tā iemantojot ļaužu uzticību. Tad cieņa pret grāmatu atausa ātrāk un soma vērās vieglāk. Katrā mājā, katrā vietā bija vajadzīga sava metode un pieeja, vērojot ļaužu psiholoģiju, noskaņojumu, gara stāvokli. Tā bieži radās panākumi un cieņa pret grāmatu. Taču bija arī mājas un ļaudis, kur nelīdzēja nekas.

– Jūs jau pats esat akls palicis, krāmēdamies ar grāmatām. Vai gribat, lai mēs ar tādi paliekam, – kāds saimnieks norādīja uz manām brillēm.

Man gandrīz nebūtu, ko teikt, ja turpat nestaigātu kāds brillots sievišķis. Jautāju, vai arī viņai tās brilles gadījušās no lielas krāmēšanās ar grāmatām. Šāds aizrādījums tā sanikvoja saimnieku, ka viņš mani ar suni izdzina no mājas.

Vai es par to skumu? Nepavisam ne. Mierīgi gāju tālāk un prēcājos, kad atradu mājas, kurās pēc manas somas nāca ļaudis, gaismu, prieku un veldzi meklēdami.

Lai vieglāk iekarotu ļaužu sirdis, kādu laiku blakus grāmatu somai nesu patafonu. Toreiz laukos vēl tik dziļā saknes nebija laidis radio, un ar mūzikas palīdzību bija vieglāk dabūt vaļā grāmatu somu. Daudzi par mūziku tā sajūsminājās, ka gribēja maksāt. Es naudu, protams, neņēmu, bet lūdzu iegādāties kādu grāmatu.

– Kā nu neņems, mūziku klausījušies, ta' jau jāpaņem kas būs, – sprieda ļaudis.

Tādā ceļā, man aizejot, vienā, otrā vietā uz galda palika pa grāmatai, kas citādi tur nebūtu nokļuvusi. Un, ja jau palika, to droši vien arī izlasīja un dažā labā sirdī arī iekvēlojās tās burvība.

Ar lielu prieku un gandarījumu vēroju, ka iebildumi pret grāmatu gandrīz visur nāca no veco ļaužu mutēm, kamēr jaunatne pret viņām izturējās ar cieņu

un, cik vien iespējams, tās arī iegādājās. To liecina arī tas, ka savos gājienos atstāju tautā grāmatas par apm. 7000 latiem.

Grāmata – mīlais draugs, ass un ērkšķains bija tas ceļš, ko mēs kādreiz staigājām. Tas bija toreiz, kad pār mūsu zemi vēl nebija atskanējis Valsts prezidenta Draudzīgais aicinājums. Tad vēl bija ziema, daudzas sirdis stinga vienaldzības un kūtruma ledū.

Dzīve pārveidojas, iet uz augšu – pretim gaišiem, skaidriem apvāršņiem. Draudzīgais aicinājums atnesa arī tev, grāmata, pavasari. Krāšņi atplauka un sāka ziedēt Zelta ābele. Un nu viņa nes bagātīgus augļus. Kā platas, varenas upes, vizmodamas un mirdzēdamas, uz visiem mūsu dzimtenes novadiem plūst tavas straumes, sasniegdamas jau 1 500 000 eksemplāru. No skolām, bibliotekām, lasītavām pāri visiem mūsu zemes ciemiem, pilsētām, mājām plaukst tava gaisma, vēsmo tava elpa, atver, sasilda sirdis, padara tās gaišākas, skaidrākas, atziņu bagātākas.

Grāmata, teic paldies tam Vīram, no kura mutes atskanēja Draudzīgais aicinājums, kas vislabāk, visdziļāk izprata tavu un savas tautas dvēseli un pavēra ceļu tavam slavas, gara gaismas un uzvaras gājenam.

K. Studenta raksta publikācijā respektēta autora rakstība un interpunkcija.

Jānis Andersons¹

PULKVEDIS UN RAKSTNIEKS XX GADSIMTA PĀRVĒRTĪBĀS

No visa, pie kā dzīvē stājis
Uz brīdi vai ar' garāmgājis,
Tik viena pieķersšanās man bij ļauta:
Tev – mana tauta.

(A. Plensners)

Aleksandru Plensneru simtgadē vispirms lai pieminam kā kareivi – cīnītāju par Latvijas brīvību abos pasaules karos, vienu no 18. novembra brīvvalsts un tās armijas pamatlicējiem. Tā viņu arī godāja – par pulkvedi. Tikai retajam zināms, ka A. Plensners vairāk nekā pusgadsimtu darbojies latviešu rakstniecībā. Viņa vārds Latvijā nav minēts lielajos literatūras vēstures sējumos ne pirms, ne pēc Otrā pasaules kara. Lasot A. Plensnera stāstus un abas trimdā izdotās memuāru grāmatas “Divdesmitā gadsimta pārvērtības” un “Pret vētrām un negaisiem”, atmiņā paliek suģestējošā autora personība ar bagātu dzīves pieredzi un sava laikmeta izjūtas vienreizīgumu.

1892. gada 25. aprīlī Grašu pagasta Lejas Pakuļu mājās saimnieku Jāņa un Annas ģimenē piedzima dēls Aleksandrs. Tai pašā gadā Grašos savas skolotāja darba gaitas sāka viņa novadnieks, rakstnieks Augusts Saulietis. 1900. gadā, kad A. Plensners sāka apmeklēt Grašu pagastskolu, A. Saulietis, nevarēdams arniecīgo skolotāja algu iztikēt, devās uz Kaukāzu. Pēc sešām ziemām pagastskolā un Cesvaines draudzes skolā arī Lejas Pakuļu saimnieka vienīgais dēls nepalika tēva mājās, bet devās uz Mangaļu jūrskolu. 1913. gada pavasarī A. Plensners ieguva tālbraucēju kuģu kapteiņa tiesības, bet jūrniecība viņu nevilināja. Viņš iestājās Maskavas Šaņavska universitātē, Jurisprudences nodaļā. Tur tolaik mācījās krietns pulciņš latviešu. Šaņavska universitātē studenti, galvenokārt latvieši, dalījās divās pretēju uzskatu nometnēs – marksistos un nacionāli noskaņotajos marksisma apkarotajos. Pirmie bija vairākumā, pie tiem piederējis arī Arveds Švābe. “Mūsu trijotne – Linards Laicens, Pāvils Rozītis un mans mazumiņš (gan ne miesās), kas visur turējamies cieši kopā, bijām visniknākos marksistu apkarotajos, tāpēc traču dēļ vien jau neizlaidām nevienu Višeslavceva lekciju.”² Doc. Višeslavceva lekcijas ar aso un asprātīgo marksistu kritiku parasti sašķēla auditoriju divās karojošās nometnēs un izraisīja vētrains diskusijas.

Par Krievijas un Rietumu augstskolu lomu latviešu inteliģences izaugsmei A. Plensners savās atmiņās vēlāk rakstīja: "Tērbata, Berlīne (Kronvalds), Pēterpils, Maskava, paverot plašākus garīgos apvārsņus, nekā savā laikā tas bija pa spēkam vāciski birģeliskajai Rīgai, ir devusi daudz ierosmes mūsu nacionālai apziņai un drosmei."³

Šajā laikā A. Plensners nopietni pievērsās literatūras studijām, un 1914. gada 2. maijā laikraksta "Lidums" literārajā pielikumā parādījās viņa pirmā publikācija – dzejolis "Labirintā".

Pirmā pasaules kara sākums radikāli izmainīja A. Plensnera tālākās gaitas. "Liela daļa latviešu zemes jau bija vāciešu rokās. Vēl lielāka daļa bija krievu iztukšota un nopostīta, lai vācieši saņemtu tikai tukšumu. Man likās, ka nevaru vairs ilgāk stāvēt nomaļus, ka arī man jāstājas karotāju rindās, necerot gan ar to grozīt kara norisi. Tomēr jutu, ka nedrīkst tik pasīvi un tik inerti pieņemt to, kas ar mums notiek."⁴ Tāpēc A. Plensners 1915. gada rudenī iestājās Maskavas Aleksandra kara skolā un, pēc nepilna gada to beidzis kā jaunākais virsnieks, pēc paša lūguma tika nosūtīts uz 4. Vidzemes latviešu strēlnieku bataljonu. A. Plensners piedalījās kaujās pie Smārdes 1916. gada augustā un Ziemeļsvētku kaujās pie Ložmetējkalna 1916. – 1917. gadu mijā.

1917. gadā pēc A. Plensnera ierosmes tika nodibināta Latvju kareivju nacionālā savienība (LKNS) kā opozīcija tolaik lielnieciski noskaņotajam strēlnieku vairākumam. No LKNS sastāva vēlāk radās brīvās Latvijas pirmās karaspēka vienības. 1917. gada septembrī Cēsīs A. Plensners organizēja un vadīja LKNS laikrakstu "Laika Vēstis", kam bija liela loma latviešu strēlnieku nacionālās apziņas veidošanā. Līdz ar komunistu uzvaru Krievijā 1917. gada nogalē Ziemeļvidzemē strēlnieku, bezzemnieku un kareivju izpildu komiteja (Iskolats) pasludināja sevi par augstāko varu Latvijā. Lielinieku teroram sākoties, laikraksts "Laika Vēstis" vairākkārt mainīja nosaukumu, līdz tika aizliegts pavisam. "Pagaidu valdības laikā, vienalga, kāds bija tās mainīgais sastāvs, varēja runāt un rakstīt, ko gribēja. To visaktīvāk un ar visefektīvākiem lozungiem izmantoja lielinieki. Mēģinājumus to apturēt izkliedza par brīvības žņaugšanu. "Demokrātija neprot sevi aizstāvēt," žēlojās gudri sajūtīgais Skalbe. Ticēja tautas saprātam. Vara – kā tad mēdza teikt – mētājās uz ielas. Tā likās kaut kas reakcionārs, pretīgs, un tāpēc brīvības vārdā negribēja un nedrīkstēja tai pieskarties. Līdz Ļeņins teica: "Ir tāda partija." Partija, kas grib saņemt varu. To arī pacēla no ielas. Viegli kā spalvu. Un padarīja smagu kā sviņu, šauteņu un naganu sviņu."⁵

A. Plensners bija spiests bēgt uz Pēterpili, bet jau 1918. gada pavasarī, kad vācieši ieņēma visu Vidzemi un Latgali, viņš ar viltotiem dokumentiem at-

griezās tēva mājās. Par šo atgriešanos A. Plensners savās atmiņās rakstīja: "Soļoju nesteigdamies, ar "acīm glāstot" pazīstamas, atmiņām saistītas vietas. Kara gados projām braucot, biju nodomājis, ka varbūt visu to redzu pēdējo reizi. Biju arī domājis, kā jutīšos, kad būs beidzies garais, apnikušais un vienmēr draudīgais karš. Tagad tas nu bija beidzies. Un man, kā toreiz domāju, uz visiem laikiem. Kā dzīvošu, ko darīšu? Par to daudz nedomāju. Ideāls bija Diogens mucā. Turpmākā darbība, vienalga, ko tā dod vai nedod, likās literatūrā. Tā arī zināmā mērā šī gājiena ieskaņas esmu "izlējis" tai vasarā pasāktās poēmas ievadā, kurā tad arī līdzī izlijusi laba daļa pašai poēmai nodomātā. Laikam tāpēc arī daudz tālāk netiku. Gluži tāpat kā vēlāk. Kad bija iznācis manis tai pašā vasarā un rudenī rakstītais (un patiesībā nepabeigtais) stāsts "*Antica Fiamma*", Viktors Eglītis, mani sastapis, teica: "Jūs esat uzrakstījis labu stāstu, bet jūs esat pateicis tik daudz, ka šaubos, vai jums vairs būs ko teikt." Ne mazāk jauki to bija pateicis jau agrāk jūrskolas 3. klasē mūsu krievu valodas skolotājs Vitoliņš, domrakstus izsniedzot: "Plensner, jums, liekas, it kā būtu poētiskas uguntiņas dzirkstelīte." Un, redzot mani glaimoti nosarkstam, nopūzdamies piebilda: "Neuztraucieties, gan apdzisis!" Ak tu gudrie cilvēki! Bet vai varētu prasīt tādu gudrību no manis? Visu mūžu pie tādas neesmu ticis. Un līdz šai dienai vēl tuvs tam pašam grēkam. Kaut vai domās. Toreiz likās, ka ne tikai būs, ko teikt, bet arī tā, kā neviens vēl nav tei-cis utt. Tas jau jaunības dabā – domāt, ka tieši ar tevi ienācis kaut kas jauns un nedzirdēts, vēl nekad neizteikts pasaulē. "Gan apdzisis." Nav ko uztraukties."⁶ Stāstu "*Antica Fiamma*" (kura virsraksts ņemts no Dantes "Dievišķās komēdijas" un tulkojumā nozīmē – sena liesma) 1920. gadā ar R.Sutas zīmētu apvāku izdeva Augusta Mežsēta apgāds "Vaiņags" Rīgā.

1919. gadā – tolaik jau kapteinis – A. Plensners organizēja nacionālo armiju un bija tās ģenerālštāba priekšnieks laikā, kad Latvijas Pagaidu valdība (Ulmaņa kabinets) atradās Liepājā. 1920. gada 18. novembrī par nopelniem Latvijas neatkarības labā viņš tika paaugstināts par pulkvežleitnantu. 1920. gada janvārī A. Plensners izveidoja laikrakstu "Latvijas Kareivis" un bija tā atbildīgais redaktors (1920 – 1922; 1932 – 1937); par līdzstrādniekiem tika pieaicināti Jānis Grīns, Ernests Blanks, Aleksandrs Grīns, Viktors Eglītis, Arturs Kroders u. c. . Tai pašā 1920. gada janvārī A. Plensners salaulājās ar Elzu Fīlholdi. Viņa un ārlietu ministra Z. A. Meierovica kundze Anna bija māsas un abas arī Meierovica māsiņas. Plensners savās atmiņās rakstīja, ka "sarecināšana bija galvenokārt Meierovica paša "sasniegums"".

Atmiņās par A. Plensneru viņa 99 gadu atceres reizē (1991.g. 25.IV) ar šo rindu autoru dalījās Z. A. Meierovica vecākais dēls Helmūts Meierovics, kas

vasaras kopš 20. gadu beigām pavadīja sava tēvoča dzimtajās mājās Lejas Pakuļos:

“Sandiņš (tā visi radi Plensneru sauca) bija gara auguma un fiziski spēcīgs, sarunās bieži mīlēja ironizēt un jokot, un tas viņam izdevās šarmanti. Reiz, braucot pajūgā vairākas verstis no Lejas Pakuļiem uz Cesvaines staciju, viņš man visu ceļu no galvas skaitīja savus dzejoļus.

Kādudien, 1933. gada vasarā, apstaigājot Pakuļu laukus, Sandiņš pirmo reizi sāka ar mani runāt kā ar pieaugušu. Palika atmiņā viņa politiskie spriedumi par Saeimas darbību un ekonomiku un viņa izklāsts, kā stāvokli uzlabot. To gadu vēlāk arī izdarīja K. Ulmanis. Vēlāk man nāca prātā, vai tikai Sandiņam nebija kāds nopelns šai lietā, jo viņš bija ģen. J. Baloža politiskais padomnieks. Vēl atmiņā notikums no tā laika, kad Plensners bija militārais atašejs Berlīnē. 1939. gadā, kad tika noslēgts Latvijas un PSRS līgums par kara bāzēm Latvijā, viņš negaidīti ielidoja no Berlīnes Rīgā un, kā parasti, apmetās pie mums, bija ļoti satraukts un drūmā noskaņojumā. Viņš visu nakti rakstīja un sastādīja ziņojumu valdībai par eventuālo militārā un politiskā stāvokļa izveidošanos Latvijā pēc līguma parakstīšanas. Arī man radās iespēja iepazīties ar šā ziņojuma saturu. Tur bija aprakstīts mūsu armijas tuvākais liktenis un politiskā stāvokļa pārmaiņas Latvijā drīzā nākotnē. Visas Plensnera prognozes piepildījās 1940. gada notikumos un sekojošā Baigajā gadā. Šo ziņojumu viņš esot nodevis ģen. J. Balodim. Bija nodoms šo ziņojumu darīt zināmu prezidentam, bet tas neizdevās, jo ārlietu ministrs V. Munters cēla iebildumus.

Es savu tēvoci A. Plensneru uzskatīju par gudrāko un tālredzīgāko cilvēku un politiķi, ko arī neslēpu no saviem draugiem. Tā pēc atgriešanās no Vorkutas vergu nometnes, kad čeka sāka mani pratināt, Plensneru viņi nosauca par manu garīgo tēvu, ko uzskatu par pagodinājumu vēl šodien.

Mūsu pēdējā tikšanās bija Liepājā 1945. gada aprīlī, kad Sandiņš atsūtīja man ziņu ierasties pie viņa uz kuģa, kas drīzumā gatavojās doties uz Vāciju. Tai laikā es dienēju Latviešu leģiona zenītbaterijā, kas bija izvietota Liepājas kara ostā netālu no minētā kuģa noenkurošanās vietas. Biju ģērbies darba kombinēzonā un tīrīju 8,8 cm lielos lielgabala šāviņus, tādā izskatā arī devos uz kuģi, jo laika līdz tā atiešanai bija atlicis maz. Tiku ievests kuģa salonā, kur sēdēja eleganti vācu ģenerāļi un pulkveži – arī Plensners. Manas personas nepiedienīgā ierašanās pārtrauca oficiera sarunas, bet Sandiņš mani nomierināja, sacīdams: “Tie sprukstiņi mūsu mēli nezina, runāsim īsi un atklāti – šī ir tava pēdējā izdevība glābties – ej mašīntelpās, un braucam uz Vāciju, varbūt izdosies. Ja neizmantosi šo izdevību, tad domāju, ka satiksimies vairs ne agrāk

kā pēc divdesmit gadiem." Visi zinājām, ka karš iet uz beigām un Vācija to ir zaudējusi, bet daudzi cerēja, ka Rietumu lielvalstis karu turpinās un, izmantojot krievu lielos zaudējumus, tos viegli uzvarēs. Šis noskaņojums un karavīra biedriskums neļāva man tēvoča padomam paklausīt. Un Sandiņa minētie divdesmit gadi izlikās tik neticami... Bet pagāja divreiz divdesmit gadi, un mūsu satikšanās tā arī palika neiespējama."

Latvijas brīvvalsts laikā A. Plensners ar ģimeni dzīvoja Merķeļa ielā 8, dz. 7 un no 1920.gada atsāka Maskavā pārtrauktās studijas Latvijas universitātes Filozofijas un vēstures nodaļā. 1922. gada pavasarī A. Plensners tika uzņemts studentu korporācijā *Lettonia*, bija LU studentu padomes priekšsēdis un viens no akadēmiskā žurnāla "*Universitas*" dibinātājiem un tā pirmais galvenais redaktors.

Būdams Latvijas armijas Galvenā štāba Apmācības nodaļas priekšnieks (1922–1931) un LU students, A. Plensners vienlaikus pildīja virkni sabiedrisku pienākumu – bija Dailes teātra direkcijas loceklis, Latvijas Preses biedrības priekšnieka vietnieks un Latvijas Penkluba biedrs. Tāpēc maz laika atlicis rakstniecībai, viņa retās publikācijas šai laikā izkaisītas periodikā, grāmatā izdots vēsturisks apcerējums "Latvijas atbrīvošanās, I"(1928). Pēc LU beigšanas (1934) A. Plensners iestājas Latvijas Augstākajā karaskolā. 1936. gada 18. novembrī viņš tika paaugstināts par pulkvedi. 1937. gada aprīlī pulkvedi A. Plensneru iecēla par militāro atašeju Vācijā, un viņš ar sievu un bērniem (meitas – Margita, Silvija un Mirjama, dēls – Zigrīds) pārcēlās uz dzīvi Berlīnē. Ja A. Plensners būtu palicis Latvijā, iespējams, pēc okupācijas 1940. gadā viņu būtu piemeklējis daudzu citu Latvijas armijas virsnieku traģiskais liktenis. Par šo laiku A. Plensners vēlāk ar sarūgtinājumu rakstīja: "Ja tautas dzīvība ar to būtu saglābta, tad tiešām būtu pierādījums, ka tomēr labāk "uz ceļiem dzīvot nekā stāvus mirt". Taču neļāva un neļauj mūsu tautai arī uz ceļiem daudz maz neapdraudēti dzīvot. Un "leģendas" arī nav. Nav tā spēka, kas dotu mums lepnumu un pienākuma pilnu mantojumu tālāk... Tautas liktenis būtu citāds, ja būtu jau tad izrādīta pretestība."⁷ 1941. gada jūlijā, kad padomju spēki no Rīgas bija padzīti un sāka darboties vācu okupācijas varas iestādes, pulkvedis A. Plensners atgriezās Rīgā. 1943. gadā tika izveidots "Latviešu SS brīvprātīgo leģions" un uzsākta mobilizācija. Leģiona ģenerālinspektors ģenerālis Bangerskis pieaicināja A. Plensneru par Latviešu leģiona ģenerālinpektora štāba priekšnieku. Vēlāk vāciešiem bieži nebija pieņemama pulkveža A. Plensnera nacionālā stāja. 1944. gadā viņš tika pārcelts par pulka komandieri un drīz pēc tam nepamatoti nodots kara tiesai, kurā viņu attaisnoja. A. Plensners 1944. gada oktobrī ar ģimeni izbrauca no Liepājas uz Dancigu un

kara beigu posmā dzīvoja Lībekā. Pēc kara A. Plensners darbojās latviešu bēgļu organizācijās un 1950. gadā izceļoja uz Zviedriju. Sākumā pulkvedis strādājis fabrikā, vēlāk bijis arhīvu darbinieks Zviedrijas aizsardzības dienestā. Trimdā A. Plensners rakstījis daudzus rakstus latviešu preseī, kopā ar Pāvilu Klānu rediģējis ģenerāļa Bangerska atmiņas, darbojies Zviedrijas latviešu laikraksta "Latvju Vārds" redakcijā, bijis ievēlēts par Latvijas Penkluba prezidentu trimdā. Tuvojoties 90 gadu mūža sliekšnim, A. Plensners sarakstīja memuāru grāmatas "Divdesmitā gadsimta pārvērtības" (1978) un "Pret vētrām un negaisiem" (1982), kurās pulkveža personīgā dzīves pieredze un daudzi fakti veido spilgtu laikmeta ainu posmā no gadsimta sākuma līdz 1921. gadam. 1982. gada 18. novembrī A. Plensneram tika piešķirta PBLA Tautas balva. Drīz pēc tam pulkvedis pabeidza darbu pie trešās memuāru grāmatas, kurā apcerēja Latvijas brīvvalsts un Otrā pasaules kara laiku. Šis manuskripts viņa dzīvoklī Stokholmā nenoskaidrotos apstākļos tika nozagts. A. Plensners to ārkārtīgi pārdzīvoja; tas bija viņa pēkšņās saslimšanas cēlonis, un jau drīz – 1984.g. 3. aprīlī, kādas otrdienas vakara stundā, – Stokholmas priekšpilsētā Handenā savā dzīvoklī ģimenes un dažu draugu klātbūtnē viņš aizgāja mūžībā. A. Plensnera pelnu urna apglabāta Stokholmas Meža kapos.

A. Plensnera atstāto devumu daiļliteratūrā vistrāpīgāk raksturojis Andrejs Johansons: "Lai cik patīkami būtu apgalvot pretējo, tomēr ir tā, ka aktuāla, ne pēc nāves iemantota slava visbiežāk mēdz apciemot tos rakstniekus, kas paši vairāk vai mazāk palīdz tai atnākt. Plensners šai ziņā nav darījis nekā... Plensnera atturības dēļ dažs labs literāts, kura "specifiskais svars" daudz zemāks, interpretēts un cildināts nesalīdzināmi plašāk par viņu..."

Tais vērtējumos, kas lasīti vai dzirdēti par Plensnera epiku, palaikam norādīts, ka "*Antica Fiamma*" esot teicams, kamēr garais stāsts "Tirgotājs Klucis jeb salauztās sirdis" (iespiests 1923. gadā "Latvijas Vēstneša" pielikumā) vājāks darbs. Par to var būt dažādās domās. Vājākais moments kā vienā, tā otrā ir kompozīcija: abi atgādina romānu konspektus...

Abi šie darbi parāda divas sejas: sensiblu, mazliet nogurušu donžuānu, kas klusu rezignē un filozofē, un – smalku vērotāju, kas "dzīves grimasēm" atbild vai nu ar smīnu, vai ironiskiem smiekliem... Dzejai klusināts, pārsvarā elēģisks raksturs: tajā dominē atmiņas un refleksijas par sen aizgājušu mīlestību, par nenovēršamo, taču tādēļ ne mazāk skumīgo novecošanās un iznīcības procesu, reizēm daži patriotiski motīvi individuālā pieejā, bez tieksmes kaut ko sludināt vai, kā nereti notiek, palepoties ar savu patriotismu. Atsevišķi stāv Plensnera garākais ritmā un atskaņās radītais darbs – poēma "Laukos" (iespiesta 1920. gadā "Latvijas Kareivī"), kas diemžēl nav pabeigta, taču nepārprotami rāda

tradīciju, kam autors simpatizē un vēlas piekļauties. Tā ir Puškina Jevgeņija Oņeģina tradīcija...

“Kā var aizmirst to, ko reizi mīlējis!” izsauca Plensners kādā dzejolī. Nav šaubu, ka viņš aizvien ir mīlējis rakstniecību. Un tomēr – viņam vajadzēja to atcerēties biežāk.”⁸

A. Plensnera stāsti “*Antica Fiamma*” (1918), “Tirgotājs Klucis jeb salauztās sirdis” (1923), “Papardes zieds” (1924) un “Sagandēts prieks” (1932) izdoti atkārtoti 1982. gadā “Atvases” apgādā Zviedrijā kopkrājumā “*Antica Fiamma*” ar autora pēcvārdu. Visos šais stāstos dažādas mīlestības izjūtas un pārdzīvojumi psiholoģiski pārliecinoši skatīti gan dievinošām un jauneklīgi biklām, gan skeptiķa un ironizējoša prātnieka acīm.

Kārļa Skalbes “Rakstu” trimdas izdevuma 6. sējumā (apgāds “Daugava”, 1955) ievietots garāks A. Plensnera apcerējums “Dzejnieks un karš” – par K. Skalbes Pirmā pasaules kara piezīmēm “Sarkanās lapas”. Kā profesionālam kareivim A. Plensneram nav palikušas nepamanītas dažas neprecizitātes un pārspilējumi K. Skalbes kara tēlojumos (piem., par vācu armijas zvēribām), bet viņš atzinis, ka “nevienā vēsturē, nevienā stāstā vai romānā nav kāds latviešu tautas dzīves posms parādījies tik reljefi un dzīvi dokumentēts kā šai “feletonu” virknē” (207. lpp.).

Neatkarīgās Latvijas preses celmlauzis un latviešu militārās preses nodibinātājs A. Plensners pats savulaik atzinis, ka viņa galvenais žanrs – publicistiķa un vēstures apcerējumi. Kad iznāca laikraksta “Latvijas Kareivis” simtais numurs, kāds lasītājs tā redaktoram vēltija rindas:

Bet tas, kam plecos guļ šī nasta visa,
Tas Plensners – rakstus kopā vāc un lasa.
Par to tam Antica fiamma dzisa,
Un vēlti dažs pēc viņa dzejām prasa.

20. gados Latvijas presē A. Plensners regulāri publicēja kritikas par Aspazijas, Ā. Alunāna, A. Brigaderes, V. Damberga, Anša Gulbja, A. Saulieča, M. Valtera u. c. autoru lugu pirmuzvedumiem Rīgas teātros, vēltīja rakstus G. Žibalta, D. Akmentiņas, A. Amtmaņa - Briedīša, T. Podnieka skatuves darba jubilejām, vērtēja aktrises Marijas Leiko viesizrādes Rīgā. Reizumis A. Plensners savas kritikas parakstīja ar pseidonīmu Alesandro.

Vēl jāpiebilst, ka tuvākie A. Plensnera draugi nebija vis virsnieki vai militārie darbinieki, bet gan rakstnieki – Aleksandrs Grīns un Edvarts Virza.

Plensners ir viens no dokumentālajiem varoņiem, kas iemūžināti A. Grīna romāna “Dvēseļu putenis” lappusēs par Ziemassvētku kaujām.

Ieskatam A. Plensnera daiļradē – fragments no nepabeigtās poēmas “Laukos”, trīs trimdā tapuši dzejoļi, kā arī divas nodaļas no memuāru grāmatas “Divdesmitā gadsimta pārvērtības”. Tajās A. Plensners ar vēsturnieka precizitāti atainojis divu 1917. un 1919. gados rakstītu E. Virzas dzejoļu likteni un ieskicējis dažu būtisku dzejnieka personības iezīmi. E. Virza bija tuvs A. Plensnera draugs jau no strēlnieku laikiem. Arī smalkais vērotājs, romānists Anšlavs Eglītis atcerējās viņu draudzību: “Savādā kārtā Virzam patikās kavēties liela auguma cilvēku sabiedrībā... Vēl redzu Virzu kopā ar A. Plensneru soļojam man pretim pa Esplanādes apstādījumiem. Liekas, ka viņi nāca no kāda restorāna vai viesībām, lēni kāpa mūsu dzižākā un staltākā augumā literāts un karavīrs, un mazākais latviešu dzejnieks pusteciņus traucās viņam līdzī ar nebēdīgiem smiekliem uz lūpām, vaļā atrautu mēteli un garu kaklautu plīvojam vējā.” (“Pansija pili”, 1962, 102. lpp.)

Publicētie avoti:

Pulkvedis Aleksandrs Plensners. Rakstu kopoījums pulkveža piemiņai. Sakārtojis Pauls Irbe. *Lettonia's A. Plensnera piemiņas fonda izd.*, 1987.

Johansons A. Rīgas svārki mugurā, 1966, 169. – 175. lpp.

Nekrologs A. Plensneram, laikr. “Laiks”, 1984, №28.

Andersons E. Latvijas vēsture. 1920. – 1940. Ārpolitika. II, 1984, 220. lpp.

Nepublicētie avoti:

A. Plensnera rokraksti un manuskripti RLMV muzeja arhīvā.

Helmūta Meierovica atmiņas.

Paskaidrojumi un atsauces:

1. Jānis Andersons dzimis Jelgavā 1966. gada 5. decembrī. 1985. gadā beidzis Jelgavas 4. vidusskolu, 1992. gadā – Latvijas universitātes Filoloģijas fakultāti ar diplomdarbu par Andreja Eglīša poētisko pasauli.

2. Plensners A. Divdesmitā gadsimta pārvērtības, ASV, Bruklina, apg. “Grāmatu Draugs”, 1978, 3. lpp.

3. Turpat.

4. Plensners A. Divdesmitā gadsimta pārvērtības, 23. lpp.

5. Plensners A. Divdesmitā gadsimta pārvērtības, 114. lpp.

6. Plensners A. Divdesmitā gadsimta pārvērtības, 125. lpp.

7. Laiks, 1971. g. 28. aug.

8. Johansons A. Rīgas svārki mugurā, 1966, 171. – 175. lpp.

Aleksandrs Plensners

NO VALKAS UZ PĒTERPILI

Tas varēja būt 1918. gada janvāra pēdējās vai februāra pirmajās dienās, kad dzejnieks Ed. Virza rezolūti noteica: "Nu jābrauc, citādi vairs nekur netiksim. Mūs nospiedīs kā mušas."

Vārdu uzsvaram uzvijās gaisā roka žestā, ko pazīst katrs, kas Ed. Virzu pazinis. Kopš 1917. gada rudens mitinājāmies kopā Valkā vienā istabiņā pie Varžupītes, un turpat netālu bija "Iskolats". Tā sauca Latvijas strādnieku, bezzemnieku un kareivju padomes izpildu komiteju, kas pēc 1917. gada oktobra bija pasludinājusi sevi par augstāko Latvijas varaš orgānu. Vara izpaudās varmācībā, arvien lielākā terorā.

1917. gads bija pagājis, sevišķi kopš maija mēneša, nemitīgā lielnieciskā iespaيدا apkarošanā. Sevišķi latviešu strēlniekos. Līdz ar 6. latv. strēlnieku pulka ienākšanu Valkā tūlīt bija sākusies mūsu Latvju kareivju nacionālās savienības vajāšana. Ar pāris citiem mūsu laikraksta "Laika Vēstis" darbiniekiem (Porieti un Bīskapu) biju jau arestēts tūlīt pēc 6. pulka ienākšanas. Kaut kā tikām laukā, pa daļai ar vēl nelikvidētās 12. armijas kareivju padomes (Iskosola) palīdzību, par ko bija rūpējies A. Kroders, bet vēl vairāk tāpēc, ka latviešu strēlnieki bija vēl terora sākumā un nezināja, ko ar mums darīt, aizveda pie kara aprīņa priekšnieka, tas arī nezināja, un, kamēr pūlējās noskaidrot, mēs izlietojām izdevību aiziet. Mūsu aiziešana īstenībā nebija bijusi atbrīvošana.

Tagad bija padzīts un pārveidots Iskosols, slēgts mūsu laikraksts līdz ar visiem tā turpināšanas veidiem ("Laika Balss", "Laika Domas"), kas bija revolucionāru tradīcija cara Krievijā, bet kas nebija vairs iespējama "revolucionārajā" Krievijā. Tagad jau visi Latvju kareivju nacionālās savienības prezidija un padomes locekļi dzīvoja lielākā vai mazākā mērā konspiratīvi. Un tādā veidā, cik šais apstākļos varēja, tie arī darbojās. Tā vēl nesen kādā naktī pie "Iskolata" durvīm bija piesists dzejolis, kas gan bija ātri norauts, bet kuru daudzi zināja jau no galvas. "Kad kaut kur pusnaktī kāds pulkstens iezvanīja, es sapni redzēju. Ne viss tas sapnis bija." Tur dzejnieks uz Latvijas ziemas fona rāda paceļamies nezvēru, bezveidīgu un platu, vārdā Iskolats. "Kā uguns gailējās uz zemās pieres krokām, un zvaigznes tuvākās viņš norāva ar rokām, un rīklē atvērtajā viņas zuda tam." Bēg ļaudis kā traki no nezvēra. Tas plešas

aizvien plašāk. Visi grēki redzami viņā: tautas nodevība, netiklība, slepkavība, meli, griba laupīt. Bet dzejnieks redz arī kādu citu parādību – jaunu bruņinieku Latviju, kas “kā ausma jauns un spožs”. Tas sit zvēram ar savu zobenu, bet zvērs to sakampj, salauž gabalos un aprij. Un kāda balss biedinoši saka: “Atskaties: šitā ir tā zvēra diktatūra.” Taču lielā piepūšanās ir arī zvēra gals: tas pārplīst ar visneizturamāko smaku. “Tā beidza savas dienas, bezveidīgs un plats, tas nezvērs briesmīgais, kam vārds bij Iskolats.”

Šis dzejolis tagad, mazliet koriģēts, ievietots Virzas kopotos rakstos ar virsrakstu “Sapnis Ziemsvētku naktī”. Trimdas lasītājs tam droši vien vienaldzīgi un nesaprazdams pārslīd pāri. Sak, kāda jocīga iedomā! Ko viņš vairs zina, kas bija “Iskolats”. Ko viņš vairs var zināt, ko izjuta cilvēki šai “zvēra diktatūrā”. Ko viņš var zināt, ko nozīmēja piesist tādu izaicinājumu pie “zvēra” durvīm. Toreiz tas bija notikums. (Latvijā Virzas dzeja esot notikums vēl vienmēr.) Kādas ziemas nakts melnumā kopā ar autoru to izdarīja pulciņš Latvju kareivju nacionālās savienības vīru – A. Kroders, K. Skalbe, J. Akuraters, Antons Austrīņš, Ādolfs Erss, Jūlijs Roze, arī šo rindu rakstītājs un vēl kādi citi. Arī Sudrabkalns, kas Valkā strādāja pie mums kā L. V. korektors, bija aizslēpies aiz kāda mājas stūra un noraudzījās mūsu darbā. Bija arī jauno gleznotāju grupa – V. Tone, R. Suta, Strunke, Johansons, Kazaks, sadalījušies gan tiešos piesietējos, gan apkārtnes uzraudzītājos. Piesišanas ierosinātājs, liekas, bija Akuraters. Visi sajūsmīgi pievienojās. Tikai kad bijām jau atsteigušies mājās, Virza bažīgi noteica: “Va’ velns, kas nu būs?”

Protams, Iskolata ļaudis bija liels sašutums. Autoru uzminēt nebija grūti. Nezvērs varēja norīt arī viņu. Virza tāpēc gribēja ātrāk tikt uz Pēterpili. Tikai viens braukt arī negribēja. Latvju kareivju nacionālās savienības prezidijs jau tūlīt pēc mūsu laikraksta slēgšanas un papīra konfiscēšanas bija nolēmis, ka man jābrauc uz Pēterpili, kur tagad bija Latviešu Pagaidu nacionālās padomes mājoklis, un arī uz Maskavu, kur bija viena no nozīmīgākām Savienības nodaļām un domāja iznākam vēl “Dzimtenes Atbalsi”, lai informētu un informētos.

Tomēr aizbraukt, vismaz man, nebija tik vienkārši. Vajadzēja vispirms formāli nokārtot atvaļināšanās lietas. Virzam tas nebija grūti. Viņš bija kareivis un bez tam tik vājš ar acīm, ka brīnums, ka viņš vispār bija pieņemts karadienestā. Virsniekam, resp., bijušam virsniekam, tas bija grūtāk. Dienesta pakāpes gan vairs it kā nepastāvēja, bet tikai agrākajā nozīmē. Kā kāda Kaina zīme, kā aizdomu, zaimu vai tūlītējas izrēķināšanās pamats tās pastāvēja tagad sevišķā mērā. Tāpēc velta bija kādas nedēļas pavadīšana slimnīcā un visādu dražu samēķēšana, lai tiktu vaļā ar “krūšu kaiti”. Komisārs Nahimsons izrādījās atsva-

bināšanas komisijas priekšsēdis un figurēja arī kā ārsts. Paskatījies papīros (drusku mani arī pazina), noteica: "Bijis štābskapitāns." Piegrūdis stetoskopu pie krūtīm, lika ierakstīt, ka vesels. Ej, kā nācis. Prātīgāki cilvēki (kāds acu ārsts) pamācīja mēģināt atbrīvoties uz acu pamata; neviens tik pilnīgi nevarēs zināt, vai attiecīgu rindu var vai nevar salasīt. Un acis man tiešām nebija gluži kārtībā. Tāpēc jau arī bija traucētas jūrnika gaitas. Pieteicos no jauna slimnīcā, tagad acu nodaļā kā 4. Vidzemes latviešu strēlnieku pulka kareivis. Reģistrētājs gan brīdi tiepās, ka es esot bijis virsnieks. Daudz kas ir bijis, atteicu. Biju bērns, skolnieks, jūrnieks, tā kā students. Arī par virsnieku nepiedzimu. Vai visu bijušo var atzīmēt? Tagad dienesta pakāpes atceltas, paliek zaldāts, ierindnieks (rjadovoj) vai amats. Amata man nav, tātad kareivis. Rakstvedis piekāpās, gāju komisijai priekšā (ne visās bija Nahimsons) kā kareivis un tiku acu dēļ atzīts karadienestam par pilnīgi nederīgu.

Bija arī citi kārtojumi. Vajadzēja nogādāt drošībā Latvju karavīru nacionālās savienības arhīvu, ko nolēmām noglabāt manā dzīvesvietā uz laukiem. Arī brauciens tur nebija gluži bez sarežģījumiem. Bija jābrauc caur Gulbeni, kur tagad valdīja "mans" 4. Vidzemes pulks. Tā jaunievēlētajam komandierim, bij. praporščikam (leitnantam) Muriņam, bija dikti manis ievadzējies. Gribēja laikam atspēlēties par to, ka viņa peršas nebijām savā laikā pieņēmuši "Laika Vēstīm". Viņš gribēja mani izvilkt no vilciena. Par laimi, viņa kareivji izrādījās prātīgāki.

Kad arhīva lietas likās nokārtotas, paņemts kaut cik pārtikas ceļam un kādam laiciņam vēlāk, "zvērs" vēl vienmēr nebija pārplisījis, bet sakustējusies vācu fronte. Virzam bija taisnība. Nebija ko kavēties. Naudas mums tikpat kā nebija. Bet brauciens arī nekā nemaksāja, ja vien varēja kādā vagonā iespieties un vilciens gāja. Virza bija pārliecināts, ka Pēterpilī mēs abi varēsim apmesties pie Jūlija Sproģa.

Kad tuvojāmies Pēterpilij, vienīgās viņa bažas bija, ka arī tur jau ir sarkanie latviešu strēlnieki. Varbūt tie patrolē stacijā. Tie bija laiki, kad latviešis visvairāk baidījās latvieša.

("Divdesmitā gadsimta pārvērtības", 1978, 99. – 102. lpp.)

PROKURORS UN "DIEVU SPĒLE"

Virzam ir tai laikā rakstīts dzejolis "Liepājai". Snaudošai Liepājai tās nākotnes "viskarstākais apustulis" paredz reiz jaunu dzīves posmu, tomēr pārmet vēl miegu tās pilsoņiem un mīlas badīgām, bet morālām sievietēm. No Jūras pacēlies Neptūns aicina dzejnieku atstāt šo vietu. Pie Fēba pakājes, ilina

jūras valdnieks, “dzied gaišu mūzu kor’š, patiešām nevajās še tevi prokurors, bet ļausies, klejodams pa maigām rožu ejām, tur mīlai dievišķai un rotaļām un dejām”. Virza tomēr noraida Neptūna kārdinājumu, jo vairāk par maigumu mīlot cīņu un “man tikams laikmets mans, kas ir vēl dūmos tīts”. Viņš vēl grib cīnīties ar likdegunu baroniem un sīkajiem lieliniekiem. Arī pie nimfām sirds neatradišot to laimi, ko latvju jaunavu un sievu skūpstī dod. (Virzas raksti, II, 15. – 17.)

Dzejā tas iznāk ļoti drosmīgi, bet īstenībā Virza bija ļoti nobijies. Viņš bija nobijies no prokurora. Lieta tāda, ka Latvijas pirmās valdības izraudzītais ģenerālprokurors, kas atteicās sākt procesu provokatora un čekista Erdmaņa lietā, bija izvēlējies procesam dzejnieku Virzu.

Virza, kā daudziem zināms, rakstīja ne tikai patriotiskus, bet ļoti bieži arī citādus dzejoļus. Pēc seniem dzejnieku paraugiem, kur tik spilgts piemērs Ovids, arī Virzas ļoti, ļoti vitālā mūza bija draugos ar Erosu, ragaino Faunu un citiem nerātņiem. Rīgas Latviešu biedrība, vecā “Māmuļa”, tāpēc bija gudrojusi dedzināt jau pirmo Virzas dzejoļu krājumu “Bīķeris”. Tur cita starpā bija tādas rindas: “Man kaila sievietē smaidošu seju kā ēna, kā spoks skrien visur līdz.” Labi vēl, ka nebija meklējuši rokā vai Virzam prasījuši izdot dedzināšanai to kailo sievieti!

Februāra beigu galā vai martā, katrā ziņā, kad sāka jau iet labāk, “Latvijas Sargā” parādījās Virzas dzejolis “Dievu spēle”. Pie virsrakstiem un pieturas zīmēm Virza pats nebija vainojams. Viņš to atstāja kādam draugam vai redaktoram. Pieturas zīmju lietošanā viņš bija “modernists”. Tas gan bija neprašanas dēļ, bet no tās jau laikam ceļas visas modernās ievirzes visās mākslās. Kāpēc mācīties un mocīties, ja var vienkāršāk? Dzejolis sākās ar rindām: “Kad manas rokas tevī skāva, tad nojautu, ka tas nav māns, jo visu manim sajūst ļāva tavš apģērbs vaļīgs, viegls un plāns.” Tas atris vaļā, kad viņi saķērušies krit no sola zālē. Kāds vaļā pazibējis svārku stūrītis iekairina dzejnieku, un sākas daudzkārtējās “dievu spēles”. Dzejolis gluži jauks un, tāpat kā Nakts parādē – gari Doma baznīcā un viss cits ne vien Virzas, bet vispār daiļdarbos –, ir tikai galvenokārt iztēles veidojums. Dzejniekam ir tā priekšrocība un varbūt nepieciešamība izteikt arī nerealizējamu vai vismaz citādi grūti apmierināmu degsmi.

Stipri maz bija to, kas domāja, ka viss tā arī bijis. Vēl mazāk to, kas saskatīja tur kaut ko bīstamu, kopš Ovidu un Bokačio piemin pat skolās, bet 19. s. dekadenti arī latviešiem, pat stingrākiem, bija jau aprasti. Saprotams, tagad arī es esmu morālists un sirdsšķīstos ļaudis redzu (ja tikai varētu kādu ieraudzīt) labprātāk nekā “nešķīstos”. Tāpēc varu saprast, ka pēc toreizējiem

tikumības principiem Virzas dzejolis mūsu ģenerālprokuroram varēja likties nepieļaujams. Tikai savāda likās procesa tieksme un tas veids, kā ģenerālprokurors, izsaucis Virzu, to bija klausinājis. Viņš, pēc Virzas nobīla pilnā stāsta, centies atzīmēt, kas tas "viss", ko Virza varējis sajaut jeb sataustīt, kas tā par grību, kas viņu pārņēmusi, kad pazibējis stūrītis – "no viņas svārkciem vaļā klāts", ko viņš tad redzējis un galu galā kas tā par dievu spēli. Ja prokurors to nesaprata, tad nebija arī ko uztraukties.

Nelīdzēja tomēr Virzas taisnošanās, ka tā tikai dzeja, bet ne kāda notikuma atreferējums. "Tas vēl sliktāk," teicis prokurors. Virzam cietuma sods pēc tāda un tāda panta esot neizbēgams.

Es ilgi neticēju Virzas stāstam, domāju, ka viņš pats to izfantazējis līdzīgi kā dzejoli (attēloto "spēļu" Virzam īstenībā bija liels trūkums). Virza teicās aizlaižamies no Liepājas uz Ziemeļlatviju, lai izbēgtu no tiesas. Varbūt es būtu šaubījies vēl vienmēr, ja nerastos tāds liecinājums kā toreizējā Liepājas izmeklēšanas tiesneša J. Strīķa atmiņas. Latviešu juristu rakstu 5. burtņīcā viņš pastāsta:

"Juristu trūkuma dēļ (Liepājā) bija pieaicināti pāris krievu emigrantu, kam nebija ne jausmas par latviešu valodu. Valodas problēmai tomēr atrada vienkāršu atrisinājumu, kā, piemēram, dzejnieka Virzas lietā. Virzas 1919. gadā Liepājā izdotās "Dievu spēlēs" kāda no iespaidīgām personām valdībā bija saskatījuši pornogrāfiju, un tādēļ vajadzēja sastādīt apsūdzības rakstu. Lai prokurora biedrs varētu iepazīties ar inkriminētās dzejas raksturu, kancelejas darbiniece V. K. pārtulkoja šo dzeju, pie tam priekšzīmīgi, krievu valodā. Prokurora biedrs izlasīja tulkojumu, uzrakstīja krieviski apsūdzības rakstu, kanceleja to pārtulkoja latviešu valodā, un tiesas mehānisms varēja sākt savu normālo darbību. Diemžēl neatceros, ar ko beidzās šī sarežģītā lieta, laikam gan ne ar ko."

"Sarežģītā lieta" tiešām nav vairs dzirdēta un beigusies ar neko, ja par to neuzskata Virzas aizbraukšanu uz Ziemeļlatviju. (Varbūt, pēc Erdmaņa lietas parauga, pieņēma, ka "notikums" bijis ārzemēs un dalībnieki nav bijuši vēl Latvijas pavalstnieki?) Jautājums neattiecas arī uz dzejoļkrājumu "Dievišķās rotaļas", kas iznāca vēlāk, bet tikai uz vienu minēto dzejoli. Domāju, ka ierosme nākusi no ģenerālprokurora Kvēlberga paša, jo nav ticams, ka no Dr. M. Valtera vai Hermanovska, bet Zālītis, domāju, dzeju nemaz nelasīja. Katrā ziņā viņš netika par dzejoli runājis. Citu valdības locekļu tad Liepājā vēl nebija.

Gadījums tomēr rāda – cik tālu "savam laikam" toreiz bijis priekšā Virza un cik tālu vēl atpalicis no tagadējā!

Mūsu pirmo ģenerālprokuroru neatradu vairs atzīmētu "Latvju encik-

lopēdijā". Pat prof. Dr E. Andersons savā daudzu vārdu pieminēšanā pagājis viņam garām. Domāju, ka mazliet nepelnīti, jo savu darbu viņš kā prazdams centies pildīt pēc labākās apziņas. Katrā ziņā viņu no aizmirstības būs paglābusi "Virzas lieta". Virza nenogrims aizmirstībā, kaut daudzus skāris un kaitinājis. Viņa pilnasinīgā un daudzkārt brīnišķīgi izveidotā dzeja, kas paver kā cilvēka pārdzīvojumus dažādos posmos un izjūtās, tā visas tautas likteņus miera darbos, kara un bēgļu gaitās, ir viena no tām bagātībām, kas mūsu tautai nav atņemamas. Gan kādreiz pieminēs viņu vairāk – viņu, kas tādā spēka skrējienā licis pacelties mūsu valsts un arī dzejas karogam.

("Divdesmitā gadsimta pārvērtības", 1978, 289. – 292. lpp.)

LAUKOS

(Poēmas fragments)

No Cesvaines, kur aiziet ceļš uz Grašiem,
Nu gribu atkal iet. Vēl agrs rīts.
Ir pavasars, un cauri vējiem ašiem
Slīd saules stars jau zelta piebārstīts.
Lūk, gara ēka divu rindu logiem,
Kas mazliet klusāka, kopš gals ir krogiem,
Bet centrs vēl uz verstīm pārdesmit
Vai vairāk pat ir visas apkārtnes.
Šķiet, viss te piesūcies ar tirgus dvesmi...
Kaut agrs vēl, jau sviesta saiņus nes,
Stāv lubāniets ar saulē žautām zivīm,
Un jaunie iet, gan vieni, gan pa diviem.

Es kāpju tālāk senā Karātkalnā.
Kāds plašums liels! Cik tālu debess zils!
Tu, Vidzeme! Vēl tavi lauki salnā,
Bet dūmakās jau tinies Tirzas sils.
Drīz tveice nāks ar viņiem, zilgmes paliem,
Un druvās saule līs no vārpu galiem.
Es zinu tavu zilgmi, pilnu žūžu!
Tik tu tiem netici, kas viņai tic,
Tās sapņu pilni ejam visu mūžu
Mēs, latvju dziesminieku gurdā cilts.
Lai zustu mēs (kas te par sevi vēro),
Kaut mūžam koklei neliktu tu sērot.

Lūk, baznīca! Vēl vienmēr Dievu ciena,
Kaut gan ne daudz. Bet ko tad ciena daudz?
Ja tīk kam svētdiena kā klusa diena,
Par mistiķi to gudras mēles sauc.
Tā soļo viss pa pārvērtību mijām.
Jā, laiki bij, kad ticīgi mēs bijām.

Un ieviļņo mūs svētvakara zvani
Uz domām dziļākām pat tagad vēl.
Līdz ilgas nāk kā sirmi veterāni,
Kam laiku zudušo ir kļuvis žēl.
Tās pārmet tev un sāpīgu ko stāsta,
Līdz beidzot mierina un atkal glāsta.

Ar viņām saderējis, tālāk eji,
Jo kas vēl vieno tā kā skumju brīds.
To mīlot katrs būs jau pieredzējis,
Cik maigus glāstus pārmetums ved līdz,
Ka, žēluma vai sāpju apgarota,
Sirds īsti jūt, ka viena otram dota.

1918 (rokraksta variants)

SPĪTS

Nakts, lai cik melna tā, pāriet,
Dienu atnes ik rīti.
Vajaga paturēt varēt
Lielo dzīvajo spīti.

Kas tad ir gadi, kas mājas! –
Ūdens skrējiens uz jūru.
Vēji kā viņņus ceļ kājās,
Spīts var pacelt ikkuru.

Neļauj tā salīki zem nastas,
Cietāk slēdzoties lūpām,
Nē, ne vaidam šai krastā
Nācām ārā no drupām..

Acīm kad spītīgā dedzē
Pāri savelkas rievā,
Brīnums: var tuvāku redzēt
Zemi, mūsu no Dieva.

Zviedrijā, 1951

REIZ LAUKU MĀJĀS

Bij sarkankoka klavesīns
Kā atmiņa no seniem laikiem;
Pie sienas – pelēks beduīns
Ar kamicļiem un tuksneštvaikiem.

Es kādreiz atnācu te sērst.
Tu sniedzī āboļus un medu.
Vai arī, domas projām vērst
Mēs ziemā aizskrējām uz ledu.

Un, kad tad atgriezies tu te,
Tik pilna vēsumā un sārtā,
Man likās gadi – minūte
Un tu vēl vienmēr neaizskārta.

Bij divi glāzēs augļu vīns,
Un, klausot taviem pirkstiem naikiem,
Tik liegi šķinda klavesīns –
Mums atmiņas no citiem laikiem.

Tā aizmirsās, ka tev ir vīrs,
Ka reizi skumuši te dienās,
Vien mulsi blenza beduīns
Pār mums no gravīras pie sienas.

Nu viss tas aizgājis jau sen.
Ne māju vairs, ne medus tava.
Un lapas tās, ko vēji dzen,
Ir tagad tavas dusas skava.

Sen dzeltējusi lapa ar,
Kas jauno dienu vārsmu glabā.
Un tā tu biji šovakar
No aizsaules pie manis, labā.
1918/1951

ATBILDE

Tas viss, kas kādreiz vilināja,
Par tukšu vārdu kļuvis jau.
Un tikai vienu uzzināju –
Ka niecībai vairs gala nav.

Tā tālas nu ir visa dziņas.
Ne ieguvums, ne tuvums kāds,
Ne cits, kas prātu nereibina,
Vēl iespētu te valdzināt.

Pat Dievs nav visspēcīgs, ja netic,
Ja varas nav pār sirdi tam.
Mēs dzīvojam un topam veci
Un paši nezinām vairs – kam?

Ak, kam? – Tu bērnu turi klēpī.
Viņš veras tevī smiedamies.
Tā atbildi, ko prāts tev slēpa,
Ir rokās ielicis nu Dievs.

Indra Gorenko

PAR AUSTRU DĀLI

Dzejniece Austra Dāle (1893 – 1972) dzimusi Rīgā. No bērnības viņai nāk līdzī spēcīgi mākslas un literatūras iespaidi, jo inteligentajā Dāles ģimenē gara kultūra lielā cieņā. Austras tēvs Kārlis Dāle – namsaimnieks, muzikāli apdāvināts un liels dziedātājs, kurš savā laikā piedalījies arī vispārējos dziesmusvētkos, – iegādājās visu vērtīgāko, kas vien tajā laikā latviešu rakstniecībā parādījās. Austras māte Karlīne uzskata, ka tikai ar izglītību dzīvē panākamas sekmes, tādēļ nav pārsteigums, ka no šīs ģimenes nākuši ne tikai dzejniece Austra Dāle, bet arī profesors Pauls Dāle un advokāts Viktors Dāle.

Austra deviņu gadu vecumā iestājas Maldoņa ģimnāzijā, kur viņa apgūst krievu un franču valodu. Vācu valodu viņa jau ir iemācījusies bērnudārzā. 1910. gadā viņa beidz ģimnāziju un no 1912. līdz 1914. gadam strādā par latviešu valodas un vēstures skolotāju Rīgas vidusskolās, bet no 1914. – 1918. gadam bēgļu skolās Maskavā, pēc tam līdz 1923. gadam Valmieras un Rīgas skolās.

1923. gadā Austra Dāle apprecas ar dzejnieku, kultūras un izglītības darbinieku, politiķi Ati Ķeniņu (1874.g. 28.VII – 1961.g. 9.III). 1926. gadā viņiem piedzimst dēli – Gundars un Agris.

Austra Dāle-Ķeniņa studē vēsturi Maskavā, bet 1928. gadā beidz Latvijas universitāti ar cand. hist. (vēstures kandidāta) grādu.

Viņa ir bijusi arī viena no žurnāla "Latviete" redaktorēm, kā arī filistru biedrības "Varavīksne" priekšsēdētāja.

Kopš 1940. gada, kad Latvijā nodibinās padomju vara, sākas dzejnieces dzīves traģiskās lappuses. 1940. gada jūnijā A. Ķeniņš ir galvenais iniciators 2. kandidātu listei Sacimas vēlēšanās, par ko viņš augustā tiek apcietināts, bet 1941. gada aprīlī izsūtīts uz Kazahstānu – Alma-Atas apgabalu. Tur viņš pavada trīs gadus. 1944. gada 3. oktobrī viņš atgriežas Rīgā un 1945. gadā tiek iecelts par Valodu institūta profesoru, taču... 1951. gada septembrī seko otrreizēja trimda, nu jau kopā ar sievu. Četrus gadus dzejnieki pavada Kazahstānā, Ščučinskas ciematā. Tas ir garīga tukšuma laiks, kad A. Ķeniņš strādā par angļu valodas pasniedzēju, bieži slimo, bet abi kopā viņi sapņo par literāro darbību un Latviju.

A. Dāles dzejoļi iznākuši piecos krājumos: "Ēnu rotaļas" (Dzejas, 1913

-1921), R., 1922; "Dzīves dziesma", R., 1935; "Vēju vēstis", R., 1942.g.; "Tālie gaisi", R., 1944.g.; "Sanošie strauti" (Dzejas, 1913 – 1969), R., 1970.

Pirmo dzejas krājumu "Ēnu rotaļas" kritika – K. Egle, J. Veselis, V. Eglītis u.c. – uzņem ar vienbalsīgu atzinību. A. Dāle dzejo pastelkrāsās, un viņas dzejas atribūti ir maigie ziedi – jasmīns, mimoza, rozes; romantiskās krāsas, kas tik tuvas arī F. Bārdam: zeltains, sarkans, balts, gaiši zils.

A. Dāles dzeja nav daudzveidīga, bet tā ir daudzkrāsaina. "Ēnu rotaļās" dzejniece aprobežojas ar šādu tematiku: mīla, daba, patriotisms. "Dzīves dziesmā" jau nāk klāt mūžības un reliģiskas izjūtas, pienākuma izjūta un sociālie motīvi. Šeit daudz veltījuma dzejoļu.

1970. gadā iznākušajā dzejas izlasē ir daži dzejoļi – nodevas tā laika ideoloģijai. Tomēr dzejniece arī šajā laikā ir un paliek mīlestības un dabas apdziedātāja.

Austra Dāle darbojusies arī kā tulkotāja. Jaunībā nozīmīgākie tulkojumi: Rainera Marijas Rilkes, V. Brjusova u.c. darbi, Stendāla stāsts "Kastro klostera priekšniece", E. Keizerlinga romāns "Viļņi". Pēckara gados tulkošana ir Austras Dāles galvenais darbs. Viņas latviskojumā iznāk I. Turgeņeva "Tēvi un dēli" (1949), V. Jana "Batijs" (1962) un "Uz pēdējo jūru" (1967) u.c.

Austra Dāle sarakstījusi arī dažus stāstus, no kuriem nozīmīgākais ir "Mīlestība un mēbeles" ("Ilustrētais Žurnāls", 1923, №14/15), kā arī vēsturisku apcerējumu "Radegunde – viduslaiku svētā" ("Sieviete", 1925) un rakstu "Sievietes stāvoklis senajā Ēģiptē" ("Izglītības Ministrijas Mēnešraksts", 1929). Tomēr visu mūžu viņa paliek uzticīga dzejai, un Austras Dāles nozīmīgums latviešu literatūrā saskatāms, izvērtējot viņas devumu dzejas laukā.

Austra Dāle

ATMIŅAS

Dzīve aiziet, ziedi nozied,
Atmiņas paliek.

Ar Ati Ķeniņu iepazīnos Zinību komisijas Vasaras sapulcēs 1913.g. Tās laikā pievilka Rīgas Latviešu biedrībā pilnu zāli klausītāju. Starp lektoriem bija daudzi zinātnieki, arī daži mākslinieki, kam pastāvīgā dzīves vieta toreiz bija Krievija. Tā no Pēterpils ieradās profesors J. Vītols, bet no Harkovas J. Endzelīns u. c. Daži nolasīja referātus, bet daudzi piedalījās diskusijās, kas bieži vien izvērtās interesantas. Tajās piedalījās arī mūsu rakstnieki.

Tā paša gada vasaras otrā pusē bija noorganizēts laivas brauciens no Pļaviņām līdz Koknesei. Starp braucējiem bija arī Atis Ķeniņš, Anna Ķeniņa, Antons Austrīņš, Jānis Zālītis, mani brāļi – Paulis, vēlākais psiholoģijas profesors, un arī vecākais brālis, Erna Andersone, vēlākā operdziedātāja Reitere, pianiste Bonifacija Rogge, vairākas skolotājas u. c. Diena bija saulaina, brīnišķīga. Izkāpām skaistākajās vietās Daugavas krastos gan Vidzemes, gan Kurzemes pusēs. Skati bija tāli un aicinoši. Sevišķi man patika Oliņkalnā. Dažas lauku mājas ar saviem dārziem atradās uz paša Daugavas krasta apburīgās vietās. Tagad šīs vietas varbūt jau klāj ūdens, un laivas brauciens nevarais dot to, ko agrāk. Braucot daudz dziedājām, līdz Jānis Zālītis teica, ka nu ir diezgan.

Kādā iepriekš norunātā vietā krastā bija atnācis Jānis Akuraters no Seces Birzniekiem, lai arī piedalītos laivas braucienā. Bet, tā kā mēs atbraucām ar nokavēšanos, tad viņam vairs negribējās līdzī braukt, un mēs visi šai vietā tikai ilgāk pastaigājāmies un uzkavējāmies. Kad atbraucām Koknesē, uzskūrām ugunsgrūdu netālu no vecajām pilsdrūpām, lai atpūstos. Tā ir vieta, kur ekskursanti turpmāk nekad vairs nesēdēs, un to aplāks Pļaviņu HES saceltie ūdeņi.

Lielākā daļa no Daugavas brauciena dalībniekiem satikās arī vēlāk. Vairākas saulainas dienas pavadījām arī Ķeniņa lauku mājās – Jaunbebru Siljānos. Tur dzīvoja arī Austrīņš, pa vasarām Jānis Zālītis, kādreiz ieradās Reiters, Paulis Dāle, Teodors Kalniņš un Hermīne Ungure, vēlākā Kalniņa

dzīvesbiedre. Arī Erna Andersone un skolotājas Matilde Melgaile un Anna Pūpēde. Tanīs dienās bija daudz saules, prieka un humora, un – mūzikas, jo Jānis Zālītis daudz spēlēja klavieres. Gandrīz visi dabūja jaunus vārdus. Austrīņu iesauca par Zebastianu, Ķeniņu par Donu Miguelu, bet vienu dāmu sauca par Nardes puķīti, kādu citu – Silts vakars zem liepām utt.

Bet jau pēc nepilna gada izcēlās Pirmais pasaules karš, un draugi izklīda uz visām pusēm. Daži aizbrauca uz Maskavu, citi uz Pēterpili u. c.

Anna Ķeniņa bija jau pirms kara izcelšanās aizbraukusi uz Žēnēvu un iestājusies Žana Žaka Ruso Psiholoģiskajā institūtā. Bīdamās atgriezties mājās pa bīstamajiem kara ceļiem, kad kuģus bieži nogremdēja, Anna Ķeniņa palika visu kara laiku ārzemēs, vēlāk pārceldamās no Žēnēvas uz Parīzi. Viņa iepazinās ar daudziem franču sabiedriskiem darbiniekiem, kā Romēnu Rolānu, profesoru Dumergu u. c. Anna Ķeniņa sniedza tiem daudz vērtīgu ziņu par latviešiem, bet pa ilgo laiku, būdama šķirta no mājām Latvijā, attālinājās no sava dzīvesbiedra.

Mans brālis Paulis pa to laiku bija beidzis Maskavas universitātē filozofijas studijas un atstāts pie universitātes. Arī otrs brālis – jurists – beidza Maskavas universitāti un kādu laiku dzīvoja Maskavā. Arī es ierados Maskavā, kur biju par skolotāju latviešu bēgļu skolās un iestājos arī Augstākos sieviešu kursus, lai studētu vēsturi.

Kādu laiku Maskavā bija saradušies vairāki latviešu rakstnieki, kā Atis Ķeniņš, Akuraters, Linards Laicens. Diezgan tuvas izvērtās Ķeniņa un Laicena attiecības. Kādos Ziemassvētkos Laicens atveda Ķeniņam no Latvijas eglīti. Bet Laicens pārcēlās drīz uz dzīvi Valmierā.

Uz dzīvi Maskavā apmetās arī Skalbe, Anna Brigadere, V. Eglītis, Fallijs, Angelika Gailīte. Bet Fallijs nomira, Anna Brigadere, Skalbe un daži citi rakstnieki aizbrauca atpakaļ uz Latviju.

Atis Ķeniņš Maskavā ļoti daudz strādāja. Tas bija varbūt visintensīvākais darbības laiks viņa mūžā. Maizes darbs Maskavas skolās prasīja daudz laika, jo bija jāgādā ne vien par sevi, bet jāšūta nauda arī uz ārzemēm – ģimenei. Ķeniņš bija inspektors Marijas institūtā, vācu valodas skolotājs kadetu korpusā un 2. ģimnāzijā. Daudz pūles prasīja darbs Latviešu bēgļu komitejas Izglītības nodaļā, kas pārzināja visas latviešu bēgļu skolas Maskavā. Un kur tad citi sabiedriskie pienākumi! Par virsotni šai sabiedriskajā darbā jāatzīst latviešu mūzikas vakars Maskavas Lielajā teātrī, kurā uzstājās Maskavas latviešu un Pēterpils latviešu kori Reitera vadībā. Visu dziesmu teksti bija tulkoti krievu valodā. Koncertā piedalījās arī Lielā teātra orķestris. Bez tam solisti – Malvīne Vignere-Grīnberga, Amanda Rebane, Ādolfs Kaktiņš, Pauls Sakss. Koncerts

bija izpārdots, un tā mākslinieciskos panākumus kritika novērtēja atzinīgi.

Rosīga bija Ķeņiņa darbība Maskavā nodibinātajā Latviešu rakstnieku biedrībā. Tā sarīkoja Maskavā latviešu gleznu izstādi, uz kuru ieradās arī mākslinieks Janis Rozentāls, kurš pa kara laiku dzīvoja Somijā.

1918.g. augustā es atgriezos Latvijā un neilgu laiku dzīvoju Valmierā, bet tad pārgāju atkal uz Rīgu. Novembrī bija proklamēta Latvijas Republika. No sākuma rosīgs jaunās valsts celšanā bija arī Atis Ķeņiņš. Bet 1919.g. sākumā viņš aizbrauca uz Londonu, uz kurieni viņam bija komandējums, ja nemaldos, no Maskavas Tautas bankas. Maskavas Tautas bankas Londonas nodaļā Ķeņiņš bija darbā apmēram līdz 1919.g. septembrim, bet tad ar kuģi atgriezās Rīgā.

1919.g. septembrī vai oktobrī Ati Ķeņiņu iecēla par Latvijas pilnvaroto – vēlāk sūtni – Polijā, un Ķeņiņš aizbrauca uz Varšavu.

Mēs satikāmies atkal Rīgā, kad Ķeņiņš bija aizgājis no diplomātiskā dienesta un kļuvis pār advokātu, jo Maskavā kara gados viņš bija beidzis Maskavas universitātes Juridisko fakultāti.

1923.g. mēs apprecējāmies. Viena no Augusta Strindberga bijušām sievietēm ir uzrakstījusi par laulības dzīvi atmiņas, kuras saucas “Neaizmirstama laulība”. Liekas gan, ka nevienu laulību nevar aizmirst, bet jāsaka, ka kopdzīve ar Ati Ķeņiņu ir tas labākais laiks manā mūžā. Un tur jāpateicas Ata raksturam. Viņš bija ļoti labsirdīgs, iecietīgs, darbīgs un daudzpusīgi apdāvināts, starp citu, viņam bija lielas dāvanas valodās.

Pret savu māti viņš izturējās sevišķi maigi. Mātei viņš veltījis dzejoli “Māmiņai” (krājumā “Potrimpa zeme”) un “Dūju māmiņa” (krājumā “Ceļi un likteņi”), smalkjūtīgi izprazdams, cik sveša viņai ir pilsētas dzīve, kad viņai pēc vīra Krišus Ķeņiņa nāves bija jādzīvo Rīgā pie mums. Viņa dzejoli saka:

Šajā pilsētā lielā,

Šais akmeņu salās

Esmu sveša, un svešas man pilsētas takas.

Cik vēl sapņoju, eju

Uz avota leju –

Tur gotiņas dzirdu, kas pārnāk, pie akas.

Manas dūjiņas baltās,

Kā sendienas gaišas,

Kā bērni esat, kam galviņu glaužu.

Jūs – pedējais prieks mans

Un pedēja saime,

Kam smaidu un čukstu, kam maiziti laužu.

Liekas, ka Atis savas maigākās īpašības mantojis no mātes, bet spēku un enerģiju no tēva. Savukārt arī manam dēlam Agrim piemita tas pats jūtu liegums, kas vecmātei un pa daļai tēvam. Viņš labprāt iegāja pie vecmātes parunāties, uzsedza viņai vēl virs segas lakatu uz kājām, kad tā gulēja.

Mani dēli – Gundars un Agris – piedzima 1926.g. 19. aprīlī. Tolaik Ķeniņš bija advokāts. Šinī laikā viņš arī daudz strādāja, tomēr palika uzticīgs arī dzējamajai. 1936. gadā iznāca viņa dzejoļu krājums "Rudens un zvaigznes".

Ļoti spraigs Atim bija laikmets, kad viņš kļuva par izglītības ministru. Tas bija 1930.g. novembrī.

Protams, tikai pa daļai varēja īstenot skolu likumus, kādus viņš bija iecerējis skolu iekārtā. Jo daudz kas atkarājās no ministru kabineta lēmumiem, no Saeimas partijām. Tomēr Ķeniņš nezaudēja darba prieku un ar sajūsmu ķērās pie savu nodomu realizēšanas izglītības un kultūras laukā. No daudz kā bija jāatsakās līdzekļu trūkuma dēļ, jo valsts kase bija stipri iztukšota.

Ķeniņam imponēja Dānijā un Zviedrijā iekārtotās tautas augstskolas. Ar kādu Zviedrijas tautas augstskolu Atis Ķeniņš iepazinās, kad bijām 1930.g. aizbraukuši uz Dziesmu svētkiem Zviedrijā un pēc tam apskatījām dažas ievērojamākās vietas Zviedrijā. Atis Ķeniņš aizbrauca arī uz kādu Zviedrijas tautas augstskolu. Tādas viņš gribēja nodibināt arī Latvijā. Bet galu galā bija iespējams tikai vienai atvērt durvis – tā bija K. Barona tautas augstskola. Ātri pagāja laiks, kad Ķeniņš vadīja izglītības resoru. Jau 1932.g. vasarā bija jāatstāj ar tādu dedzību vadītā Izglītības ministrija. Tas bija īsāks par tiem gadiem, kad Ķeniņš Maskavā vadīja Izglītības nodaļu, kas pārzināja evakuētās un Maskavā nodibinātās latviešu bēgļu skolas. Darbība Maskavā bija Ķeniņam kā tāls ievads un priekšspēle vēlākam darbam izglītības ministra amatā. Salīdzinot darbību Maskavā ar darbību Latvijas izglītības resorā, viņam netrūka nepamatotu uzbrukumu un sarūgtinājumu, bet tomēr nevar noliegt, ka šī bija vieta, kur Ķeniņš varēja likt lietā savas spējas. Kad Ķeniņš bija ilgi strādājis ministrijā, pieņemot apmeklētājus, noturot sēdes, viņa oficiālā darbadiena vēl nebija beigusies. Vēl bija jāiet uz dažādu organizāciju sarīkojumiem, uz diplomātu aicinājumiem. Bet tur jau varēja atrast arī tīkamus atpūtas brīžus.

Jauks bija izglītības ministra brauciens 1931.g. vasarā tautskolu direktora Jirgena u. c. pavadībā. Arī es piedalījos šinī braucienā. Te izglītības resora darbinieki iepazinās gan ar labām skolām, gan skolām, kas prasīja lielus remontus vai pat jaunu ēku celšanu. Visas dienas bija jaukas, saulainas. Iepazināmies ar Latgales skaistākām vietām: birtalām, kalniem, ezeriem, kas aicināt aicināja pie sevis. Bijām pie Ciriša ezera Aglonā, pie Eža ezera un Saules kalnā un piedzīvojām visur iedzīvotāju draudzīgo jūtu izpausmi.

Kad Ķeniņš atkāpās no izglītības ministra amata, viņš atgriezās advokatūrā. Bet drīz pienāca 1934.g. 15. maijs – Ulmaņa diktatūras laikmets. Tad līdzīgi daudzām citām organizācijām slēdza arī Ata Ķeniņa dibināto Centrālo Izglītības savienību, kuras darbību viņš bija vadījis daudzus gadus. Netrūka arī citu sarūgtinājumu.

Tā pienāca 1940. gads. Kad padomju vara sarīkoja vēlēšanas, Ķeniņš un viņa domu biedri gribēja iziet vēlēšanās ar savu listi, bet šo organizēšanos Iekšlietu ministrija apturēja. Augustā Ati Ķeniņu apcietināja un 1941.g. aprīlī aizsūtīja trimdā uz Kazahstānu. Tur Atis pavadīja 3 gadus, bet tad tika izsaukts uz Kirovu un Maskavu darbā. To darīja evakuētā Latvijas Padomju valdība. Kādu laiku Atis Ķeniņš pavadīja sanatorijā. Viņš teica arī vairākas radio runas vācu okupētajai Latvijai, bet, kad Padomju armija bija atbrīvojusi Rīgu, 1944.g. 3. novembrī ieradās Rīgā. Tas bija vēlu vakarā un tumsā, jo Rīgai vairs elektrības nebija. Bet man mājās bija sveces, kas bija aizdegas mūsu laulībās, un es atkal tās aizdedzināju. Biju paglabājis arī pudeli vīna, un mēs to dzērām visi kopā – vēlais atnācējs, mans dēls Agris un es.

Pirmais tēvu, kad tas klauvēja pie āra durvīm, pa logu bija ieraudzījis Agris un vairāk nojautis, nekā pazinis, ka tas ir tēvs. Kad tēvs ienāca istabā, Agris it kā nedroši gribēja viņam tuvoties. Laikam pēc 3 gadu atšķirtības tēvs viņam bija kļuvis svešāks, sevišķi tāpēc, ka tēvam bija izaugusi balta bārda. Bet Ķeniņš nevarēja beigt brīnīties, cik augsti un balti ir griesti, cik gaišas ir sienas.

Rīgā Ķeniņš pievērsās atkal pedagoģiskam darbam. Rīgā dibināja Pedagoģijas institūtu, un Ķeniņam vajadzēja organizēt Latviešu valodas fakultāti. Kādu laiku viņš sabija par tās dekānu. Ķeniņš ar prieku strādāja Pedagoģiskajā institūtā, jo mīlēja jaunatni. Viņš jau arī uzrakstīja dzeju heksametros “Sveiciens Jaunatnei”, augstskolās darbu sākot:

Sveiciens jums, draugi, kas durvis nu Latvijas augstskolās verat,
Nesot mums sauli un līksmi no Dzimtenes viņnotām druvām...

Bet Atis Ķeniņš domāja ne tikai par studentiem. Jau daudz agrāk viņš bija rūpējies arī par skolu jaunatnes sabiedrisko un estētisko audzināšanu, izdodams no 1901. līdz 1906. gadam 5 almanahus “Jaunības Literatūra”, katru atsevišķi veltīdams rakstniekiem Auseklim, Pumpuram, K. Valdemāram un G. Merķelīm. Tās ir pirmās latviešu periodikā izdotās grāmatas jaunatnei.

Tautā, kas nesen uzsākusi atjaunotu kultūras dzīvi, katram, kas to spēj, ir derīgi pielikt roku visdažādākām kultūras dzīves nozarēm. Tā arī A. Ķeniņam

bija jāveic vairāki uzdevumi. Viņš darbojās kā pedagogs (Ķeņiņu vidusskolā), izdeva rakstu krājumus "Zalktis" un mēnešrakstu "Zalktis". Tie bija pirmie mākslinieciskā ietērpā iznākušie latviešu izdevumi.

No A. Ķeņiņa oriģināldzējas minami krājumi "Potrimpa zemē", "Rudens un zvaigznes", "Ceļi un likteņi".

28. jūnijā 1947.g. Augstākā atestācijas komisija Maskavā apstiprināja Ati Ķeņiņu par latviešu valodas un literatūras profesoru.

Likās, ka dzīve ritēs gludi vienās un tais pašās sliedēs. Bet tā nebija. Atkal bija jāpiedzīvo tumšas dienas personības kulta laikā un jāaiziet otrreizējā trimdā. Šoreiz aizsūtīja mūs abus divus. Mums bija jāatstāj Rīga 1951. gada septembrī un jādodas uz tālo Kazahstānu. Lai gūtu līdzekļus eksistencei, Atis Ķeņiņš pieņēma angļu valodas skolotāja vietu Ščučiņskas vidusskolā. Labprātāk viņš būtu pasniedzis vācu valodas stundas (viņš jau savā laikā bija ieguvis vācu valodas virsskolotāja tiesības), bet tās bija jau aizņemtas. Ščučiņskā nodzīvojām 4 gadus. Tā bija agrākā kazaku staņica diezgan jaukā apvidū. Tā atrodas Kokčetavas apgabalā, kas tagad pieder pie "neskartajām zemēm". Te stepes vienmuļībā bija ielauzušies kalni un birtalas.

1955. gada pavasarī atgriezāmies Rīgā. Ķeņiņš tiek pilnīgi rehabilitēts. Ķeņiņš atgriezās darbā atkal Pedagoģiskajā institūtā, kur sabija līdz tā likvidēšanai 1958. gadā.

Pēdējais posms Ata Ķeņiņa darbā noritēja Latviešu valodas un literatūras institūtā, kur viņš sabija līdz 1959. gada rudenim (augustam) un tad izgāja pensijā. Atis jutās vēl labi un par veselību nežēlojās. Taču sirds vairs nebija stipra. Ejot uz tramvaju, viņš negāja vairs pa Alojās ielu, kas veda pret kalnu, bet gāja pa Ēveles ielu, kas bija līdzenāka.

Tomēr 1961.g. janvārī un februārī Atis sāka justies slimāks, līdz 1. martā pēc ārsta ieteikuma viņš bija jāievieto slimnīcā. Aizvedām viņu uz Stradiņa republikānisko slimnīcu un ievietojām nodaļā, kuru vadīja profesors Rudzītis. Lai Atim nebūtu tik vietuļīgi, katru dienu pavadīju pie viņa. Bez tam pie slimnieka dežurēja Pauls Dāle, diriģente Anna Ķeņiņa, skolotāja Johanna Šķiltere, mana radniecē Lince Kadile, medicīnas studente Baiba Eicena (vēlākā ārste), Elza Kraujiņa. Negaidot pienāca liktenīgā diena – 9. marts, kad Atim bija lemts no mums šķirties. Biju aizkavējusies, viņam zāles meklējuma, un Atis bija mani ļoti gaidījis. Viņa balss izklausījās ļoti vārģa, kad viņš teica: "Kur tu biji?" Es pastāstīju. Ata priekšpēdējie vārdi man bija: "Skani, skani dziesmiņā, dziedī, skani dzīvītē." Viņa pēdējie vārdi bija: "Esmu atstāts." Mēs bijām divi vien. Tad es redzēju, ka Atim kļūst slikti, un es palūdzu ārstu. Ienāca prof. Rudzītis un vēl kāds ārsts, kas slimniekam izdarīja iešļircinājumu

sirdsdarbības pacelšanai. Pēdējā brīdī bija klāt ārsts Gundars Vētra un feldšers. Sirds, kas visu mūžu bija tik dedzīga, apstājās pukstēt. Tas bija 9. marta pēc-pusdienā.

Apglabāšana notika 14. martā. Iepriekšējā dienā bija stipra vētra, un arī 14. marta rītā vēl plosījās vētra. Bet, kad zārku ar netaisni nesu no kapličas uz kapu, laiks pārvērtās un kļuva lēns un maigs. Visās malās sāka dziedāt putni, un pēkšņi iestājās pavasaris. Bija tā kā "Tanheizerā", kur sāk dziedāt putni, zaļo zālite un sākas pavasaris. Vēlāk augstu virs kapa parādījās putns, laikam kaija, un it kā atvadīdamies ilgi lidoja pār kapu.

Atmiņas uzrakstītas 1967. gada oktobrī – novembrī. Atrodas ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā Ata Ķeniņa rokrakstu fondā kā 19. vienība.

Vitolds Valeinis

ATKLĀTI PASAKĀMAIS PAR SEIMAŅI PUTĀNU VINA SIMTGADE

Jo gribit, saucit, draugi, mani
par dzejnieku-rauduli:

jo dzismēs nikō loba nava,
tik vōrdi – skume, osoras.

(Citēts no M.Bukša "Latgaļu literatūras vēstures", 482. lpp.)

Tur es kvālōs ceīņas dzismas,

Cik sirds vālōs, dzidōšu,

Nōks reiz ikōrta mums jaukō –

Dzidōšu ar sajusmu.

(No krāj. "Tovā vōrdā", R., 1960, 55. lpp.)

Kas par taisneibu teik vojōts,

Apsmīts, lomōts, vōrdzynnōts,

Myužeigi tys nabyus aizmērsts,

Myužeigi byus slavynōts.

(No krāj. "Tovā vōrdā", 60. lpp.)

Šajos trijos pantos ietveras Seimaņa Putāna dzejai raksturīgi trīs momenti: pirmajā pantā atgādināts par agrīnajai daiļradei raksturīgo skumju un sāpju motīvu, otrajā – parādās ciņas apņēmību izteicēja retorika, trešajā – cerība mūžīgi būt slavinātam ciņas dzejnieka lomā. Šo lomu viņš bija uzņēmies kopš 20. gadu sākuma un ar lielu pārliecību gāja caur dzīvi, ka savas ciņas dēļ netiks aizmirsts un "myužeigi byus slavynōts". Šis viņa ceļš bija nevis konjunktūras, bet atvērtas un jūtīgas dzejnieka dvēseles gaita cauri neizmērojamām grūtībām, maldiem un pametumiem. Daudz kļūdu, dažkārt par daudz pašgudrības, sevišķi uz mūža beigām, daudz autodidakta prātošanas un uzticēšanās, bet – pamaz zināšanu. Tas viss noteica mūža gaitu un dzejas īpatnību, un arī vērtību. Bet tās vērtība un evolūcija ir divdaļīga. Bija pirmais – meditatīvās lirikas posms ar tā izklaidus atbalsim tālākajā dzejā, un otrs – kopš 20. gadu sākuma – pārsvarā ar sociāli oratorisku ievirzi.

Tagad, kad kopš dzimšanas paiet simt gadu un kopš literārās darbības sākuma – astoņdesmit, ir nācis laiks, lai aptverošāk raksturotu visu dzīvi un daiļradi, cenšoties izvairīties no tās vienpusības, kas valdīja viņa daiļrades in-

terpretācijā veselu pusgadsimtu un vairāk.

Seimaņš Putāns līdz šim vērtēts un slavēts galvenokārt no tā viedokļa, cik asi viņš paudis sociālu ideoloģiju. Tas turklāt bieži vien darīts vulgārsocioloģiskā garā – slavējot tos izteikumus, kas publicistiski skarbi un aktuāli, neņemot vērā teksta māksliniecisko kvalitāti. Tādā ievirzē sastādītas arī izlases (1949, 1960).

S. Putāns bieži pielīdzināts E. Veidenbaumam (piezīmēsim, varbūt vairāk gan tuvs E. Treimaņa-Zvārģuļa stilam), ar līdzību saprotot arī ietekmi. Tipoloģiski ņemot, tam ir savs pamats, bet pats dzejnieks kā pirmos galvenos ietekmes avotus gan uzrāda Nikitinu un N. Ņekrasovu. Piebildīsim, ka ir arī T. Ševčenko ietekme. Ietekmju jautājums ir īpašs. Te tam nepievēršoties, jau pašā sākumā atzīmēsim tikai to, ka gaužām maz izpētīta un izvērtēta S. Putāna daiļrade kopumā un kopainā, par maz spriests par tās iespaidīguma potenciēm.

Savās autobiogrāfiskajās piezīmēs "Tōļejōs nōkūtnes cylvāka ceļš" (rakstītas 1945., 1948.g.) un citās S. Putāns, atsaucoties uz kritiķu izteikumiem, uzsver, ka viņam pieder pirmā vieta starp Latgales dzejniekiem. (Arī tad, kad raksta veltījumu Rainim viņa sešdesmitajā dzimšanas dienā, šim veltījumam liek zīmīgu virsrakstu – "Pyrmajam nu pyrmajim".) Protams, mākslā nav tā kā sportā, kur ar desmitdaļsekundēm var noteikt pirmo vietu. Taču arī mākslā ir savi kritēriji, kas ļauj aptuveni noteikt, kurš rakstnieks var pretendēt uz klasiskās literatūras pārstāvja godu un kurš paliek viduvējības līmenī.

Kā tad ir ar Seimaņi Putānu? Cik liels pamats ir dēvēt viņu par pirmo latgaliešu dzejnieku? Viņa simtgades reizē tāds jautājums dabisks, jo vairāk tāpēc, ka viņš pats, kā jau teikts, to risinājis ne vienu reizi vien, palīgā ņemot kritiķu vērtējumus. Jau 40. gadu otrajā pusē S. Putāns rakstīja (tekstu pats dzejnieks pārcēlis kopnacionālajā valodā):

...Par cik mazs

starp jums esmu, par tik atkal

es būšu liels, pat grandiozs.

Šo savu domu viņš uztur spēkā arī savās piezīmēs, uzsverot, ka to "strōdnīciski progresīvi literaturzynōtnīki un kritiki atzyna par pyrmū un pagaidōm vīneigū nūpītnōkū, apdōvynōtōkū strōdnīciskū myusu nūvoda dzejnīku" (RLMVM, S. Putāna fonds, inv. N° 133771, 29. lpp.).

Uz šo savu Latgales pirmā dzejnieka vietu atsauktamies, viņš lepojās, ka par tādu kļuvis kā "strōdnīceibas" centienu tulks. Prioritāti var saprast divējādi. Pirmkārt – tā kā pirms S. Putāna Latgalē nav bijis dzejnieka, kas būtu pre-

tendējis uz strādniecības dzejnieka lomu, tad tādā ziņā S. Putāns patiešām būtu pirmais. Taču no visiem izteikumiem jaušams, ka S. Putāns pretendē uz "pir-mās vijoles" lomu latgaliešu dzejas laukā vispār. Un tieši par to varētu būt saruna šajā jubilejas reizē. Gan jau viņš pats vienā vietā savās autobiogrāfiska-jās piezīmēs nošaubās par sevi kā mākslinieku – "ka naasu lels kai mōksliniķs, tū es ari atzeistu" (RLMVM, S. Putāna fonds, inv. N° 87390, 168.lpp., 1. puse), gan arī teorētiski atzīst, ka:

Kas iedomājas sevi labu,
tas katrā ziņā paliek sliktāks, –

tomēr no domas par savu kā dzejnieka lielumu neatkāpjas līdz mūža galam, neraugoties uz to, ka redakcijām nosūtītie dzejoļi paliek nepublicēti.

S. Putāns bija melanholiski holeriska rakstura cilvēks, kura dzīves apstākļi noteica, ka rakstura skabargainība vienojās ar pašas dzīves ērkšķainībām, un dzejnieks visu mūžu vadīja, būdams vienās opozīcijās – gan pret "apstākļiem", ko viņš tik bieži piemin negatīvā nozīmē ("Tie, kas pazīst manu veselību un apstākļus, brīnās par maniēm panākumiem rakstniecībā." – RLMVM, S. Putāna fonds, inv. N° 133774, priekšv.), gan pret "Škiras īnainīķim" (dzejoļa nosaukums), gan arī beidzot pret "vieglprātīgajiem" ģimenē.

Rokrakstā palikušās burtnīcas "Viņā giminē trejs rakstnīķi" (1951) priekšvārdā, sevi kā pirmo no šiem trim vienas ģimenes rakstniekiem stādot priekšā, viņš koncentrētā veidā informē par sevi tā: "...sōkūt ar 1912.g., strōdōja gondreiz vysiis latgalīšu, trejūs baltīšu, pīcūs krīvu izdavumūs (peri-odikā – V.V.), izdevia 9 krōjumus (nu tim divi krīvu volūdā), teik vojōts nu piļsātas uz piļsātu, četras reizes nūklyust zam policejas uzraudzeibas, trejas reizes cītumā. Tūmār bārim iteic raksteit, jo tū spējas ivārōja jau tod, kod uz jō iniciativu izdevia rūkrokstā gimines žurnalu "literaturai un audzynōšonai" zam nūsaukuma "Stors"."

Un savas dzejas atšķirību no dēla Alberta Putāna viņš raksturo tā:

Tev styprō puse – lirisms,
muna – socialō steiga.

Seimaņš Putāns dzimis 1892. gada 22. jūlijā Daugavpils apriņķa Bīķernieku pagasta Līpinišķos nabadzīga zemnieka ģimenē kā viens no de-viņiem bērniem. Mazotnē smagi slimo. Skolu apmeklē tikai divas ziemas. Agri tiek likts pie lauku darbiem. Nomirst tēvs, un Seimaņš pārņem smago darba

nastu uz saviem pusaudža pleciem. Pašmācības ceļā apguvis latviešu valodas rakstību (skolā to nemācīja), viņš ap 1910. gadu sāk sacerēt dzejoļus, kas, sūtīti F. Trasuna avīzei "Auseklis" (1906, 1907), tiek noraidīti kā "tukša plāpāšana" (kā to min pats S. Putāns).

Pirmais dzejolis, kas piedzīvo publikāciju, ir "Kometa", kas iespiests 1912. gada februārī avīzē "Dryva". Pēc tam seko publikācijas gan "Dryvā", gan citos izdevumos.

1913. gadā S. Putāns tiek iesaistīts cara armijā un pirmo gadu dien Sibīrijā, kur top virkne dzejoļu, pamatos ar sērīgu, elēģisku tonalitāti. Dzejoli "Muna dzīsmē" 1918. gadā dzejnieks savu dziesmu raksturo šādiem vārdiem:

Muna dzīsmē ir ryugtuma pylna,
Pylna skumes un žāluma jei,
Viņa ir dryuma kai rudiņa dina,
Kod bez stōjas leits lej.

(Krāj. "Dainas myusu jauncibai", 1922, 20. lpp.)

Šajās rindās atklājas divas S. Putāna dzejai raksturīgas iezīmes: skumju un "žēlabu" intonācija un tās ciešais savijums ar dabas ainavu.

Karam sākoties, S. Putāns tiek aizsūtīts uz fronti. Tur centies izcelties ar drosmi un visu paveikt labāk nekā citi. Par to liecina arī palielīgs pašraksturojums autobiogrāfiskajās piezīmēs (kur stāstījums ieturēts trešajā personā): "Pīnōkumu izpīļdeīšōnā beja tikpat drūšs kai leidz īvainōšōnai." (RLMVM, S. Putāna fonds, inv. N° 133771, 16. lpp.) Turpat viņš apraksta šausmas, ko pārdzīvojis kara laukā: "Granatas ōrda apkōrt zemi, byuves un kūkus. Šrapnelles skombas šņōc, lūdes kreit, bet jys (domāts pats šo piezīmju autors – V.V.) vīnaldzeigi turpynōj uzdūtūs pīnōkumus."

Kara pēdējos gados un Pilsonkara laikā S. Putānā notiek vērtību pārvērtēšana. No naivi sentimentālās attieksmes pret dzīvi un no paļāvības pilnas ticības uz Dievu kā likteņa lēmēju viņš ap 1919. gadu pāriet uz skarbi analītisku un kritisku attieksmi pret dzīvi.

Būdams trūkumā, viņš 1919. gadā Rēzeknes tirgotājam (kā pats S. Putāns saka – škaplernīkam) L. Mendrikam pārdod savu dzejoļu manuskriptu. Izdevējs dzejoļus "uzlabo"² pēc sava prāta un gaumes un 1922. gadā laiž klajā ar nosaukumu "Dainas myusu jauncibai". Lai arī sakropļotā veidā, te tiek reprezentēts tas posms dzejnieka daiļradē, kas viņam jau ir noiets un pat atmests. Šis posms aptver literārās biogrāfijas sākumu no 1910. līdz 1919. gadam (pirmā publikācija, kā jau minēts, 1912.g.).

Pirmās publikācijas periodikā (un viena antoloģijā "Kūkle" 1914.g.) lieci-

na par daiļrades sentimentāli romantisko ievirzi un melodiski meditātīvu tonalitāti (kā, piemēram, "Pādeja is rekruta vokors", kas ievietots arī "Kūklē"). Daiļrades pirmajam posmam piemīt elēģisms, skumju un asaru, varētu teikt, kulta. Tas izaug no agrinās dzīves pieredzes – slimība, tad – vienatnība, ģimenes dievticība, izjūtu saistība ar dabas norisēm. Daudz iejūtīgu dabas dzejoļu un plašs dabas ainu izmantojums intīmu pārdzīvojumu izpaušmei.

Pirmā posma dzejas stila ilustrācijai lai paņemam nule minēto dzejoli par rekrūša atvadišanos no dzimtenes:

Jau pādejo dīna
Uz vokoru it.
Es skumeigi verūs,
Kai sauleite rīt;

Kai pādejos lopus
Nu kūkim vējs raun;
Kai tyučī pa gaisu
Bez atpyutas maun.

Pa mežim jau putni
Vairs dzismu nādžid;
Un pukeites skaitōs
Pa pļovom nazīd.

Pa teirumim trūkšņa
Un ļauteņu nav,
Ji teirumus vysus
Seņ atstōja jau.

O, rudīņa laiceņš,
O, skumeiga doba!
O, kur tad tei vosora
Meilō un lobō!

Kur tad ti priceigi,
Laimeigi breiži?
Par kū, nazyn', viņi
Tik porgōja dreiži?

Bet lelōku skumi
Maņ tys sirdi dzan,

Kad reit vajag atstāt
Jau dzimteni maņ.

Es nikur nyu priceigi
Navaru vērtis,
Jo reit man ar rodīm
Vajadzēs šķertis.

Reit jau uz pīstōtnes
Laseisis ļauds...
Tad paplyuss nu acīm
Osoru daudz.

Kad lepneigi viļcīns
Uz pīstōtnes krōks,
Tad lelōka skume
Uz rodīm veļ nōks.

Cik tūlaik ar rodīm
Mums šķertīs byus gryut...
Bet taida mums lūze,
Tai vajaga byut.

Bet gon byus ar dūmōm
Ikš sirds skumi lit;
Uz naktis dreiz dusu
Vajadzēs it.

("Dryva", 1912)

Šis garais dzejolis citēts pilnībā, lai redzētu vairākas S. Putāna agrinās (un daļēji arī vēlākās) daiļrades īpatnības. Pirmkārt, tā ir acīm redzamā dzejoļa patstieptība (12 panti), otrkārt, samērā laba ritma izjūta – te pamatos amfibrahījs, lai arī paļodzīgs, treškārt – grūtsirdības smagme, vienota ar dabas skumjām ainām. Dzejoļa pirmā puse veidota pat kā dabas aina ar savu relatīvu patstāvību. Uz šā dabas fona atklājas dziļi dramatiska situācija jauna cilvēka dzīvē – šķiršanās no dzimtenes un no radiem, lai dotos pretī nezināmajam. Šis dzejolis ietverts tikpat kā visās S. Putāna dzejas atlasēs. Še gan sastopamies ar dažiem valodas un ritma negludumiem, taču kopumā vienotais pārdzīvojuma strāvojums ir pārliecinošs un iespaidīgs. Šādā izjūtā un stilā rakstītus dzejoļus atrodam arī pēc 1920. gada, kaut arī tad visumā pārsvaru pār meditējošo gūst

manifestējoši oratoriskais stils.

Lūzums S. Putāna literārajā biogrāfijā notiek 1919. gadā. Deklaratīvi un programmatiski dzejnieks to izsaka dzejolī "Lai sōc skanēt cytas dzīsmes" (1919), kas liecina par atteikšanos no agrīnās sentimentāli romantiskās dzejas, kuras centrā, runājot paša dzejnieka vārdiem, bija "dabas jaukumi" un "mīlestības jaukumi", kā arī dziesmas par dzimteni un svešumu. Tā tas skan, izteikts dzejas rindās:

Pitiks dzidēt jau par putnim,
Zalim kryumim, teirumim,
Mēnesneicu, spūdrū sauli
Un par dobās jaukumim.

Pitiks apdzidēt jau dzīsmēs
Dzīmtini un svešumu;
Vairs lai nateic myusu steigas
Mīlesteības jaukumu.

Lai sōc skanēt cytas dzīsmes!
Dzīdōsim par breiveibu,
Apdzīdōsim barikades,
Kaujas vītu ašņeigu.

Mes nu bīdri – dzīsmīnīki,
Cik vīn spēka, paleigā
Ejam bīdriem ceinētōjīm!
Myusus gaida uzvara!

Nōks laiks, un kapitāla vara
Kriss un pazuss myužēigi,
Dzeivōsim kai brōli kūpā,
Vysi byusim laimeigi.

(Krāj. "Tovā vōrdā", 67., 68. lpp.)

Kā redzams, līdz ar pozīcijas maiņu mainās arī stils: no maigi plastiska uz retoriski deklaratīvu. Šī sociālā dūšināšanās un citu dūšināšana, vienota ar naivu ticību gaišajai, Marksa paredzētajai nākotnei, pārņem tikpat kā visu S. Putāna dzeju 20. un 30. gados. Saukļi skanīgi, bet dzeja vāja. To var pailustrēt arī ar dzejoli "Es ceru":

Es ceru – ašņa izlīšona,
Kaut nadreiž, beigsīs pasaulē;

Zuss svešu svīdru izsyukšona,
Zuss vysu sugu zērnekli.

Tad pazuss inaidis, lōsti, mūkas,
Gon vītas byus uz pasaules;
Tad sadareigi rūku rūkā
Uz priķšu ōtri isim mes.

Tad augsti karūgu mes nessim
Tōs dōrgōs svātōs breiveibas
Un vysur teiru sāklu messim
Uz dryvas plotōs, augleigōs...

Kaut nīkas nazyna, cik tōli
Mums it uz tīni palyka,
Bet tiksīm! Ceineisimēs, brōli!
Byus eistō, gaišō breiveiba!

1919 (Krāj. "Tovā vōrdā", 63., 64. lpp.)

Versifikācija funkcionē samērā gludi, jambi raisās tāpat kā iepriekšējā posmā, bet emocionālās tēlainības un dzīvas, izjustas intonācijas vietā iznācis klabošs frāžainums.

Tā ilustrācijai vēl kādu dzejoli. Kaut vai programmatisko "Dzejņīkam".

Draugs, nav kō tev kavētis ilgi;
Laiks veļti zyud, dorba tik daudz.
Na sliņki, bet dorba mes ļaudis –
Myus augstōkō ideja sauc,
Kad tymsūņu važōs neikst brōli –

Pitiks par rūzeitēm sapņōt
Un vērtis, kai pučēites zīd,
Kai putneni kryumōjā dzīd,
Kai upeitē viļņēiši it,
Gon sapņōt par skaistumu dobā!

Uz tīni, kur osoras, vaidi,
Kur olkonūs vōrguļu daudz,
Kur tymsas lōsti citējus žņaudz,
Tur paleigā vysus myus sauc,
Tev vīta tur – steidzīs nu, draugs!

Ej olkonūs tautiņu ryndōs,
Steidzīs, uz turīni ej.
Un breiveibas sāklu tur sēj,
Un gurdonim spēka daudz lej,
Dedz uzvaras cereību svātu.

1924 (Krāj. "Tovā vōrdā", 86., 87. lpp.)

Savdabīgi veidotas un ritmiskā ziņā pat pagludi ritošas kvintas, bet bez dzejiska, mākslinieciska pildījuma.

Iedams šo saucēja un mudinātāja ceļu, dzejnieks pāriet jau uz klajiem draudiem:

Tyvojās breidis, kad salauztas tiks
Tiranu, varmūku važas!
Monat jau poši: dreiz breidis tys nōks.
Redzit jyus zeimes jau dažas...

Pēc šī brīža, kas tuvojas, nāks laiks, kad "nīceigi jyus byusit", un tad pār visu pasauli nākšot –

Skaista un laimeiga dzeive!
Cik augsta ciļvēce tykumūs byus,
Kad vaļdeis Taisneiba, Breive!

(1925.g. dzejoli "Tyvojās breidis"; krāj. "Tovā vōrdā", 97. lpp.)

To dzejnieks pats piedzīvoja mūža beigās, kad, zaudējis visas ilūzijas, nonīka savā Jurku ciemā, sabiedrības aizmirsts un ģimenes ķildās iegrimis.

Bet pagaidām mēs vēl pie tā posma dzejnieka dzīvē, kad viņš ar savu nule noskaidroto kareivīgo pozīciju atgriežas Latvijā 20. gadu sākumā.

Atgriezies Latvijā, S. Pučāns kā ass protesta izteicējs ilgi vienā darba vietā nenoturās. Sākumā viņš strādā Rēzeknes slimokasē par ziņnesi, bet no darba tiek atlaists sava asā kreisuma dēļ un spiests vairākus gadus strādāt dažādus gadījuma darbus. 1926. gadā viņš kļūst par dzelzceļa sargu un šajā darbā dažādās vietās (Daugavpili, Talsos, Tukumā, Rucavā, Jelgavā) nostrādā līdz 1942. gadam.

20. gadi un vēl 30. gadu pirmā puse ir produktīvākais posms dzejnieka 77 gadus ilgajā mūžā un vairāk nekā pusgadsimtu garajā literārās darbības gaitā. Šajā ražīgākajā darbības posmā nākuši klajā turpat desmit dzejoļu krājumi. Tie

ir: "Dainas myusu jauneibai" (1922., kā jau teikts, radies līdz 1919. gadam), "Dūmas un nūpyutas" (1922), "Tovā vōrdā" (2 daļas, 1924), "Latgolas orōja bolss" (1927), "Стоны Латгалии" (1932), "Тернистый путь" (1932), "Dīva apsavēršona" (1932), "Ļaunōkais cilvēcēs inaidniks" (Pretalkoholiski dzejūli tautai) (1936). Bez tam pēc Otrā pasaules kara iznākušas divas izlases: "Dzejas" (1949) un "Tovā vōrdā" (1960). Daudz publikāciju atrodam latgaliešu periodikā (īpaši žurnālos "Zidūnis", "Reits", "Latgolas Škola" un laikrakstos "Jaunō Straume" un "Latgolas Bolss"), bet vēl vairāk dzejoļu palikuši nublicēti. Tie radušies pēc Otrā pasaules kara un pēc apjoma veidotu pāris krājumu (to mākslinieciskā kvalitāte lielāku ievēribu gan nepelna).

S. Putāns visu savu dzīvi kā autodidakts mokoši un pat izmisīgi meklē, kā nostāties uz drošāka garīgu vērtību pamata. Sākumā viņš to meklē baznīcā, reliģijā, Dievā. 1916. gadā sacerētajā plašajā dzejolī "Tim, kas Dīvam natic" (krāj. "Dainas myusu jauneibai") viņš Dieva esamību cenšas pierādīt ar izvērstu kosma un cilvēka prātu reibinošu, neizprotamu parādību tēlojuma palīdzību:

Tu soki, ka navā uz pasaulā Dīva,
Ka zvaigznetes, mēness, saule un zeme –
Vyss pasaulš, kam navā ni gola, ni molas,
Nu dobas vin dzyma, sev byuteibu jēme.

Seko argumenti no dabas un sadzīves, lai pārliecinātu, ka visu vada Dieva griba.

Bet kara gados, pieredzējis šausminošas noziedzības pret cilvēci un pārdzīvojis lielus dvēseles satricinājumus, viņš noliedz Dieva gribas izpausmi pasaules lietās. Varētu teikt, ka, tāpat kā Voltērs pēc Lisabonas zemestrīces, kas prasīja 200 000 cilvēku dzīvības, viņš ar prāta loģiku nespēj visu pieredzēto uzskatīt par Dieva labās gribas manifestāciju. Tādā noskaņā un nostājā atradāmies, dzejnieks sacer darbus, ko apkopo ironiskā krājumā "Dīva apsavēršona".

Te, aizsteidzoties uz priekšu, jāpiezīmē, ka hitleriešu okupācijas laikā, būdams ieslodzīts Jelgavas cietumā, S. Putāns par savu attieksmi pret reliģiju gluži vaļsirdīgi jau raksta tā:

Kad labi gāja, neatzini,
tad stāstīji, ka Dieva nav,
nu vaimanā un lūdzies viņu,
un sirsniģi to atzist' jau.

Pēc kāda laika, kad lab' veiksies,
tu atkal viņu noliegsi.
Tad atkal "nava Dieva" teiksi
un atkal viņu zaimosi.

Jā, sakidrs, kad briesmu dienas beigsies,
bez viņa atkal iztikšu,
jo kaut tik druscīt labāk veiksies,
es viņu talkā nesaukšu.

Jelgavas cietumā 1943.g.

(Rokrakstā palikušajā dzejoļu kopā "Ģimienē un sabiedrībā" (latv. val.).)

Liekas, tā būtu tāda kā ironizēšana par sevi pašu. Pēc kara Dieva esamības jautājums S. Putānu vairs nenodarbina. Kā autobiogrāfiskās piezīmes liecina, visvairāk viņš ir aizņemts ar ģimenes nesaskaņām un grimst sīkās ķildās, īpaši pašā mūža nogalē. Ja 30. gados notika sacelšanās pret Dievu, tad tagad – pret sievu.

Bet, 20. un 30. gados par vienīgo orientieri dzīvē izvirzījis šķiriskuma principu, arī mākslā viņš to patur kā noteicošo, jo vienīgi tā realizācija nodrošināšot gaišo nākotni, kas stingri visus "dorbus apvērtēs".

Un tad –

Ti rakstnieki, kas tagad leli
(Jo dyures priškā lūkonī),
Tod apzineīgōs tautas priškā
Kļyus seiki, nūžālōjami.

(Dzejolī "Nav vajadzeigs...", krāj. "Tovā vōrdā", 102. lpp.)

Šķiriskuma principam kalpodams, viņš saskandē šādas rindas:

Drūšōk, brōli, nav jau tōli
Sengaideitō uzvara.

Mūdynōsim, ceiņā vessim
Vysus migā gulušūs.

(Dzejolī "Uzvara", krāj. "Tovā vōrdā", 77. lpp.)

Dzejoļos, kuros nav šīs retoriskās publicistiskās didaktikas un cīņas saukļu patosa, dzejoļos ar sadzīves tēmām bieži ienāk proza, kā tas, piemēram, dzejolī "Savai bibliotēkai" un citos, galvenokārt veltījuma dzejoļos.

S. Putāna dzīvē un dzejā valda drūmas apbēdināta un sakaitināta cilvēka izjūtas; melanholiska nomāktības un neapmierinātības sajūta vienojas ar holeriķa protestu, kas izpaužas ne tikai sociālā, bet arī ģimenes dzīvē. Visu dzīvi viņš jūtas kā apbēdinātais, vajātais, apdraudētais. It kā visā pasaulē zem šīs saules, dabā, sadzīvē, mīlestībā nav nekā, pie kā īsti sirdi siet. To spilgti atklāj dzejolis "Na dēļ manis":

Na dēļ manis tys
Jaukais pavasars,
Na dēļ manis speid
Gaišō sauleite;
Na dēļ manis tōs
Zaļōs pļaveņas,
Na dēļ manis zid
Skaistas pučēites;
Na dēļ manis ti
Zali kryumeni,
Na dēļ manis dzid
Dzīsmes putneni;
Na dēļ manis tōs
Dailōs dzaltones -
Vairs jau nadreikstu
Viņas mīlōt es.
Spūdru gunkuri
Mežā aizkyure,
Leiti, nagaisi
Viņu apdzēse;
Agri aizdaga
Sirds maņ mīleibā -
Dzeives grytumi
Viņu apdzēse.
Na dēļ manis tys
Jaukais pavasars,
Na dēļ manis ar'
Dailas meitines.

(Krāj. "Tovā vōrdā", 29. lpp.)

Pat arī darbs pļāvā pie siena norit izmisīgu rūpju un nelaiemes slogā ("Sīna pļōve"), apsūdzot Dievu par pieļauto dabas pārestību – salist viss siens, un draud bads. Nepārdevušam sienu:

Byus jūdzeivoj bez maizeites
Jim otkon nazcik dinu.

Cauri melanholijai un grūtsirdībai laužas sociālas atreibības un naida sludināšanas motīvi. Tie kā publicistiskas dzejas intonativā pamatstīga skan daudzos dzejoļos, bet jo sevišķi tādos kā "Apspīdējam", "Es dzīdōšu", "Šķiras inaidnikam". Par šiem un līdzīgas ievirzes dzejoļiem S. Putāna draugs Stepons Seiļš jau 1933. gadā raksta: "Lai nōk myusu jaunī dzejņīki un rōda eistū Latgolas vaigu, izteic tautas sōpes, aizdadz sirdis! Bet jau sōkumā jōigaumēj, ka ar rupu vōrdu savirkņōjumu pantā, primitīvu demagogiju, kailim apgolvōjumim un cinisku izsmīkli te panōkumu nabyus. Jo patiši pi sirds ir nōkuši daudzi S. Putāna dzejēs izteiktī vōrdi par myusu dzimtini, dobu un mīlu, tad galeigi nabaudami jī palykuši, kur autors ar nadzērdātu navēreibu tikku mynātajim nūteikumiem ir pagōjis garum, – šaidūs gadejumūs na tikai naaizdadz laseitōjim sirdi, bet gon vairōk atbaida. S. Putānam storp latgališu vacōkōs paaudzes dzejņikim ir vīna nu pyrmajom vītom, bet mynātōs navēreibas un primitīvō religiskūs un tautyskūs svātumu kengōšana, kū varātu nūsaukt par kļumeigim sūlim dzejā, jō dzejņika slavai nanōk par lobu. Varbyut S. Putānam šei slava nakreit svorā, bet jōsaka, ka ari kai politiskam vai religiskam ceinātōjam caur daudzom jō pādējō laika "dzejom" panōkumu nabyus. Par tū ari pats S. Putāns var pōrsalīcynot, jo daudzi uz tautu runōtī vōrdi ir aizgōjuši pavysam cytus ceļus."³

Tie jaunie dzejnieki, par kuriem ieminas Stepons Seiļš un kuri liek riskēt S. Putāna prioritātei dzejas laukā, bija galvenokārt meditatīvās lirikas pārstāvji: Augusts Eglājs, Marija Andžāne, Marta Skuja, Madsolas Jōņs u. c. Uz viņu dzejas fona S. Putāna dzeja ar savu tematiku un stilistiku atgāja otrajā plānā jau 30. gados, īpaši šā gadu desmita otrajā pusē.

Bet ir arī tā iznācis, ka S. Putāns, savā apziņā paturēdams sevi strādnieciskā dzejnieka lomā un paslavēts par šo ievirzi un misiju, pats aizvien vairāk sāk domāt, ka viņa spēks ir publicistiskajā retorikā. Pēc otrā pasaules kara šo ievirzi atbalstīja arī divas viņa dzejas izlases: "Dzejas" (1949) un "Tovā vōrdā" (1960). Tajās vairāk atlasīti tie dzejoļi, kuros brašāk saversificētas frāzes un lozungi.

Diemžēl dzejnieks, izlašu un to pavadrakstu iedvesmots un avīzrakstos laikmetīgi paslavēts, neraugoties uz Stepona Seiļa aizrādījumu, tomēr ticēja, ka viņa dzejas galvenais spēks ir tieši šajā kailajā un skaļajā publicistiskumā. Ar hipertrofētu savas "ciņas dzejas" vērtības un sūtības apziņu viņš vērsās pret dzejniekiem, kurus kā formas izkopējus uzskata par "tirās mākslas" pārstāvjiem:

Skaisti gon stils, panti, atskaņas,
bet dūmu nūpītnu nīmoz.
Gon nōks reiz eistō breiveiba.
Tod jyusu "mōkslu augstōkū"
nu "apgrūzeibas" ōrā mess
kai nadereigu grabažu.
23.VIII 56.g.

Kas tā par brīvību, kurai nākot, godā būs S. Putāna dzeja ar "domām nopietnām" un kā nederīgu grabažu ārā metīs par augstvērtīgu atzīto dzeju, to te saprast nav iespējams. Bet turpat skan atgādinājums:

Kotrā breidī, kotrā vitā
Cenšūs byut tys lobōkais.

Lai gan savās piezīmēs S. Putāns vairākās vietās kā moto rakstījis Raiņa vārdus par mainīšanos uz augšu, tomēr pats tajā sava mūža gadsimta ceturksnī, kas norit pēc kara, diemžēl neuzrāda šādu mainīšanos ne dzīvē, ne dzejā.

Vairākos rokrakstā palikušajos dzjoļos pausts vienpusīgi slavēta un pārslavēta autora protests pret nepietiekamu viņa ievērošanu un nepublicēšanu. Tā 1956. gada "Atbiļdē ("Tim, kas mani syuta "dusēt muzejā")" lasām:

Bet es soku: tod tik "dusēt
muzejā" es aizišu,
kod tik lelu, cik es pats lels,
tāvu zemi redzēšu.

Tā ir "vyslelōkō tragedija" (paša S. Putāna dots apzīmējums nodaļai autobiogrāfijā, kurā tēlota neciešamā dzīve ģimenē), ko S. Putāns piedzīvo mūža nogalē Kalna Ančupānu Jurkos no 1954. gada līdz mūža beigām 1969. gadā: nemitīgas ķildas, asie vārdi, griezīga neapmierinātība ar citiem un ar ar sevi – kā tādu, kam vieta "dusēt muzejā", kā izteicies kāds no kritiķiem. Tam visam pievienojas apziņa par savu trīsdesmitgadīgo "pavadoni" – psihopātiju vai, kā St. Seiļš to sauc, – histeroneirastēniju. Starp citu, S. Putāna piezīmju papīros atrodam arī tādu viņa parakstu: Psihopāts.

Aprādīto atmosfēru jūtam ienākam arī šādās rindās:

Arvīn ratōk un arvīn eisōku breidi
muza – draudzine atnōk pī mani.
Vairs nav spējas maņ risynōt tik dziļu dūmu.

Arvīn vājokas protesta skaņas.

Atlik vineigais: dūmēt par tim gora bērnim,
kas vēl spistuvē nabej ni reizes.

Viņi vairōkom paaudzem svēteību nastu:

Byutu gaismas stors tumsā ikreiz.

1959.g.

Cerēdams uz savu "gara bērnu" parādīšanos presē, dzejnieks (patiesībā gan jau izbijušais dzejnieks) tos sūta redakcijām. Vispār gadsimta ceturksņa laikā (1944 – 1969) ir sarakstīti vairāki simti dzejoļu, kas, tāpat kā viss pārējais – autobiogrāfiskas piezīmes, dažādi prātojumi par sadzīves lietām, valodu, dažu literāro faktu mazveiksmīgi skaidrojumi –, palikuši rokkrastos. Uz dzeju, kas rakstīta nemitīgi ikkatrā ikdienas situācijā un ikkatrā kādas domas uzplūdā, varētu attiecināt paša autora vārdus (paša autora pārceļtus kopnacionālajā valodā) :

Ja sāktu teikt, kas nāk tik prātā,
lai būtu tu pat ģeniāls,
par tevi katrs, bez šaubām, spriestu:
"Šis cilvēks taču nenormāls."

Tam par pierādījumu bez lielas izvēles lai kalpo kaut vai šādi panti:

Vakar vokorā pi valna
sīva otkon syutēja.
Naktī četras stuņdes namīrs
munu sirdi mūcēja.

Ari šureiz kai un cytkōrt
vaineigs nabeju nīmoz.
Nazynu, cik ilgi varēs
navaineigam cīst.

Otkon pazamōjums... klōtu,
kaut kū raksteit vajaga.
Nūkreit lampa, un stykls – drupōs,
Otkon uzblāun daiļova.

Protams, ir arī cita tematika un arī ne tik gluži naturālistiski panti, bet caurmērā autora domas un jūtas griežas šajā vāveres ritenī. Varbūt nav arī labi

citēt slima cilvēka pierakstus, taču, tā kā šādu pantu ir, kā jau teikts, simtiem un tie radušies veselu gadsimta ceturksni bez to publicējumiem presē, un tas radīja autorā sarūgtinājumu, tad būtu pat jāpierāda, kāpēc tie nevarēja tikt publicēti un kāpēc autors par tiem ne bez pamata saņēmis visnotaļ noraidošas atbildes.⁴

Citēsīm dažas no atbildēm. Ar A. Tīrzmālas parakstu no žurnāla "Padomju Latvijas Sieviete" 1959. gadā: "Jūsu iesūtītos dzejoļus žurnālā ievietot nevaram." A. Balode no žurnāla "Zvaigzne" tai pašā gadā: "Jūsu dzejoļus vai aforismus (nemaz labi nezinu, kā tos nosaukt) saņēmām. Diemžēl nodrukāt nevaram – tiem vēl nav literāras vērtības." No žurnāla "Veselība" 1958. gadā: "... mēs pašlaik un arī turpmākajā nākotnē neredzam iespēju Jūsu dzejoļus publicēt." Līdzīgas vēstules atrodam atsūtītas arī no citām redakcijām.⁵

Kāds tad varētu būt pēdējais vārds par S. Putānu kā dzejnieku viņa dzimšanas simtajā gadskārtā? Latgalē pirmais? Lielākais? Kad, kādā ziņā? Zināmu popularitāti savā laikā, 20. gados un vēl gadu desmitu mijā, noliegt neviens nevarēs, lai arī tā saucamo mūžīgo, vispārcilvēcisko, paliekošo vērtību tajā nav daudz. Arī mākslinieciskā veidojuma ziņā tā nav pacēlusies tajā limenī, kādā latgaliešu dzeja bija tajā laikā, īpaši 30. gados. Būtu lielāka vērtība jāvēlta agrīnajai dzejai un tai, kas organiski, lai arī mazākumā paliekot, turpināja liriskās dzejas līniju vēlākajā 20. un 30. gadu daiļradē.

Piezīmes:

1. A. Putānam virkne lirisku dzejoļu publicēti vairākos latgaliešu periodiskajos izdevumos. Rokrakstā palikušajā "triju ģimenes rakstnieku" burtnīcīnā ievietots apmēram pussimts viņa dzejoļu.

2. Par to dzejnieks: "Ilgi klusēju, vārdamīs, kai Rēzeknē škaplērniks L. Mendriks vairōkus godus krūpļōja munus pyrmō rakstnīceibas pūsma dz.: gon lya ikšā, gon pi beigōm sovus nikam nadereigus, saukšu, pantus, gon pilyka sovus muļķeigus vērsroks-tus, gon dažu dzejūli daleidams pa pusei. Ar tū mozynōja i tai mozū munu pyrmō pūs-ma dzeju vērtēibu." (RLMVM, S. Putāna fonds, inv. N° 97390, 3. lpp.)

3. Seiļš Stepons. Dzejniks Seimaņš Putāns. – Grām.: Seiļš St. Jauni deigli, II, 1938, 87. lpp.

4. Tāpēc tagad vajadzētu sakārtot tādu izlasi, kas parādītu S. Putānu nevis tikai kā politisku oratoru, bet arī – un pat vairāk – kā dziļu sāpju un traģisma paudēju, sirds lirīki.

5. Citētās vēstules glabājas RLMVM, S. Putāna fondā, inv. N° 133778.

IN MEMORIAM INGRĪDA KIRŠENTĀLE

Pārskatot "Varavīksnes" divdesmit piecu gadu gaitu, redzams, ka tieši ar 1970. gadu, kad tā pārtapa par literārā mantojuma izdevumu, parādījās raksti ar intriģējošiem virsrakstiem. 1970. gadā – "Kāds fakts par Raini", 1971. gadā – "Nepētitas lappuses par A. Kurcija 1923. gadā Leipcigā iznākušo grāmatu "Aktīvā māksla"", 1974. gadā – "Nepierastais Jānis Ziemeļnieks", 1976. gadā – "A. Čaks. J. Plaudis. Literatūrvēsturisks dubultportrets". Autori? Visiem četriem rakstiem ir viena autore – Ingrīda Kiršentāle. Tā viena no eruditākajām literatūrzinātniecēm ienāca "Varavīksnes" autoru saimē un turpmāk arvien biežāk savu laiku un zināšanas ziedoja šim izdevumam.

1977. gadā Ingrīda Kiršentāle kļuva par redkolēģijas locekli un tādējādi līdz pat šī laidiena manuskriptam, līdz pēdējiem spēkiem sekoja līdzī gandrīz vai katram publicēšanai iesniegtajam rakstam. Strādājot kopā ar Ingrīdu Kiršentāli, viņas kritiskie, konkrēti un lakoniski formulētie spriedumi par iesniegtajiem darbiem dažbrīd šķita pārlietu asi. Tomēr, mierīgi pārdomājot un izanalizējot viņas vērtējumus, bija jāatzīst, ka tie ir pamatoti un – galvenais – dziļi profesionāli.

Ja reizēm kaut kā pietrūka, tad no Ingrīdas Kiršentāles droši varēja lūgt ne tikai padomu, bet arī palīdzību – uzrakstīt ievadu vai komentāru kādam "šaubīgam" autoram. (Parasti – visīsākajā laikā...) Un redkolēģijas locekle, glābjot situāciju, operatīvi pārtapa par autori. Tā radās, piemēram, 1985. gadā komentāru lappuses par Ādolfu Ersu un Elzu Stērsti, 1989. gadā – krājuma priekšvārds, 1990. gadā – raksts par Jāni Grīnu.

Ingrīda Kiršentāle bija izlolojusi domu šai "Varavīksnei" izstrādāt pētījumu par Jūlija Lāča romāna "Mūža meža maldi" tapšanas impulsiem, prototipiem, apstākļiem, atsauksmēm. Bet darbs palika pusceļā pie materiālu atlases. Publicētā kopa ir viņas iecerētā pētījuma izejmateriāls. Tādu to arī nododam lasītājiem. Lai tas ir Ingrīdas Kiršentāles pēdējā darba liecinieks.

Mūsu – "Varavīksnes" kolēģu – pateicība Ingrīdai Kiršentālei par visu viņas divdesmit trīs gadu ilgo pašai izlīdzīgo darbu!

Līvija Volkova

MATERIĀLI PAR JŪLIJA LĀČA ROMĀNU "MŪŽA MEŽA MALDI"

(Ingridas Kiršentāles publikācija)

J. Raiņa literatūras un mākslas vēstures muzejā, Jūlija Lāča rokrakstu fondā, mapē "Materiāli romānam "Mūža meža maldi"" glabājas autora piezīmes, romāna uzmetuma fragmenti, tā plānojums pa nodaļām, personāža saraksti ar norādēm uz prototipiem, kā arī lapas svešos rokrakstos – informācija, ko Jūlijam Lācim sūtījuši Brazīlijas kolonisti.

Viscītīgākais un uzticīgākais Jūlija Lāča korespondents bijis A. Krūmiņš, kurš kopā ar divdesmit četrām vēstulēm (no 1935. gada 22. aprīļa līdz 1939. gada 10. janvārim) ir atsūtījis satricinošus dokumentus par traģēdiju, kāda piemeklējusi izceļotājus. Tie ir mirušo latviešu saraksti. Tikai vienā kapsētā vien – kolonistu apmetnē "Vārpa", piemēram, 1923. gadā apbedīti simt trīsdesmit septiņi cilvēki. Starp tiem vairums bērnu, sevišķi līdz piecu gadu vecumam, bet ne mazums arī cilvēku spēka gadus.

Tādu sarakstu ar konkrētiem mirušo uzvārdiem, vārdiem, dzimšanas un miršanas datiem ir daudzi desmiti lapu – gan latviešu valodā ar roku rakstīti, gan portugāļu valodā oficiālu iestāžu izdoti. Pie šiem simtiem un simtiem mirušo vārdu ir piebildes, ka saraksti nav pilnīgi. Acīmredzot negausīgajai nāves plūvajai nav iespēts pilnībā izsekot.

Lai radītu savam romānam maksimāli dokumentālu pamatu, Jūlijs Lācis ir centies iegūt dažādus aculiecinieku vērtējumus par latviešu dzīvi Brazīlijā. Saglabāto aprakstu autori I. Lācis un E. Vītols, tāpat kā A. Krūmiņš, ir kolonijas iemītnieki. Vairāk nekādu norāžu par viņiem nav. I. Lāča un E. Vītola apraksti neattiecas uz pirmo ieceļošanas periodu divdesmito gadu sākumā, bet uz vēlāku laiku, kas atbilst romāna otrajai daļai.

Rakstniekam noteikti ir bijis daudz vairāk šādu izziņas avotu, un uz to pamata ir tapis rezumējums par skaburnieku kustības norisi un sekām. Kādam nolūkam apkopot šie trīspadsmit punkti, grūti pateikt. Varbūt paša skaidrākam pārskatam, varbūt kāda cita pārliecināšanai. Aizstāvēties romāna autoram vajadzēja ne pret vienu uzbrucēju vien.

No Jūlija Lāča plašās korespondences ar kolonistiem viņa paša rakstītās vēstules J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā nonākušas tikai četras, turklāt trīs no tām ir melnraksti, uz mesti ar zīmuli uz piezīmju papīra.

Tikai A. Krūmiņam 1937. gada 26. martā adresētais tīrāksts palicis vai nu neaizsūtīts, vai kaut kādā veidā no adresāta nonācis atpakaļ pie rakstītāja. Ar visām četrām vēstulēm "Varavīksnes" lasītājiem iespējams iepazīties un novērtēt autora attieksmi pret visu, kas notiek ar un ap viņa romānu.

"Mūža meža maldi" guva plašu rezonansi latviešu sabiedrībā, Latvijā visumā pozitīvu, Brazīlijā, cik var spriest, pārsvarā negatīvu. Ieskatam tā laika vērtējumos publicēti daži fragmenti no atsauksmēm 1936. gada presē, kā arī intervija ar Puntūža prototipu – baptistu mācītāju Jāni Inķi. Romāna galvenā varoņa attieksmi pret Jūlija Lāča darbu raksturo arī viņa vēstule autoram.

Jūlija Lāča piezīmes:

1. No 1922.g. novembra līdz 1923.g. beigām uz Brazīliju aizvesti ap 2500 latvieši. Izceļošanas vadītāji – Inķis, Narkevics, Andermanis, Grigorovičs, divi brāļi Eihmaņi, Augstroze, Olga Šverne, Kļaviņš un citi – pratuši novest ļaudis tādā psihiskās satrauktības stāvoklī, ka tie izpostījuši savu iedzīvi, par lētu cenu pārdodami mājas, lopus, darbarīkus un devušies līdz sludinātājiem uz "izredzēto zemi" – Brazīlijas mūža mežos, kur apsoltis izceļotājus "paraut gaisā".

2. Ar viltu un draudiem izceļotājiem izkrāpta visa nauda, un tie nometināti mūža meža vidū, ar 700 kilometrus no San-Paulo, 30 kilometrus no dzelzceļa stacijas, lai tik drīz nevarētu tikt prom. Tur nodibinātas divi kolonijas – "Vārpa" un "Lettonija". Koloniju zemi iepriekš nopirkuši izceļošanas ierosinātāji par 100 milreisiem alkerī, vēlāk to atdodami kolonistiem, aprēķi-not 200 – 500 milreisu alkerī. Šī zeme tomēr ir zem tiesas, tai radies otrs īpašnieks, kam izredzes pierādīt savas tiesības uz zemi un piedzīt no kolonistiem otreizēju maksu vai arī tos padzīt.

3. Pirmajā gadā miruši ap 400 kolonisti, it īpaši no asinssērgas, drudža, saules dūrieniem un čūsku kodieniem. Bērni līdz 6 gadu vecumam gandrīz visi. Daždien kolonijā miruši pa 7 cilvēki.

4. Brazīlijas valdība parasti ieceļotājiem izsniedz pabalstu dzīves uzsākšanai. Inķis ļaužu vārdā no tā atsakās ar nolūku pabalstu izņemt vēlāk un piesavināties. Tas tomēr neizdodas, jo nokavēts termiņš. Tā ļaudīm jāuzsāk dzīve mūža mežā bez kāda pabalsta.

5. Koloniju vadītāji taisa divus ceļus – 30 un 20 kilometrus garumā. Valdība par ceļu taisīšanu izmaksā 3000 milreisu par kilometru. Bet kolonijas vadītāji naudu piesavinājas, neizmaksādami strādniekiem ne milreisa.

6. No sākumā kolonisti mitinājās teltīs, pa 50 cilvēku nelielā nodalījumā, uz lāvām, vēlāk uzceļ būdas mūža meža vidū, uz iedalītā gabala. Tikai pēc 10–12 gadiem spēcīgākām ģimenēm izdevies uzcelt daudz maz piemērotu dzīvojamo ēku. Ar kolonistu darbu uzcelts misiones nams un divi saiešanas nami.

7. No "Vārpas" zemes Inķis nodala 300 alkerus zemes un nodibina Palmas sētu, kur komūnā – "evanģēliskā korporācijā" – dzīvo ap 300 kolonistu. Strādniekiem algu maksā ar paštaisītām bonnām, lai aprūtinātu strādnieku aizplūšanu.

8. Kolonijā pastāv tikai viena, pašas kolonijas dibināta skola, kurā 40 dažāda vecuma bērnu apmāca tikai viena skolotāja. Lielākā tiesa bērnu skolā nemaz neiet un paliek bez jebkādas izglītības. Valdība grib ierīkot kolonijā skolas, bet kolonijas vadība no tā atsakās, jo valdības skolā māca portugāļu valodu, kas dod kolonistiem iespēju meklēt darbu citur.

9. No Latvijas kolonisti pamazām atsvešinājas, aizmirst latviešu valodu, kropļo to ar portugāļu vārdiem. Rīgas laikraksti pienāk kolonijā tikai divi eksemplāros. Daudzi apprecas ar sveštautiešiem, tā jo ātrāk aizmirsdami savu tautību.

10. Vairāki kolonisti, redzēdami šausmīgo blēdību, kādu piekopi izceļošanas organizētāji, grib atgriezties Latvijā, lai brīdinātu citus, bet konsulātā tiem paziņo, ka viņiem atņemta Latvijas pavalstniecība. Kā viens no tādiem minams A. Krūmiņš, kam paziņots, ka atņemta pavalstniecība par pases nodevu nesamaksāšanu, kaut gan arī citi šīs nodevas nav nokārtojuši. Tā nav atņemta nevienam no izceļošanas kustības organizētājiem.

11. No kolonijas ļaudis pamazām aizklīst uz pilsētu, bet kolonijas vadītāji rūpējās par jaunu izceļošanas kustības sacelšanu. Šajā nolūkā 1935.g. pavasarī Rīgā ierodas J. Inķis. Tikai romāna "Mūža meža maldi" l.d. parādīšanās "Jaunākās Ziņas" 1935.g. rudenī šo nodomu izjauc. Bet izceļošanas aģitācija nemitas. 1935.g. rudenī ierodas Latvijā kolonists E. Vītols, policija to par aģitāciju Ventspils apriņķī soda ar mēnesi cietuma. Patlaban Rīgā iebrucais kāds no Brazīlijas, Rozenbergs, Inķa uzticības vīrs, lai aģitētu par izceļošanu.

12. Minētam Rozenbergam uzdots rūpēties arī par to, lai presē neparādītos nekādi izceļošanai nelabvēlīgi raksti. Izceļošanas organizētāji ar sevišķu niknumu vērsušies pret romānu "Mūža meža maldi", kas atsedz viņu tumšos veikalus. Romānā grib saskatīt visbriesmīgākos pārkāpumus pret valsti un reliģiju un piedraud romāna iespiešanu apturēt pat ar diplomātisku iejaukšanos.

13. Ļaužu musināšanu, krāpšanu un izmantošanu izceļošanas organizētāji dara Dieva vārdā; kāds no kolonistiem raksta: "Dieva vārds viņiem ir

krāpšanas āķis." Katru, kas mēģina atmaskot viņu liekulīgo darbību, tie pataisa par Dieva zaimotāju. Tā nav viens tiem klāt netiek.

RLMVM, inv. № 115743.

Kaktiņš saka: tev vajaga Puntūzi morāliski iznīcināt.

Bij. žurnālists Sveilis: Puntūzi tev vajaga nosist, ja tu nedarīsi, es tevi pašu nositīšu. Jaunatne uztraukusēs, ka tāds cilvēks dzīvo pasaulē. Ja viņš paliek dzīvs, tad vairs nav taisnības pasaulē.

RLMVM, inv. № 115745.

J. Lācis – A. Krūmiņam 1935. gada 29. decembrī

A. god. A. Krūmiņa kgs,

ar lielu nepacietību es gaidu Jūsu vēstules, bet tagad jau pagājuši gandrīz divi mēneši, kopš es saņēmu Jūsu pēdējo vēstuli no 14. X un sūtījumu (uz 23 lpp.), tā ka mani sāk rasties nelabas aizdomas, vai tikai Jūsu vēstules nav kāds piesavinājies. Drošības pēc uz priekšu visus sūtījumus sūtat ierakstītus. – Savā pēdējā vēstulē rakstīju Jums par izsūtītām platēm. Aiz pārpratuma tās aizkavējušās ceļā, bet tagad, ceru, būs jau Jūsu rokās.

Mani sevišķi interesē, kā Jums patīk romāns un kā uz to skatās Brazīlijas latvieši, it īpaši vārpieši. Inķis šeit uztraucies pārlietu, bija pat pie manis, apgalvodams, ka viņš esot Puntūzis, visi to zinot, ka viņš tas esot, un visi rādot uz viņu pirkstiem. Lūdza, lai pārtraucot romānu. Teicu, ka to darišu tikai ar vienu noteikumu: lai viņš atsauc gaisā paraušanu, lai atzīst to par maldu mācību un lai ved ļaudis atpakaļ. Solījās dot "Jaunākās Ziņas" attiecīgu uzsaukumu, bet pats braukt uz Brazīliju un aģitēt par atgriešanos uz dzimteni. – Uzsaukumu tomēr neatnesa un, kā gāja, tā pazuda. Viņa stāvoklis šeit pavisam nedrošs, un ļoti var būt, ka viņu no Latvijas izraida uz visiem laikiem. – Vai Jūs nezināt tā A. Veinberga adresi, kas no Rīgas rakstījis, ka brauks Inķim līdz kopā ar citiem? – Dabūju zināt, ka Inķis bijis it kā iejaukts kaut kādā slepkavības lietā Brazīlijā un pat bijis kādu laiku arestēts. Ja Jums par to kaut kas zināms, tad steidzīgi atrakstāt, lai šo lietu varētu izmantot romānā. – Romānu vēl visu laiku rakstu, beigšu to tikai uz februāra beigām. Piekrišana lasītājos ļoti liela, atsauksmes cildinošas. – Jums esmu nosūtījis avīzes par diviem mēnešiem (4 pakas) blakus kārtējam abonementam. Vai saņemat? Ko Jums vēl izsūtīt?

Man liels lūgums pie Jums: vai Jūs nevarētu man atsūtīt dažas bērnu bilžu grāmatas Brazīlijas iedzimto (indiāņu, nēģeru) tautu valodās, kā arī portugāļu un spāņu valodās? Būtu Jums ļoti pateicīgs un apmaiņai nosūtītu Latvijas

ražojumus. –

Ļoti, ļoti gaidu Jūsu drīzu atbildi.

Ar daudziem laimes novēlējumiem Jaunajā gadā un dzimtenes sveicieniem

J. L.

RLMVM, inv. № 115720.

J. Lācis – A. Krūmiņam 1936. gada 14. aprīlī

A. g. Krūmiņa kgs,

miļš paldies par Jūsu 8. marta sūtījumu, kā arī par visiem iepriekšējiem, kurus visus esmu saņēmis, izņemot tikai 12. februāra lidpasta vēstuli, kas laikam gan būs nogrimusi Atlantā.

Romāna iespiešana ir drusku aizkavējusies, uz Lieldienām tas nevarēja iznākt, bet, cerams, pāris nedēļu laikā tas būs gatavs. Tad tūlīt Jums nosūtīšu 50 eksemplārus.

Patlaban strādāju pie romāna otrās daļas. Darbs veicas labi, pirmā nodaļa jau iet uz beigām. Gaidu no Jums materiālus par svēto Mariju un Jāzepu. Tāpat būtu labi, ja būtu kaut kas tuvāks par Jānīša Puntūža dzīvi.

Visi materiāli, ko esat atsūtījis, ir ļoti vērtīgi, un tos visus izlietošu.

Nesen saņēmu vēstuli no Ed. Strazdbertmaņa kga, kas siltos vārdos izteic atzinību par romānu. Viņš laikam dabūjis manu adresi no Jums, tādēļ pilnīgi palaujos uz viņu un lūdzu atsūtīt savu dzīves aprakstu.

Jūs rakstāt, ka vārpieši vācot dažādus pretrakstus. Var gan šaubīties, vai viņi tos kur sūtīs. Bet arī šajā ziņā varētu sagatavoties. Vislabākais būtu, ja Jūs kopā ar dažiem citiem domu biedriem (Strazdbertmaņa kgu) uzrakstītu īsu, bet kodolīgu pateicības rakstu "Jaunāko Ziņu" izdevējai Em. Benjāmiņa kdzei par romāna iespiešanu un turklāt apliecinātu, ka romānā attēlotie fakti atbilst patiesībai vai arī – ka vēl par mikstu aprakstīts (kā Strazdbertmaņa kgs raksta). Tāpat – ka gaidāt arī otru daļu. Ja "Vārpas" vadība iedomātos nākt ar kādiem pretrakstiem pie "Jaunākām Ziņām" vai citur, tad šis Jūsu raksts jau būtu kā dokuments priekšā.

Kad tādu rakstu sūtat, tad man atsūtat norakstu.

Man gan ir pietiekoši daudz pierādījumu par Iņķa blēdībām, bet kā autoram man neērti ar tiem nākt klajā, jo romānista uzdevums – visu pateikt savā darbā.

RLMVM, inv. № 115721.

J. Lācis – A. Krūmiņam 1937. gada 16. martā

Mīlais draugs,

neņem ļaunā, ka neesmu tik ilgi Tev rakstījis. Tas tādēļ, ka biju apkrauts šādiem tādiem ikdienas darbiem, kas neļaujas atlikties. Tāpat arī gaidīju kādas ziņas no Tevis. Kad nu beidzot pienāca Tava 17. marta gaisa pasta vēstule, tad tikai īsti aptvēru, cik sen neesmu tev rakstījis.

Materiālus, ko Tu esi izsūtījis ap februāra vidu, saņēmis neesmu. Brīnos, kur tie varētu būt aizķērušies. Tas būtu ļoti žēl, jo, ka redzu no Tavas vēstules, tur ir bijuši ļoti vērtīgi materiāli, turklāt lūgumraksts. Ja Tu esi tos sūtījis ierakstītus (apdrošinātus), tad pēc kvītes pieprasi pastā izziņu, kas sūtījumam saņēmis. Ja to esi nodevis kā vienkāršu sūtījumu, tad laikam to vairs neredzēt. Tad tā būs aizgājusi to pašu ceļu, ko mana viena vēstule, kas arī nav nākusi Tavās rokās. Liekas, ka kādam mūsu sarakstīšanās interesē un ka tas pievāc visu interesantāko. Uz priekšu visus sūtījumus liec ierakstīt (apdrošināt), sevišķi materiālu sūtījumus.

Tevi, protams, interesē romāna lieta. Gaidīdams materiālus, neesmu to vēl nobeidzījis, kaut gan drīzumā domāju pielikt punktu. Iespiešanas lietā nekā konkrēta neesmu vēl darījis un ar to arī negribu sevišķi steigties. Jānogaida izdevīga situācija. Tiklīdz kaut kas jauns šajā lietā būs, tā paziņošu.

Dažas dienas atpakaļ mani apciemoja kāds bijušais skaburnieku mācītājs Silis no Jēkabpils. Viņš, izlasījis romānu, tūlīņ atteicies no sava amata un izstājies no draudzes. Viņš saka, ka viņam acis atvērušās uz visām tām nelietībām, ko skaburnieki darot, izsaka vislielāko pateicību par romāna uzrakstīšanu. Vajagot tādu rakstīt arī par šejienes skaburniekiem. Vispār romāns esot atklājis skaburnieku nelietīgos pamatus, un tagad daudzas draudzes sākot nīkuļot, ļaudis stājoties ārā, dažas draudzes pavisam likvidētas, jo priekšgalā stāvošie piekopusi visādas nelikumības, dzinuši netikumību, paveduši māsas un pametuši tās ar visiem bērniem. Tikai tagad, kad aprakstīti Kodola skaburnieki, arī šiem nokritušas kā zvīņas no acīm. – Skaidrs, ka šādos apstākļos Puntūzi dara visiem līdzekļiem, ko tik spēj, lai saglābtu to, kas vēl glābjams. Man liekas, mēs esam savu panākuši, kaut arī otrā daļa dienas gaismu neredzētu. Pūstošie liekulības, varmācības un negantības augoņi ir uzgriezti, un tiem jāiznikst agri vai vēl. Protams, miesā, kas tagad pamazām atveseļojas, vēl ilgi paliks šīs rētas, bet labāk rētas nekā augoņi, kas var saindēt visu miesu.

17. vai 18. februārī nosūtīju Tev 30 plates. Lielākam sūtījumam atļauju nedabūju. Cena šāda: 30 plates a Ls 2.50 = Ls 75 – 50% rabata = Ls 37.50. Sūtīšanas izdevumi Ls 11, kopā Ls 48.50. Uz priekšu gan laikam vairs tik lēti nevarēs dabūt.

Laikam jau Tev rakstīju, Strazdbertmans pieprasīja no manis materiālus priekš "O Baltica". Līdz Tavai atsauksmei par šo avīzi neko nesūtīju. Likās, mana nojauta par šīs avīzes raksturu un tās līdzstrādniekiem būs pareiza. Pagaidām arī no Strazdbertmaņa neesmu nekādus paskaidrojumus saņēmis.

Gaidīšu no Tevis vēstuli un izsūtītos materiālus. Par februāri izsūtītiem materiāliem painteresējies.

Ar mīlu sveicienu

Tavs Jūlijs

RLMVM, inv. № 115724.

J. Lācis – E. Strazdbertmanim 1936. gada 14. aprīlī

A. god.

Ed. Strazdbertmaņa kgs,

sirsnīgi pateicos par Jūsu jauko vēstuli, kas man sagādāja patiesi lielu prieku un uzmudinājumu jo plašāk izpētīt materiālus par šo lielo afēristu, kas savu patīgo mērķu sasniegšanai nav saudzējis ne cilvēku dzīvības, ne arī ņēmis vērā viņu ciešanas.

Romāns licis lielu šķērsli viņa darbībai, un esmu ļoti priecīgs, ka man izdevies Brazīlijas apstākļus aprakstīt tā, kā Jūs tos atzīstiet par pareiziem.

Jūsu vēstulē minētos faktus labprāt izmantošu romāna otrajā daļā, pie kā patlaban strādāju. Uzsākt "Jaun. Ziņās" polemiku ar Inķi nebūtu parocīgi. Vispirms – darbība jau stipri apgaismota romānā. Otrkārt, savu interviju viņš devis citam laikrakstam, un "J. Z." labprāt izvairās no polemikas uzsākšanas par rakstiem, kas iespiesti citur.

Man liekas, ka būtu labi un pat vēlami, ja Jūs personīgi vai vairāku personu vārdā nosūtītu pretrakstu tieši "Pēd[ējā] Br[īža]" redakcijai un atspēkotu visas tās nepareizības, ko Inķis tur sarakstījis. Šī laikraksta redakcija šajā jautājumā, cik man zināms, ir bezpartejiska un, ceru, atļaus brīvi izteikties arī pretējai pusei. Ja Jūs šādu rakstu sūtat, tad to vajag sastādīt noteikti un asi, turklāt piemetināt, ka raksts iespiežams negrozīts. Visā drīzumā iznāks romāna 1. daļa grāmatā, un tai, bez šaubām, būs atbalss presē, tādēļ gandrīz noteikti var apgalvot, ka "P. Br." redakcija labprāt iespiedīs rakstu par latviešu aizvillnāšanas īstajiem iemesliem, par gaisā paraušanu, resp., neparaušanu, par kolonistu mocībām, viņu krāpšanu un tā tālāk.

Cien. Strazdb. kgs, es būtu Jums ļoti pateicīgs, ja Jūs man tā sīki pastāstītu par savu dzīvi Brazīlijā. Pirmais kolonistu dzīves periods Brazīlijā jau aprakstīts romāna 1. daļā, un pie tā vairs nebūtu daudz ko atgriezties. Mani tagad visvairāk interesē atsevišķo kolonistu dzīve pēc aiziešanas no kolonijas. Tādēļ

man gribētos dzirdēt, kad Jūs sākat domāt par aizbraukšanu no kolonijas, kas to kavēja, kā Jums beidzot to izdevās panākt. Grūtības, kas bija jāpārvar, iekārtojoties Pāvīlpilī [?]. Kā sākat aptvert skaburnieku vadoņu lielo afēru un kā novērsāties no skaburnieku mācības. Kā dzīve pamazām sak iet uz augšu.

Šajā lietā mani interesētu visi sīkumi: ģimenes apstākļi, dzīvokļa un darba meklēšana, peļņa, satikšanās ar latviešu izceļotājiem, attiecības ar cittautiešiem, vārdu sakot, visi priecīgie un bēdīgie brīži Jūsu dzīvē, visi svarīgākie notikumi, svētki, izpriecas, viesības utt.

Garāmejot varētu raksturot arī citu izceļotāju dzīvi, pieminot interesantus faktus. Tas dotu man iespēju romāna otrajā daļā parādīt latviešu izceļotāju dzīvi Brazīlijā un novērtēt skaburnieku lomu izceļošanas kustībā.

Ar sveicienu.

RLMVM, inv. N°115723.

E. Vitola apraksts par latviešu koloniju Brazīlijā

(fragments)

8) Jaunā saimniecība Parā štatā. Priekš 18 mēnešiem kāda eksportfirma uzdeva man iekārtot fermu 38 km attālumā no pilsētas. Nepilnā gadā ap 50 ha mežs tika "nogāzts", nodedzināts, sadalīts rajonos un pārvērsts laukos. Mēnešiem dega līdumi, milzīgas uguns liesmas zvēroja naktīs un dienās. Koka stumbri krakšķēdami gāzās un dega. Strādnieki, pelniem, oglēm un dūmiem tašķīti, kūtri kustēja pie neparastā darba. Nācās ar tiem ķildoties un kritiskā brīdī ķerties pie ieroča. Neskatot uz visu, dien' aiz dienu gāzās jaunos cirtumos milzeņi. Dažs pārsniedza 70 metru garumu un 2 – 2 $\frac{1}{2}$ metrus caurmēru. Grūtākais darba moments, kad pēkšņais tropu lietus izdzēsa kvēlojošo līdumu. Vajadzēja no jauna aizdedzināt samirkušos kokus, jo naktīs, vējam esot, dega labāki kā dienā. Strādnieki pie pirmā lietus brāziena steidzās pazust, aizbīdinoties ar – drudzi! Tos vajadzēja vai nu pierunāt, jeb ar draudiem piespiest darbu turpināt.

Visa platība 1500 ha meža, no tiem 50 ha cirtums un 25 ha sēja, zaļojoši lauki, ap 250 augļu koku. Vēriba tika piegriezta vairāk mežcūku audzēšanai.

9) Lopkopju "fazenda" Maražo salā. Celnēs parasti mēdz būt uz pāļiem, koka jeb dubļa.

Pāļu celtnes radušās ne tikai ūdens dēļ, arī rāpuļi, ne retums krokodili un ūdenscūskas ierodas "apciemot" iedzīvotājus. Amazona appludina reizēm lielus apgabalus un spiež rūpēties par drošību. Tādās reizēs lopus sadzen augstienē un satiksmei lieto laivas, un jūtas diezgan omulīgi.

10) Latvieši Brazīlijā. *Corimbatahy* miestā, Sao Paulo štatā, pagājušo

gadu lielajam lietum uznākot, pārplūda vietējā upīte, izraujot tiltus. Skatā atēlots latvju un iedzimto kopējais darbs pie tilta jaunizbūves. Priekš 20 – 25 gadiem Corumbatahy ieradās pirmie latvieši. Tagad tie dzīvo pārtikuši, labākie zemkopji. Vecākās ģimenes: Rāviņi, Poliši, Birzuļi, Ādamsoni. P. Dukuram, kuru nesen sašāva Ufas latvietis, pieder laba tiesa no paša miestīņa un ārpus miestīņa kādas 4 – 5 saimniecības.

Audzē pupas, rīsus, kokvilnu, kartupeļus u. d. c. Pēdējos gados daļa izceļojusi uz citiem apvidiem. Latviskākā un raksturīgākā ģimene Rāviņi. Novo Odesā – Brieži un Ēķi. Pārējie, tas ir, nospiedošais vairums – baptistu, mazko interesējas par “pagānisko dzimteni”. Viens otrs kreisi noskaņots bagātnieks vārdos liels apspiesto aizstāvis. Darbos tas tomēr savu tautieti izmanto labāki kā jebkurš kapitālists. Visumā, cik esmu novērojis latviešus Brazīlijā, tiem trūkst kopējās saites, nav draudziska siltuma. Tiem katram rūp tikai personīgais labums, vienalga, baptists jeb kreisais. Sirsnīgākās ir latviešu ģimenes, kuras nedīžojas ar savu svētumu un politisko nokrāsu. Tomēr to necīgs skaits.

RLMVM, inv. N° 115686.

Ilmāra Lāča apraksts “Vairāk kabatā – mazāk galvā”

(latviešu dzīve Brazīlijā)

Pārciešot neiedomājamas grūtības, nesot lielus upurus, neatlaidīgi strādājot un pārvarot daudz un dažādus šķēršļus, ir augusi un attīstījusies latviešu kolonija Brazīlijā – “Vārpa”.

Tur, kur agrāk izpletās plašs mūža mežs, kurā eiropietis savu kāju nebija vēl spēris, kuru eiropieša acs nebija redzējusi, tur tagad atrodas lepna kolonija. Stalti aug kukurūza labi koptajos laukos, viņņo manidioku lauki, balta kā sniegs spīd kokvilna kokvilnas plantācijās. Pacēlušās daudzas glītas mājas, kurās mūsu tautieši patveras no karstajiem saules stariem, glābjas no spēcīgā tropu lietus un naktīs gūst sev atpūtu. Pagalmi izrotāti krāšņām puķēm, sevišķi rozēm, kas zied brīnišķīgās krāsas un izplata apburošu smaržu.

Gandrīz katrā saimniecībā sastopams plašs augļu dārzs, kas cauru gadu nes augļus. Tikko vieni augļi iet uz beigām – nāk atkal jauni vietā. Banānas un sulīgie mamoni dod savu ražu visu gadu. Arī citroni tikpat ražīgi. Apelsīni, mandarīni, mangas, ananasi un visi pārējie gardie augļi seko citi citiem.

Izkoptajās ganībās ganās prāvi lopu barīni, lielas vistu saimes dzīvo savos dārzos, un cūkas apmierinātas urkšķ aplokos.

Vienu vārdu sakot – mūsu tautiešiem Brazīlijā sāk klāties materiālā ziņā arvienu labāki. Daudziem jau naudas maciņš krietni piebriedis, kaut gan viņi to noliedz. Saprotams, netrūkst arī panīkušu, nabadzīgu saimniecīņu, kuriem

saimniecība draud izputēt un maciņš ir tukšs. Tādu tomēr ir maz, jo Brazīlijā darba netrūkst, kaut gan tas nav vieglais, un tamdēļ, dūšīgi strādājot un cenšoties, tur var tikt uz augšu.

Vairāk kabatā, mazāk galvā – tā stāv rakstīts šī gabaliņa virsrakstā, un par nožēlošanu jāsaka, ka tā tas mūsu kolonijā Brazīlijā arī ir. Materiālais stāvoklis uzlabojas, bet garīgais pasliktinājas. Latvju jaunatne “Vārpā” sāk pagrimt.

Latvju jaunatne tur tālā svešumā ir spiesta augt bez izglītības. Mūža meža vidū, tālu no pilsētām grūti un dārgi ir tikt pie skolām. Pašā “Vārpā” skolu ļautājums ļoti slikti nostādīts. Tagad gan tas sāk tā kā drusciņ uzlaboties, tomēr vēl daudz vajadzētu darīt skolu labā. “Vārpā” ir brazīliešu valdības algota pirmškola, kurā iet daudzi jeb pat visi latviešu bērni. Šī skola, jāatzīst, tomēr valdībai godu nedara. Arī paši latvieši ir dibinājuši pamatskolu, kas strādā cienītas un labas skolotājas vadībā. Skolotāja ir viena pati, tamdēļ viņai gluži neiespējami un pāri viņas spēkiem ir pienācīgi visus bērnus apmācīt. Atkal vārpiešu nolaidība – vai gan tie nevarētu algot vairākas skolotājas?

Pēdējā laikā ir domāts par kursu dibināšanu pieaugušiem, kur tiem būtu iespējams ar labu gribu sasniegt ko vairāk par nepilnīgu pamatskolas izglītību.

Latvju jaunatnei Brazīlijā trūkst sabiedrības. Vienīgā vieta, kur tie var gūt sev sabiedrību, ir baznīca – baptistu Dievnams. Bez kaut kādas izklaidēšanās vienmēr un vienmēr apmeklēt tikai baznīcu un klausīties mācītāja sprediķi neapmierina jaunatni, un tā meklē sev citu sabiedrību. Tamdēļ bieži latvju jauneklis un jaunava Brazīlijā biedrojas ar ļauniem biedriem un kļūst ļauns un nekrietns. Baznīcā sēžot, viņš tērpjas svētuma un godīguma maskā, bet, tikko no tās ārā, tad nomet šo masku un kļūst par bezgodi. Mācītāja un savu vecāku priekšā viņš liekuļo, bet citādi tas ir ar draugiem. Esmu nodzīvojis pietiekoši ilgi “Vārpā” un vērojis un skatījis turieniešu dzīvi, tamdēļ par to, ko rakstu, varu arī atbildēt. Tiesa – netrūkst jau arī īsti, patiesi, svēti jaunieši “Vārpā”, bet viņu skaits ir daudz mazāks, nekā viņu vecāki domā!

Steidzami būtu dibināma kāda latviešu biedrība, kurā tad varētu iestāties visi tie, kas neapmierinās ar sabiedrību baptistu baznīcā. Ļoti nožēloju, ka tieši tie vadošie vīri, kuru uzdevumā būtu gādāt par šādu biedrību, ir pret to. Cerams, ka turpmāk tas grozīsies.

Mūsu konsulāts Brazīlijā ir darījis, ko spējis, un viņam ir jāpateicas par daudz jau spertajiem soļiem izglītības labā.

Brazīlijas latvieši ir sirsniņi pateicīgi arī viņu tautiešiem dzimtenē par vairākiem vērtīgiem skolas grāmatu sūtījumiem.

Cerams, ka izglītības stāvoklis latviešu kolonijā “Vārpa” kļūs labāks.

RLMVM, inv. N° 115742.

Recenzijas periodikā:

Jūlijs Lācis. Mūža meža maldi. Romāns. A/S "Valters un Rapa" izdevums. 1936.g.

Sektantisms bieži izvēršas par ļaundabīgu audzēju cilvēka psihē. Lēni tas izstiepj savus polipa taustekļus, meklēdams cilvēka apziņā vietas, kas uzrāda vismazāko pretestību, līdz neatvairāmi iesakņo tā, ka indivīdam nav vairs savas gribas un domu, līdz viņā tiek izdzēsta pat apziņa, ka tam kā zināmas tautas loceklim ir arī savi īpatni pienākumi pret šo tautu un valsti, kas tautu sāka vienā organismā. [...]

Latvju literatūra sektantismam pieskārusies maz. Vienu otru reizi gan parādīta kāda ceļojoša brāļa figūra kā spēles komiskā persona. Tomēr šāds tīri teorētisks lietas nostādījums nekā šai kustībai nav noskaidrojis. Citu ceļu mēģinājis iet Jūlijs Lācis savā nupat publicētā romānā "Mūža meža maldi", izsmelot līdz dibenam visu sektantisma traģēdiju. Tas ir solīds darbs, kas neapšaubāmi balstās uz nopietni pārbaudītu materiālu bāzes un iepriekšējām studijām, un viņā uzskatāmi parādīts tas slidenais ceļš, pa kuru sektantisms aizved apskurbušos ticīgos. [...]

Romāna personāžs liels. Puntūzi autors zīmējis tik sulīgām un spilgtām krāsām, ka šī figūra izdevusies neatdarināma savā atbaidošā lieliskumā, kas izsauc pret to pat fizisku riebumu. Pretējs tam brālis Pumpurs. Viņš redz skaburnieku postu, gribētu glābt sevi un citus, bet cilvēku skurbums ir pārāk liels – tie cieš un nekā neredz. Tiem nav vairs citas ticības kā Puntūža, un, ko Pumpurs gribētu uzcelt, Puntūzis nojauc. Samērā skaidri zīmēti arī Puntūža dēls Jānis, Dāvis, Vanadziņš, klaigātāja Ernestīne, heteriskā Gulbju Marija, Jete u. c. Daudzo personu un līdzīgo notikumu dēļ romāns stipri stiepts, un lielāka koncentrācija un lieku sīkumu atmešana tā vērtību būtu tikai cēlusi. Vietām sastopamie atkārtojumi un izplūdumi nevajadzīgi šķidina romāna esenci, ienesot dažās nodaļās zināmu vienmuļību. Sīkos trūkumus atskaitot, tas tomēr uzskatāms par zīmīgu darbu, sevišķi sižeta un vielas izvēlē, kas līdz šim maz skarta. Tā ir liela epopeja kustībai, kas daudzus nelaimīgos atrāvusi savai dzimtenei.

Izteiksmē Lācis konkrēts un strups. Liekas, ka viņš pieskaitāms redzes tipam.. Romānā viss mūžīgi kustas. Statisku un aprakstošu vietu gandrīz nav. Stils samērā plastisks un rūpīgi veidots, tomēr bez sevišķām oriģinālītes iezīmēm. Vietām Lācis tēlo ar aizraujošu spēku, un viņa prozaīķa talants nav vairs apšaubāms. Ar interesi gaidāma romāna turpmākā daļa.

Frīdrihs Gulbis

"Sējējs", 1936, N° 7, 799. – 800. lpp.

Mūža meža maldi

Jūlija Lāča romāns. 1. daļa. "Valtera un Rapas" apgāds

[...] 367 lappusēs Jūlijs Lācis risina šo ļaunu traģēdiju. Kas tas ir par mistisku reibumu, kas rauj viņus prom no reālās dzīves, kādās zemapziņas ejās tie maldās? Masu suģestija, psihoze, pašiedvesma? Tās ir parādības, kuru priekšā diezgan nevarīgs vēl sociālpsihologs. Arī Jūlijs Lācis, protams, nepaver sektantisma psiholoģiju visā tās dziļumā. Un tā arī nav šī romāna galvenā problēma. Rakstnieku vispirmajā kārtā interesē šīs kustības organizatori un vadītāji, kas paši nebūt nav tādi reliģiski fanātiķi, par kādiem tie rādās ļaunu acīs. Masu absolūtā pakļautība nostāda tos tādā stāvoklī, kur varas kāre var izraisīties neaprobežotā pilnībā. Bet pa apakšu tai kā zibšņi šaudās visas cilvēcīgās taislības. Viss tas dos bagātīgu vielu īpatnēju raksturu un tipu veidojumiem.

Un tad šī dzīve mūža mežā, visas tās bezgalīgās grūtības, kas ieceļotājiem jāpārvar, – arī tā ir interesanta viela pati par sevi.

Visus personāžus autors izkārtō hierarhiski, pašā virsotnē nostādot skarbnieku (tā sauc šo sektu) garīgo tēvu Puntūzi. Tam seko vesela rinda vairāk vai mazāk apdāvinātu palīgu, bet no visas "ticīgo" masas, kas pati paliek bezpersonīga, izceļas tikai nedaudzi.

Ar Puntūzi mūsu literatūrā ir radīts ļoti īpatnējs tēls. Bezgalīgam egoīmam, mantkārtībai un varaskārei te pievienojas kāds iekšējs spēks, kas cilvēkus pakļauj sev. Puntūzis dabū savos valgos vairāk kā 2000 cilvēku un sadzen tos mūža mežā, kur tiem jācieš visas Ēģiptes mocības un tad vēl jāstrādā no agra rīta līdz vēlam vakaram. Kas par to, ja vājākie un bērni apmirst – paliek mazāk darba nespējīgo. Jā, Puntūzis aizliedz pat precēties un bērnus radīt: viss tas ļaudis atraujot no darba... Puntūža varaskāre te jauca ar lieluma māniju: šo viņa valstību apbrīnot nāks ļaudis no tuvām un tālām malām... [...]

J. Kadilis

"Rīts", 1936, N° 264

Mūža meža maldi.

Šis Jūlija Lāča romāns, ko nesen ar lielu interesi lasījām periodikā, tagad iznācis grāmatā un aptver tuvu pie 400 lappusēm. Bieži vien nebēdādams par smalkjūtību un apvaldišanos, autors aizrautīgi cīnās pret gara tumsu, šarlatānismu un liekulību, bez žēlastības atmaskodams katru lēticīgo ļautiņu izmantotāju. Nezinātājam varbūt liekas pat neticami, ka vēl nedaudz gadus atpakaļ veselas cilvēku grupas, šarlatānu sabaidītas un iespaidotas, pameta dzimteni un pāri visiem šķēršļiem traucās uz otru pasaules daļu – "uz apsolīto zemi", lai tur dzīvi tiktu uzrauti debesis, bet pārējiem – ak, briesmas! – dzimtenē

draudēja pūķi un elle. Bet, ko svešā mala deva, to zina arī daudzi no jēkabpiliešiem pēc piederīgo vēstulēm. "Brauksim prom, Andri!" grāmatās beigās saka Anna, jo "nekur nebūs tik slikti kā šeit", t. i., kā "apsolītajā zemē", kur simtiem smagā vergu darbā un slimībās nācās atjēgties no saviem maldiem.

Vietējos apstākļos "Mūža meža maldi" var interesēt vēl īpaši, jo darbības sākums norisinās tieši Jēkabpilī un daudzās ciešanas pārdzīvojuši tieši jēkabpilieši.

(Turpmāk beigas)

"Jēkabpils Vēstnesis", 1936, 23. jūl. (№ 30)¹

Aizbraucis uz Brazīliju baptistu mācītājs Inķis², kurš izteicies, ka uz viņu attiecoties Puntūža tēls "mūža mežu" romānā.

[...] Ievērojot sensācijas, kas saceltas Latvijā par Brazīlijas latvju kolonistu dzīvi caur kādā Rīgas laikrakstā publicēto romānu, griežos pie J. Inķa pēc paskaidrojumiem, vai daži romānā aprakstītie fakti par Brazīlijas izceļotāju dzīvi saietas ar patiesību. Aizceļotājs kategoriski apgalvo, ka īstenība esot citāda.

"Es aizgāju uz laikraksta redakciju, kad šo romānu par Brazīlijas latviešu dzīvi tikko sāka iespiest, un vēlējos runāt ar autoru. Es teicu romāna autoram, ka viņš laikam vadījies no kāda Brazīlijas latvieša tendenciozā raksta."

Uz jautājumu, kā tādas lietas var tikt paustas, ja romāna autors pats nemaz nav bijis Brazīlijā, J. Inķis paskaidroja, ka tas neesot nekāds brīnums. Aprakstīto izceļotāju starpā esot bijuši ir baptisti, ir nebaptisti, baptistu tuvinieki un radi, kas aizbraukuši tāpat līdzī. Viss kolonistu darbs veidots uz kooperatīvajiem pamatiem, par ko vesta stingra grāmatvedība. Saprotams, ka uz tik liela izceļotāju skaita, kas sniedzies pie 1600, atradušies arī neapmierinātie, bet gan ne tādi, kā aprakstīts romānā.

Romāna materiālus, pēc Inķa domām, esot devis kāds Edbergs, kas dzīvojis Brazīlijā.

Kolonijas iedzīvotāji visi, izņemot Brazīlijā dzimušos bērnus, skaitoties Latvijas pavalstnieki, dzīvojot uz Latvijas pasēm, maksājot nodevas konsulātam un uzturot ar pēdējo vislabākās attiecības.

30. jūnijā 1935. gadā kolonijā viesojies Latvijas konsuls J. G. Stals kopā ar konsulāta sekretāru N. Ozoliņu un tā kundzi. Par redzēto izteikta atziņa un vēlāk pat piesūtīts pateicības raksts. Neviens neesot žēlojies, nekur nekāda nelikumība neesot atrasta. Viņš, J. Inķis, kā mācītājs personīgi izvadījis uz kapiem kādu mirušu bērniņu, kas bijis pirmais nāves gadījums kolonijā. Pie

apa viņš teicis ar evaņģēlijuma vārdiem: "Neraudiet, šis bērniņš nav miris, bet dzīvo!" Romānā esot attēlots, ka pirmais kolonijas upuris bijis mazs bērns, kas uz kapiem pat kolonijas garīgais vadītājs neesot izvadījis, bet aizlēdzis par mirušiem raudāt... Romāna centrālās figūras – Puntūža tēls – acīmredzot iemēroties uz pašu Inķi.

Mirstību procents Brazīlijā nepārsniedzot Eiropas mirstību normu. Proams, esot izņēmumi ar eiropiešiem klimatiski sliktās vietās, bet ne tā, kā rakstīts romānā. [...]

A.

"Pēdējā Brīdī", 1936, 2. febr. (N° 27)

Piezīmes:

1. Nevienā no turpmākajiem numuriem "beigu" nav. Acīmredzot iejaukušies ska-

turnieku "augstākie spēki".

2. J. Inķis bija uzturējies Latvijā vairākus mēnešus.

	Grāmata	80
Andersons J.	Folkvedis un rakstnieks 20. gadsimta pārvērtības (Aleksandrs Pļensners)	83
Pļensners A.	No Valkas uz Pēterpili Prokurors un "Dievu spēle" Dzejoji	91 93 96
Goranko I.	Par Austru Dāli	100
Dāle A.	Amiņas	102
Valeinis V.	Arklāts pasākuma par Sēnīti Putām viņa sīnīpāt	108
Valkova L.	Intencijām Ingrīda Kiršēnāle	125
Materiāli par Jūtija Lāča romānu "Mūža meža maģi" (I. Kiršēnāle; publikācija)		125

SATĒRA RĀDĪTĀJS

2	Ievadvārds	Velčovs J.
6	Ielais kluštājs (Jūlijs Kņevs)	Leģins D.
16	Zinovs Fjodors Brastins idejas un raksti	Polits A.
28	Būdas	Čerņavs A.
32	Par Vīnu Delli	Leģins J.
35	Vēstules no Dzelzpurvīm	Čerņavs V.
49	Jāņa Alberta Jansona sūtņgrāds	Karulis K.
63	Par Jāņa Alberta Jansona pēcnācēju fondu	Plešins A.
68	Darbi Jāņiņģais (apocryf fragments)	
76	Par Kārlis Stūdenis	Velčovs J.
77	Mūsu sūtņgrāds par Kārlis Stūdenis	Čerņavs D.
78	Krievu nepatīcībī darbi	Stūdenis K.
80	Gāimāts	
	Fulkveids un rakstnieks 20. gadsimta pēcnācībās	Andrievs J.
83	(Aleksandrs Plešins)	
91	No Valkas uz Pēterpili	Plešins A.
93	Prokors un "Dievu spēks"	
96	Darbi	
100	Par Asuru Dāli	Čerņavs J.
102	Atmiņas	Čerņavs A.
	Akrti pasākāms par Seimam Pūlānu vīps	Čerņavs V.
109	sūtņgrāds	
122	In memoriam Jūlijs Krievāns	Velčovs J.
	Mācīnā par Jūlijs Krievānu "Mācīnā mēša mēša" (I. Krievāns)	
126	publikācija)	

LATVIAN NATIONAL LIBRARY
030207117

VARAVĪKSNE 1992
Literārā mantojuma gadagrāmata

Apgāda direktors Vladis Spāre

Galvenā redaktore Lienīte Medne

Redaktori Viesturs Vecgrāvis, Jānis Vēveris

Mākslinieciskais redaktors Zigurds Zuze

Spiestuves vadītājs Vilnis Kreilis

Datormākslinieks Aldis Kopštāls

Progrmmētājs Uldis Straujums

Operatore Sanita Zieda

Tehniski ekonomiskā nodrošinājuma grupa:

Artūrs Kaže, Roberts Zieds, Andris Purmalis, Normunds Sauleskalns

VARAVIKSNE 1997
Lietuvos masonų sąjunga

Apie šią dieną Viešis Šėvis

Galvutį rodo Lietuva Mėnuo

Redaktorius: Vygantas, Jūna Voveris

Mėnesinio redakcijos Žurnalas

Spausdinti vadovė: Vilniaus Kėlis

Darbininkas: Alina Kopėlis

Programos: Ula Šešėnis

Operatorius: Šešėnis

Tekstai ekonomikai: mokslininkai

Aras: Kėlis, Robertas Žešėnis, Andrius Parnalis, Romanas Žešėnis

4 0.60

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305071711

Šī literārā mantojuma gadagrāmata
“VARAVĪKSNE”
veltīta 1992. gada simtgadniekiem

- JŪLIJAM ROZEM (1892. 20. II – 1972. 30. IX),
ERNESTAM BRASTIŅAM (1892 – 1941),
VILMAI DELLEI (1892. 15. III – 1980. 8. I),
JĀNIM ALBERTAM JANSONAM (1892. 5. IV – 1971. 22. III),
KĀRLIM STUDENTAM (1892. 7. IV – 1947. 10 VII),
ALEKSANDRAM PLENSNERAM (1892. 25. IV – 1984. 3. IV),
AUSTRAI DĀLIE (1892. 23. VI – 1972. 6. II),
SEIMAŅAM PUTĀNAM (1892. 21. VII – 1969. 22. III),
JŪLIJAM LĀCIM (1892. 25. XII – 1941. 15. XII).